

არჩილ ჩაჩიანი

მწვანე ნახევარმთვარე
წითელი პარსკვლავის ორბიტაზე

ისლამისტური, რევოლუციური პანისლამიზმი
თუ დიდი თურქანი?

თბილისი
2020

არჩილ ჩაჩხიანი

*მწვანე ნახევარმთვარე
წითელი ვარსკვლავის ორბიტაზე*

*ისლამინტერნი, რევოლუციური პანისლამიზმი
თუ დიდი თურანი?*

თბილისი
2020

საქართველოს თავდაცვის ძალების
გენერალური შტაბის
კარტოგრაფია-გეოდეზიის დეპარტამენტი

თბილისი
2020

ღავით ალმაშენებლის სახელობის
საქართველოს ეროვნული თავდაცვის აკადემია

არჩილ ჩაჩხიანი

*მწვანე ნახევარმთვარე
წითელი ვარსკვლავის ორბიტაზე*

*ისლამინტერნი, რეკოლუციური პანისლაშიში
თუ დიდი თურანი?*

თბილისი
2020

UDC (უკ) 94 (470+479.22+560)+327(470+479.22:560)+32.001

ჩ - 329

ავტორი: თადარიგის პოლკოვნიკი, პროფესორი **არჩილ ჩაჩხიანი**

რედაქტორი - ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი,
პროფესორი **ავთანდილ სონღულაშვილი**

რეცენზენტი - ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი,
პროფესორი **ვახტანგ გურული**

წინამდებარე ნაშრომი სამეცნიერო ისტორიული ხასიათის გამოკვლევაა და იგი ავტორის მიერ 2015 წელს გამოცემული მონოგრაფიის „რუსეთი და თურქეთი: ბოლშევიკურ-იტიჰადისტური ენიგმა (1920-1922)“ შემოკლებული ვერსიაა. წიგნში რუსული „რევოლუციური მესიანიზმისა“ და ბოლშევიკთა „მსოფლიო პროლეტარული რევოლუციის“ კონცეფციების ფონზე წარმოდგენილია საბჭოთა რუსეთის პოლიტიკურ ხელმძღვანელობასა და ოსმალთა იმპერიის ყოფილი მმართველი ტრიუმვირატის წევრებს შორის 1920-1922 წლებში არსებული ღრმად გასაიდუმლოებული საშხედრო-პოლიტიკური ურთიერთობები. იმ წლებში მოსკოვს ხშირად უწოდებდნენ მრავალრიცხოვანი „აღმოსავლეთის ჩაგრული ხალხების მექას“. კრემლში კი, ერებისა და სახელმწიფოების მოწყობის სრულიად წარმოდგენილი გეოპოლიტიკური პროექტები იბადებოდა, რომელიც დამყარებული იქნებოდა არა მარტო სისტემურ-პოლიტიკურ, არამედ იდეოლოგიურ, კონფესიურ და ეთნიკურ მახასიათებლებზე.

წიგნი განკუთვნილია თავდაცვის სისტემის თანამშრომლებისათვის, აგრეთვე პოლიტიკური და საშხედრო ისტორიის საკითხებით დაინტერესებულ მკითხველთა წრისათვის.

გამოცემის რედაქტორი: **ქეთევან ოსეფაიშვილი**

ტექნიკური რედაქტორი: პოლკოვნიკი **ნოდარ ზორბალაძე**

ტექნიკური ჯგუფის უფროსი: **ოთარ დემეტრაშვილი**

დიზაინერი: **ვახტანგ ონიანი**

დამკაბადონებელი: **სოფიო გოცაძე**

© არჩილ ჩაჩხიანი, 2020.

© საავტორო უფლებები დაცულია. All rights reserved.

ISBN 978-9941-8-2769-3

ს ა რ ჩ ე ვ ი

შესავალი.....	9
ოსმალთა იმპერიის დასასრულის დასაწყისი.....	17
თავშესაფრის ძიებაში.....	21
გაცოცხლებული ენვერი.....	32
„ვლადიმირ ილიჩ, ჩვენ ურჩხული გავადვიმეთ!...“.....	41
ისლამინტერნი – მითი თუ რეალობა?.....	54
კრემლი არჩევანის წინაშე – ენვერ ფაშა თუ მუსტაფა ქემალი?	61
მკვდრეთით აღმდგარი პარტია.....	68
ენვერ ფაშა შუა აზიაში.....	80
ენვერ ფაშა იდეების გზაჯვარედინზე.....	94
მკვლელობა თბილისში – ბოლშევიკურ-იტიპადისტური ენიგმას დასასრული.....	99
„ისლამის შეიარაღებული ძალების უმაღლესი მთავარსარდალი, ხალიფას სიძე და მუჰამედის ნაცვალი“.....	108
თემურ ლენგის ახალი სახელმწიფოსკენ.....	114
ლეგენდის დასასრული.....	124
დასკვნა.....	132
Abstract.....	155
Резюме.....	175
ბიბლიოგრაფია.....	197
ავტორის შესახებ.....	207

შესავალი

წინამდებარე ნაშრომში I მსოფლიო ომის შემდგომი პერიოდი და რუსულ და ოსმალურ პოსტიმპერიალისტურ სივრცეებში განვითარებული პოლიტიკური პროცესების გარკვეული ასპექტებია განხილული. მასში რუსული „რევოლუციური მესიანიზმისა“ და ბოლშევიკთა „მსოფლიო პროლეტარული რევოლუციის“ კონცეფციების ფონზე ქართულ ისტორიოგრაფიაში პირველადაა წარმოდგენილი საბჭოთა რუსეთის პოლიტიკურ ხელმძღვანელობასა და ოსმალთა იმპერიის ყოფილი მმართველი ტრიუმვირატის წევრებს შორის 1920-1922 წლებში არსებული ღრმად გასაიდუმლოებული სამხედრო-პოლიტიკური ურთიერთობები.

ნაშრომში მდიდარ წყაროთმცოდნეობით ბაზაზე დაყრდნობით, სხვადასხვა ავტორთა ნაშრომებისა და საარქივო დოკუმენტაციის შესწავლისა და ანალიზის საფუძველზე განხილულია ის გეოპოლიტიკური ვითარება, რაც I მსოფლიო ომის დასრულების შემდეგ დამყარდა ოსმალეთისა და რუსეთის პოსტიმპერიალისტურ სივრცეებში. რუსულ-ოსმალური ბოლშევიკურ-იტიჰადისტური ურთიერთობების ფონზე წარმოდგენილია ბოლშევიკთა მსოფლიო პროლეტარული რევოლუციის ეგიდით დაწყებული რუსული ექსპანსიის პროცესები „აღმოსავლეთად“ წოდებულ ისლამურ ქვეყნებში.

მაშინ, 1919-1920 წლებში, მოსკოვს ხშირად ეძახდნენ მრავალრიცხოვანი „აღმოსავლეთის ჩაგრული ხალხების“ „მექას“. მაშინ კრემლში ერებისა და სახელმწიფოების მოწყობის სრულიად წარმოუდგენელი გეოპოლიტიკური პროექტები მუშავდებოდა, რომლებიც ეყრდნობოდა არა მარტო სისტემურ და პოლიტიკურ, არამედ იდეოლოგიურ, კონფესიურ და ეთნიკურ მაჩვენებლებს. ისტორიის შემდგომმა მსვლელობამ გვიჩვენა, რომ ეს პროცესები მხოლოდ ისტორიის კუთვნილება არ არის და იმდროინდელი პოლიტიკოსების იდეების მიღებისა და მათი პრაქტიკული განხორციელების ტექნოლოგიები დღესაც აქტუალურია. სულ უკანასკნელ ხანს ყოფილი საბჭოთა იმპერიის ყოფილ ტერიტორიებზე (საქართველო, უკრაინა, მოლდოვა) განვითარებული მოვლენები ცალსახად მეტყველებენ ამაზე. გასაგებია, რომ აქ კრემლსა და მის იდეოლოგიურ ლიდერებზე, მათ უკიდურესად აგრესიულ ექსპანსი-

ონისტურ იდეოლოგიასა და რუსეთის მიერ დაწყებულ სამხედრო-პოლიტიკურ ინტერვენციასა საუბარი.

მართალია, XX საუკუნის 10-იანი წლების ბოლოსა და 20-იანი წლების დასაწყისში კრემლის სამხედრო-პოლიტიკური აქტივობა ერთა თვითგამორკვევის უფლებებითა და მსოფლიო პროლეტარული რევოლუციის მითით ინილებოდა, რომელსაც თავისუფლება უნდა მოეტანა მსოფლიოსა და „აღმოსავლეთის ჩაგრული ხალხებისათვის“, მაგრამ ეს წამოწყება რეალურად სხვა არაფერი იყო, თუ არა რუსული მესიანური იდეისა და სამხედრო ექსპანსიის სხვა ჭრილში გადატანის ფარისევლური მცდელობა.

რუსი რევოლუციონერები და პროლეტარი მისიონერები კარგად ინილებოდნენ ამ პოლიტიკური სატყუარათი და განახლებული რუსული იმპერიის შექმნისაკენ ისწრაფვოდნენ, რომლის სამოქმედო იარაღსაც რუსული იმპერიული და სლავიანო-ფილური მესიანიზმის იდეოლოგია წარმოადგენდა. არადა ივანე მრისხანისდროინდელი მოსკოვის მონღოლური სამთავროს არსებობის შემდეგ უკვე ბევრი რამ იყო შეცვლილი. ცარიტული იმპერიისაგან განსხვავებით, ამჯერად ლენინისეული რევოლუციური მესიანიზმის სული უკვე მთელს ევრაზიის კონტინენტს დასტრიალებდა თავს. გლობალური მასშტაბის „მსოფლიო პროლეტარული რევოლუციის“ ლენინურ-ტროცკისტულ პროექტში კი, მთელი მსოფლიო იყო ჩართული. პროლეტარი მისიონერები ამ პროცესებში მთავარ აქცენტებს ე.წ. „აღმოსავლეთსა“ და ისლამურ სახელმწიფოებზე აკეთებდნენ.

რუსულ და სლავიანოფილურ ე.წ. „მესიანიზმის“ თემასთან დაკავშირებით ზუსტად აღნიშნავს ნიკოლაი ბერდიაევი:

„ნაციონალიზმი და მესიანიზმი ერთმანეთთან მოდის შეხებაში და ისინი ერთმანეთს შეერევა. ნაციონალიზმი, თავისი დადებითი გაგებით, სულიერი აღმავლობის მომენტში მესიანიზმში გადადის... სლავიანოფილების ნაციონალიზმი შეუმჩნეველად გადადის მესიანიზმში. მაგრამ ნაციონალიზმი და მესიანიზმი თავისი ბუნებით, წარმომავლობითა და ამოცანებით, მკვეთრად დაპირისპირებული ცნებებია. ნაციონალისტურ და მესიანურ სწრაფვათა წინააღმდეგობები ყოველთვის კარგად იგრძნობოდა რუსეთში...

იდეაში ნაციონალიზმი პრეტენზიას არ აცხადებს უნივერსალიზმზე, ერთადერთობასა და გამორჩეულობაზე, თუმცა პრაქტიკაში იგი ხშირად შეიძლება მივიდეს სხვა ერების უარყოფასა და

განადგურებამდე... მესიანიზმი ვერ იტანს თანაარსებობას, იგი ერთადერთი და ყოვლისმომცველია. მაგრამ მესიანიზმი არასდროს არ უარყოფს და ბიოლოგიურად არ ანადგურებს სხვა ერებს, იგი შველის მათ და თავის დიად იდეას უმორჩილებს¹. დიახ, სწორად შენიშნავს ბერდიაევი, რომ „იდეაში ნაციონალიზმი პრეტენზიას არ აცხადებს უნივერსალიზმზე, ერთადერთობასა და გამორჩეულობაზე, თუმცა პრაქტიკაში ხშირად შეიძლება მივიღეს სხვა ერების უარყოფამდე და განადგურებამდე...

მესიანიზმი ვერ იტანს თანაარსებობას, იგი ერთადერთი და ყოვლისმომცველია². თუმცა აქვე ავტორი საკუთარ თავს ეწინააღმდეგება და აცხადებს: „...მაგრამ მესიანიზმი არასდროს არ უარყოფს და ბიოლოგიურად არ ანადგურებს სხვა ერებს, იგი შველის და თავის დიად იდეას უმორჩილებსმათ“. ზუსტად ასე. ბერდიაევი აქვე არბილებს თავის შეფასებებს და აღიარებს, რომ რუსული ნაციონალური იდეის მთავარი დანიშნულება თურმე სხვა ერების ხსნაში მდგომარეობს და დიდი რუსი ერი სხვა ხალხებს თავის დიად იდეას უმორჩილებს.

სხვა ხალხების დიადი იდეისათვის დამორჩილებისათვის ბოლშევიკმა მისიონერებმა შესაბამისი იდეოლოგია და ინსტრუმენტები გამოიყენეს. მართალია, რუსული „მესამე რომის“ კონცეფციის ხორცშესხმა არ გამოვიდა და იგი იდეოლოგემა¹ დარჩა, სამაგიეროდ, გამოვიდა პროლეტარული III ინტერნაციონალის შექმნა. სწორედ III ინტერნაციონალის, ანუ „კომინტერნის“ ეგიდით უნდა აღსრულებულიყო ის დიადი ჩანაფიქრი, რომლის სცენარებიც კრემლის ბნელ კაბინეტებში იწერებოდა.

მაშინ, 1919-1920 წლებში, კრემლისა და III ინტერნაციონალის ინტერესთა ვექტორი აღმოსავლეთისაკენ იყო მიმართული. აღმოსავლეთის ლიდერი სახელმწიფოს როლში ოსმალეთის სასულთნოსა და სახალიფოს მემკვიდრე სახელმწიფოებრივი სუბიექტი მოიაზრებოდა, რომელიც I მსოფლიო ომის შემდეგ

¹ იდეოლოგემა – პოლიტიკური ტერმინი, რომელიც გარკვეული იდეოლოგიური სისტემის საბაზისო, ფუნდამენტურ ელემენტს წარმოადგენს. ამ ტერმინს არა აქვს მკაცრად განსაზღვრული მნიშვნელობა და იგი ემოციურ დატვირთვას ატარებს. იდეოლოგემის მიზანმიმართული გამოყენება ხალხის მასობრივ შეგებაზე მანიპულირების ეფექტური საშუალებაა. იდეოლოგემის განმასხვავებელ ნიშანს ამ ცნების ამორფულობა და პოლიტიკური პრაგმატიკიდან გამოძინარე მისი მნიშვნელობის მრავალჯერადი ცვლილება წარმოადგენს.

დაშლილი იმპერიის ნანგრევებზე უნდა აღმოცენებულიყო. აქ კი ბოლშევიკთათვის საინტერესო ორი მიმდინარეობა იკვეთებოდა: პირველი – თითქოსდა უკვე პოლიტიკურად გაკოტრებული და რევოლუციონერებად გარდაქმნილი „ახალგაზრდა თურქთა“ ნეოიტიჰადისტური მოძრაობა, რომელსაც სათავეში იმპერიის ყოფილი მმართველი ტრიუმვირატის ლიდერი და სამხედრო ექსმინისტრი, გენერალი ისმაილ ენვერ ფაშა (İsmail Enver Paşa) ედგა და მეორე – ანატოლიაში ნაციონალისტთა მიერ ახლადდაწყებული წინააღმდეგობის მოძრაობა, რომელსაც ასევე ყოფილი ექსოსმალო გენერალი, მუსტაფა ქემალ ფაშა (Mustafa Kemal Paşa), შემდგომში ათათურქად წოდებული, ხელმძღვანელობდა. პარალელურად, ბოლშევიკთა მიერ გარკვეული გათვლები ავღანეთსა და მის ახალგაზრდა, მაგრამ ამბიციურ ამირაზე, ამანულა ხანზეც კეთდებოდა.

მეტად ნიშანდობლივია ერთი მომენტის ხაზგასმაც. თუ მიმდინარე მოვლენების ანალიზს ინდუქციური მეთოდით მივუდგებით, მაშინ XX საუკუნის დასაწყისისათვის ოსმალურ და ცარისტულ იმპერიებში არსებული პოლიტიკური სიტუაციის შესახებ იმ დასკვნის გამოტანაა შესაძლებელი, რომ „ახალგაზრდა თურქთა“ და ბოლშევიკთა მიერ XX საუკუნის დასაწყისში წარმოებული პოლიტიკა ბევრ რამეში ჰგავდა ერთმანეთს. ორივე ეს პარტია თავიანთ ქვეყნებში რევოლუციის მამოძრავებელ ძალას წარმოადგენდა და, გარდა წმინდა პოლიტიკური მიზნებისა, რაც მონარქიის გაუქმებას ან მის დასუსტებას ისახავდა მიზნად, სხვა ფარული ამოცანების გადაწყვეტასაც ითვალისწინებდა. საუბარი ორი მსოფლიო რელიგიის, მართლმადიდებლობისა და სუნიზმის, და მათი საყრდენი ბურჟუების – ცარისტული რუსეთისა და ოსმალთა იმპერიის ნგრევის პროცესებს შეეხება. ოსმალთა იტიჰადისტების შემთხვევაში დრომოჭმულ პანისლამიზმს პანთურანიზმი უნდა ჩანაცვლებოდა, ბოლშევიკების შემთხვევაში კი, დრომოჭმულ რუსულ მართლმადიდებლობას – მარქსიზმ-ლენინიზმი.

ამ თვალსაზრისით, 1920-1922 წლებში, ერთის მხრივ კრემლსა და მეორეს მხრივ, ოსმალთა იმპერიის მმართველი ტრიუმვირატის ლიდერებს შორის ღრმად გასაიდუმლოებული კავშირები, ერთი შეხედვით, ისტორიისათვის ამოუცნობ ენიგმას წარმოადგენდა. მაგრამ ბოლშევიკურ-იტიჰადისტური ურთიერთობების ამ ენიგმას, თავისი ახსნაც გააჩნდა. ისმაილ ენვერ ფაშა და

იტიჰადისტთა ლიდერები, რომელთა ზეგავლენაც ისლამურ სამყაროზე ჯერ კიდევ განუზომლად დიდი იყო, სწორედ ლენინისა და ბოლშევიკების დახმარებით ფიქრობდნენ პოსტოსმალურ პოლიტიკურ სივრცეში თავიანთი დაკარგული პოზიციების აღდგენას. შესაბამისად, ამ რთულ და მეტად სახიფათო პოლიტიკურ თამაშებში მათ მთელი რიგი ინსინუაციებისა და გამოძვინებლობის დემონსტრირება მოახდინეს.

ოსმალთა ყოფილი მმართველი ტრიუმვირატის წევრები მსწრაფლ გარდაიქმნენ რევოლუციონერებად და მშრომელთა ინტერესების მხურვალე დამცველებად. ექსიტიჰადისტებმა აქ წინა პლანზე ენვერ ფაშას ჰიბრიდული იდეოლოგია წამოწიეს – პრობოლშევიკური და პანთურანული, ოდნავ მოგვიანებით კი – პანისლამისტური.

დიახ, პოსტოსმალური სახელმწიფოს შექმნის საწყის ეტაპზე, 1920 წლიდან, სწორედ ენვერ ფაშა მზადდებოდა კრემლის მიერ „სტავლენიკად“. ამ როლში სწორედ მას უნდა ეკისრა ჯერ ანატოლიაში და შემდეგ მთელს თურქეთში პრომოსკოვიტური, პრორუსული და პრობოლშევიკური ფონის შექმნა. თუმცა, 1921 წლის ბოლოსათვის ქემალისტთა შენაერთების მიერ ბერძნებთან მიღწეული სამხედრო წარმატებისა და ანატოლიაში სამხედრო-პოლიტიკური ვითარების შეცვლასთან ერთად, კრემლმა ენვერ ფაშა უარყო და უცებ „გამოაცხო“ მომავალი „რევოლუციური“ თურქეთის ახალი „სტავლენიკი“, დარდანელის ბრძოლების გმირის, შემდგომში ათათურქად წოდებული, გენერალ მუსტაფა ქემალის სახით.

ამ ახალ კონფიგურაციაში კი, გენერალ ისმაილ ენვერ ფაშასა და ექსიტიჰადისტების ადგილი უკვე აღარ რჩებოდა. ენვერ ფაშაც უცებ მოერგო შექმნილ სიტუაციას, მან მსწრაფლ შეიცვალა პოზიციები, ანტისაბჭოთა ბრძოლის ერთ-ერთ ლიდერად გარდაიხსნა და ცენტრალურ აზიაში აგორებულ ბასმაჩთა შეიარაღებულ მოძრაობას ჩაუდგა სათავეში. აქვე უნდა აღვნიშნოთ ისიც, რომ ბასმაჩური მოძრაობის პოლიტიკური წანამძღვრები საბჭოთა ისტორიოგრაფიის მიერაც აღიარებულია, თუმცა აქ მთავარი რამაა უკუგდებული – ბასმაჩური მოძრაობის ეროვნული ხასიათი.

საბჭოური ტერმინი „ბასმაჩი“ ანუ ბანდიტი და ყაჩაღი, სულაც არ წარმოადგენდა ამ მოძრაობის მონაწილეთა თვითდასახელებას. ბასმაჩები საკუთარ თავს ყველასთვის კარგად ნაცნობ

სიტყვას – „მოჯაჰედებს“ უწოდებდნენ, რაც საშუალებას გვაძლევს, ვიმსჯელოთ ამ იდეოლოგიისა და მოძრაობის ხასიათზე. ეს ხალხი, რომელიც რეგიონში ზეგავლენის შენარჩუნებისა და თავისი რელიგიის, ტრადიციებისა და ღირებულებების დასაცავად იბრძოდნენ, რომელიც სრულად ეწინააღმდეგებოდა კომუნიზმის მშენებელთა პრინციპებს, ურჯულოთა წინააღმდეგ მიმართული წმინდა ომის – „ჯიჰადის“ მონაწილენი იყვნენ. სწორედ ამიტომ ეწოდებოდათ მათ მოჯაჰედები. თუმცა, ენვერ ფაშას წარმატებული ბრძოლები დიდხანს არ გაგრძელდებულა. ნაციონალური თურანული და ისლამური სახელმწიფოს შექმნის გზაზე, ბასმაჩური მოძრაობის ორგანიზებისა და თავის დაქვემდებარებაში მოქცევის პროცესში, ენვერ ფაშას მიერ დაშვებული სტრატეგიული შეცდომა ცენტრალურ აზიაში იმდროინდელი პოლიტიკური, იდეოლოგიური, სოციალური და ეკონომიკური ფაქტორების გაუთვალისწინებლობა იყო.

პირველ რიგში, რაც ენვერ ფაშას არ ესმოდა, იყო ის, რომ ბასმაჩები იმ მომთაბარეებს წარმოადგენდნენ, რომლებიც თავისი ტრადიციული ცხოვრების წესის აღდგენისათვის იბრძოდნენ. მათ შემაკავშირებელ ძალას ისლამი წარმოადგენდა და არა ნაციონალიზმი. როგორც ჯადიდებთან, ასევე იტიჰადისტებთან და რეფორმისტებთან, მათ მსოფლმხედველობებთან, ბასმაჩებს ძალიან მცირე რამ თუ აკავშირებდათ. მათი შეხების საერთო წერტილი მხოლოდ და მხოლოდ საბჭოელების განდევნა იყო ოკუპირებული ტერიტორიებიდან და არა თემურ ლენგის ახალი სახელმწიფოს ანდა რაღაც მითითური სამეფოს – „დიდი თურანის“ შექმნა.

მალე ყველაფერს წერტილი დაესვა – ოსმალთა იმპერიის მმართველი ტრიუმვირატის ყოფილმა წევრებმა თავისი ამქვეყნიური ცოდვილი ცხოვრების წინააღმდეგობებით აღსავსე გზა ძალიან დრამატულად დაასრულეს. ისტორიამ უღმობელი განაჩენი გამოუტანა მათ – 1921 წლის 15 მარტს დაშნაკმა სოლომონ ტერილიანმა თავში ერთი გასროლით ბერლინში მეჭმედ თალაათ ფაშა (Mehmed Talât Paşa) მოკლა. ამ ამბიდან ერთი წლის შემდეგ, გენერალი აჰმედ ჯემალ ფაშა (Ahmet Cemâl Paşa) და მისი თანმხლები პარნი 1922 წლის 21 ივლისს მოკლეს ქართველმა ჩეკისტებმა თბილისის ცენტრში, ხოლო ორი კვირის შემდეგ, 4 აგვისტოს, ენვერ ფაშას, ამ უკვდავი „მარადიული მეომრის“ ხანმოკლე და წინააღმდეგობებით აღსავსე ცხოვრების გზაც დასრულდა. დუშანბესთან ახლოს, პამირის მთებში იგი

შაჰიდი მეომრის მოწამეობრივი სიკვდილით აღესრულა საბჭოთა რუსეთის მუშურ-გლეხური წითელი არმიის ქვედანაყოფებთან ბრძოლაში.

„ახალგაზრდა თურქთა“ რევოლუციის გმირი და ოსმალთა იმპერიის ფაქტიური მმართველი სიცოცხლის უკანასკნელ წუთამდე იმ რომანტიკოსად და ავანტიურისტად დარჩა, რასაც თავისი სამხედრო და პოლიტიკური ცხოვრების გარიჟრაჟზე წარმოადგენდა, როცა „წითელი სულთნის“, აბდულ ჰამიდ II-ის წინააღმდეგ იწყებდა ბრძოლას. 1922 წლისათვის კი, ბოლშევიკურ-იტიჰადის-ტური ენიგმა დასრულდა...

ლენინმა და ბოლშევიკებმა ვერ აღასრულეს თავიანთი დიდი სტრატეგიული მიზნები. მართალია, მსოფლიო პროლეტარული რევოლუციის მითით შენიღბული აღმოსავლური ექსპანსიის სისხლიანი პროცესი კრემლისათვის ცენტრალური აზიისა და ამიერკავკასიის ბოლშევიკური ოკუპაციით დასრულდა, მაგრამ „აღმოსავლეთის“ მთავარმა ქვეყნებმა, პირველ რიგში, ავღანეთმა, თურქეთმა და ინდოეთმა შეძლეს თავისი სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის შენარჩუნება. მისმა უდიდებულებსობა ისტორიამ ისე განსაჯა, რომ „სტავლენიკად“ შერჩეულმა ვერც ერთმა თურქმა და ავღანელმა ლიდერმა – ვერც ენვერ ფაშამ, ვერც მუსტაფა ქემალმა და ვერც ამანულა ხანმა კრემლის იმედები ვერ „გაამართლეს“.

თურქეთისათვის სამხედრო-პოლიტიკური თვალსაზრისით კრიტიკულ სიტუაციაში, მუსტაფა ქემალისა და მისი თანამოაზრეების მყარმა ნაციონალიზმმა, მათმა სწორად გათვლილმა ნაბიჯებმა, უტყუარმა პოლიტიკურმა ალლომ და დეტალურად გააზრებულმა მოქმედებებმა თურქული სახელმწიფოებრიობა გადაარჩინა. 1919-1921 წლებში არსებული მდგომარეობიდან გამომდინარე, ქემალისტებმა სწორად განჭვრიტეს ერთადერთი რეალური სამხედრო-პოლიტიკური მოკავშირე – ბოლშევიკური რუსეთი და მასთან დაახლოების გზით პრაქტიკულად განწირული ქვეყანა გადაარჩინეს. საერთო ჯამში, ქემალისტებმა მთლიანად მიიღეს ბოლშევიკებისაგან მიერ შემოთავაზებული თამაშის წესები, ზუსტად აუწყვეს მას ფეხი და ყოველმხრივ დახვეწილი მოქმედებებით კრემლის მესვეურთა მიერ დაწყებულ ამ დიდ სამხედრო-პოლიტიკურ თამაშში პირწმინდათ დაამარცხეს ბოლშევიკები.

ფაქტი ის არის, რომ საბჭოთა სახელმწიფოს შემქმნელის, ვლადიმერ ლენინისა და კომინტერნის ერთ-ერთი ბელადის, ლევ

ტროცკის² მიერ შემუშავებული მსოფლიო პროლეტარული რევოლუციის კონცეფციის აღმოსავლური ვარიანტი ჩაიშალა და მწვანე ნახევარმთვარე საბოლოოდ მოწყდა წითელი ვარსკვლავის ორბიტას. თურქეთიც და ავღანეთიც რუსული საბჭოური ორბიტიდან გავიდნენ და დამოუკიდებელ სახელმწიფოებად ჩამოყალიბდნენ.

² ლევ დავიდოვიჩ ტროცკი (ბრონშტეინი) (რუს. Лев Давидович Троцкий) (1879-1940წ.წ.) – მარქსიზმის დიდი თეორეტიკოსი, ლიტერატორი და კრიტიკოსი, პუბლიცისტი და რეპორტიორი, გაზეთ „Искра“-ის კორესპონდენტი და რედკოლეგიის წევრი. რუსეთის რევოლუციური მოძრაობის შესახებ გამოცემული კაპიტალური ნაშრომებისა და სტატიების ავტორი. IV ინტერნაციონალის მთავარი თეორეტიკოსი და შემქმნელი. ძველი რევოლუციონერი, რსდმპ წევრი – მენშევიკი. 1905 წელს მის მიერ შექმნილი პეტერბურგის მუშათა დეპუტატების საბჭოს ხელმძღვანელი. 1908 წლიდან ემიგრაციაშია. 1908-1912 წლებში ვენაში გამოძავალი გაზეთ „Правда“-ის გამომცემელი. თებერვლის რევოლუციის შემდეგ ბრუნდება რუსეთში. 1917 წლიდან ბოლშევიკური პარტიის წევრია, საბჭოების მე-2 ყრილობისა და დამფუძნებელი კრების დელეგატი. იყო ოქტომბრის ბოლშევიკური გადატრიალებისა და რუსეთის მუშურ-გლეხური წითელი არმიის (РККА – Рабоче-Крестьянская Красная Армия) ჩამოყალიბების ერთ-ერთი ორგანიზატორი, საერთაშორისო კომუნისტური მოძრაობის (კომინტერნი) შექმნის ერთ-ერთი ინიციატორი და მთავარი იდეოლოგი, კომინტერნის აღმასრულებელი კომიტეტის წევრი. საბჭოთა რუსეთის მთავრობის პირველ შემადგენლობაში, და შემდგომ, 1918-1925 წლებში, ეკავა საბჭოთა რუსეთის ჯერ საგარეო საქმეთა, ხოლო შემდგომ – სამხედრო და საზღვაო საქმეთა სახალხო კომისრის, ასევე საბჭოთა კავშირის სამხედრო და საზღვაო საქმეთა სახალხო კომისრის თანამდებობები. იყო რსფსრ სამხედრო რევოლუციური კომიტეტის თავმჯდომარე. 1923 წლიდან ხდება შიდა პარტიული მემარცხენე ოპოზიციის ლიდერი და უპირისპირდება სტალინს. 1919-1926 წლებში იყო კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის პოლიტბიუროს წევრი. 1927 წელს მოხსნილ იქნა ყველა დაკავებული თანამდებობიდან და გაგზავნილ იქნა გადასახლებაში. 1929 წელს გაძევებულ იქნა საბჭოთა კავშირიდან, 1932 წლიდან კი, ჩამოერთვა საბჭოთა კავშირის მოქალაქეობა. 1940 წლის 20 აგვისტოს მოკლულ იქნა მექსიკაში საბჭოთა კავშირის შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარიატის (НКВД) აგენტის მიერ.

ოსმალთა იმპერიის დასასრულის დასაწყისი

1918 წლის შემოდგომისათვის I მსოფლიო ომის ფრონტებზე „ოთხთა კავშირისათვის” სამხედრო-სტრატეგიული ვითარება უკიდურესად დაძვირდა. საომარ მოქმედებათა თეატრებზე ძალთა ბალანსი ანტანტის მხარეს იხრება. 29 სექტემბრისათვის ბულგარეთი აცხადებს კაპიტულაციას – „ოთხთა კავშირი” იშლება. 27 ოქტომბერს, კრიტიკული მდგომარეობიდან გამოდინარე, ოსმალთა იმპერია წყვეტს საომარ მოქმედებებს და ითხოვს ზავს. საზავო მოლაპარაკებები 1918 წლის 30 ოქტომბერს, კუნძულ ლემნოსის პორტ მუდროსში შედგა, ამიტომ იგი ისტორიაში მუდროსის ზავის სახელით შევიდა. საომარი მოქმედებები ოსმალთა სახელმწიფოსა და ანტანტის ქვეყნებს შორის ადგილობრივი დროით 1918 წლის 31 ოქტომბრის 24⁰⁰ საათზე შეწყდა.³

ზავის პირობებით ოსმალურ შენაერთებს უნდა დაეტოვებინათ ოკუპირებული ტერიტორიები, ამიერკავკასიასა და ანატოლიაში კი, ანტანტის საოკუპაციო ჯარები უნდა შესულიყვნენ.⁴ 1918 წლის 13 ნოემბერს ბრიტანული ფლოტილია კონსტანტინოპოლში შედის, მოკავშირეები კი, ქალაქის სტრატეგიულ ობიექტებს იკავებენ.⁵ წლის ბოლოსათვის ბრიტანული საოკუპაციო ჯარის შენაერთები ამიერკავკასიაშიც შედიან.

მუდროსის ზავმა უმძიმეს პირობებში ჩააყენა თურქული სახელმწიფო. იურიდიულად და შინაარსობრივად ეს იყო უსიტყვო კაპიტულაციის აქტი – ოსმალთა იმპერიის დასასრულის დასაწყისი. ამ აქტით წერტილი უნდა დასმოდა „ახალგაზრდა თურქთა” მმართველობის ხანას და ოსმალთა იმპერიის მრავალსაუკუნოვან ისტორიას.

ოსმალთა იმპერიის მმართველი ტრიუმვირატი (სამხედრო მინისტრი – ისმაილ ენვერ ფაშა, სამხედრო-საზღვაო მინისტრი – აჰმედ ჯემალ ფაშა, შინაგან საქმეთა მინისტრი და დიდი ვეზირი – მეჰმედ თალათ ფაშა) და ე.წ. „ახალგაზრდა თურქთა” „ერთია-

³ Mondros Armistice. Turkish Greek relations. Istanbul. 2004

⁴ Prof. Nihat Erim. Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih. Metinleri. Cily:1. (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları). Ankara Ünivesitesi Hukuk Facültesi Yayinlari.1953.<http://www.ttk.org.tr/templates/resimler/File/ktpbelge/antlasmalar/mondros.pdf>.

⁵ Nur Bilge Criss. Istanbul under Allied Occupation 1918-1923. Leiden; Boston; Köln: Brill, 1999.

ნობისა და პროგრესის” (Ittihat ve Terakki) პარტია დამარცხდა. პარტია ფორმალურად დაშლილ იქნა, ხოლო მის ქონებას კონფისკაცია ჩაუტარდა... სულთან ვაჰიდედინის (მეჰმედ VI) მიერ პარტიის ლიდერები კანონგარეშედ და დამნაშავეებად გამოცხადდნენ.

იმპერიის სამხედრო ტრიბუნალმა ტრიუმვირატი ომის გაჩაღებასა და სამხედრო დანაშაულობების ჩადენაში დაადანაშაულა: „1919 წლის 11 ივლისს ენვერ ფაშა, თალათ ბეი და ჯემალ ფაშა სამხედრო ტრიბუნალმა გაასამართლა. მათ სიკვდილით დასჯა მიესაჯათ. ენვერ ფაშა და მისი ორი თანამებრძოლი „ახალგაზრდა თურქთა” მოძრაობიდან გაუჩინარდნენ რამდენიმე თვის წინ. ჯავიდ ბეის, ფინანსთა ყოფილ მინისტრს და აქუსა მუსა ქიაზიმს, ყოფილ ისლამურ ლიდერს, 15 წლით თავისუფლების აღკვეთა და მძიმე სამუშაოები მიესაჯათ. რიფათ ბეი, სენატის ყოფილი თავმჯდომარე და ჰაქიმ ბეი, ფოსტისა და კავშირგაბმულობის ყოფილი მინისტრი, გამართლდნენ” – იტყობინებოდა გაზეთი ”New-York Times”.⁶

ტრიბუნალის ერთ-ერთ სხდომაზე გამოსვლისას ოპოზიციონერმა გენერალმა, მუსტაფა ქემალმა (Mustafa Kemal) განაცხადა: „ფაშებმა, რომლებმაც წარმოუდგენელი და გაუგონარი დანაშაულობები ჩაიდინეს, არსებულ მდგომარეობამდე მიიყვანეს ჩვენი ქვეყანა და ხალხი. დღესაც, თავისი პირადი ინტერესებიდან გამომდინარე, ისინი იგვივეს აგრძელებენ. მათ საფუძველი ჩაუყარეს ტირანიას, ორგანიზება გაუკეთეს გადასახლებებსა და დარბევებს, წვაკდნენ ბუბუს ბავშვებს, შეურაცხყოფას აყენებდნენ ქალებს და გოგონებს, კონფისკაციას უკეთებდნენ უძრავ და მოძრავ ქონებას... ისინი აცხადებდნენ, რომ ოსმალთა იმპერიის არამუსლიმ ქვეშევრდომებს უარყოფთ თავისი მრწამსი და ისლამი მიეღოთ. მოხუცებს აიძულებდნენ უჭმელ-უსმელებს ფეხით დაეფარათ თვალწვივდენელი მანძილები, შეესრულებინათ კატორღული სამუშაოები”,⁷ – აღნიშნავს თავის სქელტანიან მონოგრაფიაში „Младотурки перед судом истории“ ცნობილი სომეხი საბჭოთა მეცნიერი და პოლიტიკური მოღვაწე, 1975-1985 წლებში სომხეთის საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის საგარეო საქმეთა მინისტრი, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, ჯონ კირაკოსიანი.

ამ გამოსვლას მთელს იმპერიაში დიდი რეზონანსი მოჰყვა. მუსტაფა ქემალმა შური იძია იმ ხალხზე, რომლებთანაც მთელი

⁶ Turkey Condemns it's War Leaders. The New York Times. July 13. 1919.

⁷ Дж. Киракосян. „Младотурки перед судом истории”. Ереван, 1986г.

ცხოვრება ორგანულად იყო დაკავშირებული. წლების განმავლობაში იტიპადისტთა სამხედრო ლიდერებთან მისი ურთიერთობები ნორმატიული იყო, მაგრამ არა იდეალური. მუსტაფა ქემალი თავიდანვე გაემიჯნა „ახალგაზრდა თურქთა“ „ერთიანობისა და პროგრესის“ მოძრაობასა და მის ლიდერებს, და ისიც ნიშანდობლივია, რომ მათზე მაინცდამაინც დადებითი შეხედულებისაც არ იყო. აკი ხშირად მოიხსენიებდა იგი ენვერ, ჯემალ და თალაათ ფაშებს „პატარა კაცებად – კაცუნებად“. მიუხედავად ამისა, იგი შემდგომშიც აგრძელებდა იტიპადისტებთან ურთიერთობებს.⁸

მუსტაფა ქემალსა და ენვერ ფაშას შორის დაპირისპირების მთავარი მიზეზი არმიის პოლიტიზირება იყო. ეს დაპირისპირება ჯერ კიდევ 1909 წლიდან იღებდა სათავეს, როდესაც იტიპადისტთა ყრილობაზე ამ საკითხთან დაკავშირებით სწორედ მუსტაფა ქემალი გამოვიდა მეტად კრიტიკული სიტყვით. იგი ენვერ ფაშას მკვეთრად პროგერმანულ ორიენტაციასაც აკრიტიკებდა. მაშინ ენვერ ფაშამ გაიმარჯვა. იგი, წარმატებული ოფიცერი და სულთნის სიძე, ახალგაზრდა თურქთა ერთ-ერთი ლიდერი იყო, მალე კი იმპერიის სამხედრო მინისტრიც გახდა. მას შემდეგ, მთელი თავისი სამხედრო თუ პოლიტიკური კარიერის მანძილზე, ენვერ ფაშასა და მუსტაფა ქემალს შორის არსებული დაძაბული დამოკიდებულება აღარ გამქრალა, განხეთქილების ნაცრისფერი აჩრდილი მუდმივად თან სდევდა მათ ურთიერთობებს. ტრიუმფირატისათვის გამოტანილი განაჩენის აღსრულებაზე პასუხისმგებლობა სომხურმა ნაციონალურ-სოციალისტურმა ორგანიზაციამ – „სომეხთა რევოლუციურმა ფედერაციამ“, დაშნაკთა პარტიამ ითავა. შურისძიების ეს ოპერაცია, რომელიც 1919 წლის სექტემბერში დაშნაკთა პარტიის მე-9 შეკრებაზე იქნა შემუშავებული და ოპერაცია „ნემეზისის“ (Nemesis, Νέμεσις – ბერძნულ მითოლოგიაში შურისძიების ქალღმერთ ნემესიდას სახელის მიხედვით) კოდური დასახელება მიიღო, მოკლე დროში გარკვეულწილად წარმატებითაც იქნა აღსრულებული. მაგრამ ამაზე ოდნავ ქვემოთ.

⁸ არჩილ ჩაჩხიანი. პოლიტიკური პორტრეტები რეტუსირების გარეშე – ვლადიმერ ლენინი და მუსტაფა ქემალი (ათათურქი). „ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები“. ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი. ივანე ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ისტიტუტი. გამომცემლობა „უნივერსალი“. თბილისი. 2013. 1(12).

ცნობილი ფრანგი აღმოსავლეთმცოდნისა და თურქოლოგის, სორბონის უნივერსიტეტის პროფესორის, მუსტაფა ქემალის ბიოგრაფის, საფრანგეთის შინაგან საქმეთა მინისტრის კაბინეტის დირექტორის, ალექსანდრ ჟევახოვის (ჯავახიშვილი) მიხედვით კი, მუსტაფა ქემალის დამოკიდებულება იტიჰადისტების მიმართ ასეთი მკვეთრი არ იყო, ტიუმვირატის გარკვეული ქმედებები კი, მიტევებასაც იმსახურებდა – „შეიძლება ახალგაზრდა თურქებმა მრავალი შეცდომა დაუშვეს, მაგრამ მათი პატრიოტიზმი არავითარ განსჯას არ ექვემდებარებოდა“.⁹

⁹ Александр Жевахов. Кемаль Ататюрк. Перевод осуществлен по изданию: Alexander Jevakhoff. Kemal Atatürk. Paris, Tallandier, 1999. PГA BМФ. Ф. 397. Оп. 1. Д. 329. http://www.e-reading.bz/chapter.php/1013613/63/Zhevahov_-_Kemal_Atatyurk.html.

თავშესაფრის ძიებაში

თავად „ახალგაზრდა თურქთა“ შემდგომი ბედი კი, მეტად საინტერესოდ და არაორდინარულად წარიმართა. ალბათ ისტორიის ბოროტ ხუმრობად უნდა ჩაითვალოს ის ფაქტი, რომ ოსმალთა იმპერიის მმართველი ტრიუმვირატის წევრები, I მსოფლიო ომში რუსეთის იმპერიასთან დაპირისპირებული ძალა, ომის დასრულების-თანავე მსწრაფლ გარდაიქმნენ რევოლუციონერებად, პრომარქსისტული იდეოლოგიის ახალ აპოლოგეტებად და „მშრომელთა ინტერესების“ დამცველებად.

ოსმალთა იმპერიის დამარცხებისა და მუდროსის ზავის დადებიდან მეორე დღეს, და I მსოფლიო ომის დასრულებამდე ათი დღით ადრე, 1918 წლის 1 ნოემბერს ტრიუმვირატის წევრები გერმანული წყალქვეშა ნავით საიდუმლოდ ტოვებენ ოსმალთა დედაქალაქს. ბრიტანული საარქივო დოკუმენტების მიხედვით მათი დანიშნულების ადგილს კონსტანცა წარმოადგენდა,¹⁰ თურქული წყაროების ცნობით კი, ისინი ოღესაში ან ყირიმში, ევპატორიაში უნდა ჩასულიყვნენ.¹¹ საერთო ჯამში – არც კონსტანცა და არც ევპატორია. ტრიუმვირატი სევასტოპოლში ჩადის, რომელიც იმ დროს თურქეთის მოკავშირე გერმანელთა საოკუპაციო ჯარებით იყო დაკავებული.

„ჩვენი პოლიტიკური მოღვაწეობა დასრულდა,“ – თქვა თალაათ ფაშამ კონსტანტინოპოლის დატოვებისას.¹² მაგრამ ენვერ ფაშა არ დანებდა, იგი მარცხს ასე ადვილად ვერ ეგუებოდა. „მარადიული მეომარი“ სიტუაციას ასე აფასებდა: „ტაქტიკური უკან დახევა ხშირად საბოლოო გამარჯვების საწინდარია“. მეგალომანიით შეპყრობილ იტიჰადისტთა ლიდერს სჯეროდა, რომ იგი დიდი საქმეების კეთებისათვის იყო დაბადებული. მან, ამ „მარადიულმა მეომარმა“ ჩათვალა, რომ სწორედ ახლა იწყებოდა „ომის მეორე ფაზა“. ამ ვითარებაში ენვერ ფაშამ მეტად

¹⁰ Public Record Office, British FO documents, FO 371/3411/196725: British acting High Commissioner Admiral Webb to cipher telegram, Pera 26 Nov, 1918.

¹¹ Şevket Süreyya Aydemir. Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver paşa 1914-1922. Vol. III, (Istanbul, 1972).

¹² Александр Жевахов. Кемаль Ататюрк. Перевод осуществлен по изданию: Alexander Jevakhoff. Kemal Atatürk. Paris, Tallandier, 1999. PГA BМФ. Ф. 397. Оп. 1. Д. 329.<http://www.e-reading.bz/chapter.php/1013613/63> / Zhevahov_-_Kemal_Ataturk.html.

ობტიმისტურად გაიხსენა ის ფაქტიც, რომ ოსმალთა იმპერიამ სწორედ მეორე ფაზაში მოიგო ბალკანეთის ომი. დიახ, ბალკანეთის მეორე ომში ოსმალებმა შენაერთებმა, რომელსაც ისმაილ ენვერ ფაშა სარდლობდა, ადრიანოპოლისი, დღევანდელი ედირნე და სხვა ტერიტორიები დაიბრუნეს. თუმცა, აქ საქმე ცოტა სხვანაირად იყო, ბრძოლებს ადგილი არ ჰქონია, თურქთა ეს გამარჯვება ბრძოლებით არ ყოფილა მოპოვებული. მაშინ ბულგარელებმა თვითონ დატოვეს ქალაქი, ვინაიდან ბულგარული შენაერთები სერბებისა და ბერძნების წინააღმდეგ გადაისროლეს, შემდეგ კი – რუმინელების წინააღმდეგაც. ამის გამო თურქები ფაქტიურად ბრძოლის გარეშე შევიდნენ ქალაქში და ისე დაიკავეს იგი. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ამ მოვლენების შემდეგ ენვერ ფაშა ტრიუმფატორად და „ადრიანოპოლისის მხსნელად“ იქცა.¹³

1918 წლის 12 ნოემბერს დეენილობაში მყოფმა ენვერ ფაშამ ყირიმიდან წერილი მისწერა ბიძამისს, ქამილ ბეის: „ყველაფერი ნათელია, ჩვენ წავაგეთ ომი. საზავო პირობების თანახმად ბრიტანელები უნდა შემოვიდნენ სტამბოლში. მაგრამ სტამბოლში მათ ხილვას, კავკასიაში წასვლას და იქ ისლამის სამსახურს ვამჯობინებ“.¹⁴ საინტერესოა, რომ ენვერ ფაშა აქ ისლამის სამსახურზე საუბრობს და არა იმპერიის სამსახურზე. და ეს არცაა გასაკვირი.

ჯერ კიდევ I მსოფლიო ომის დაწყების წინ ოსმალეთის იმპერიის სამხედრო-პოლიტიკური ლიდერების მიერ ანტირუსული კონსოლიდაციის მთავარ იარაღად სწორედ ისლამი იქნა არჩეული. 1913 წლის სექტემბერ-ოქტომბერში გამართული „ერთიანობისა და პროგრესის“ პარტიის ყოველწლიურ შეკრებაზე, იტიჰადისტთა სამოქმედო პროგრამად საზღვარგარეთ არსებულ თურქულ და ისლამურ ჯგუფებთან მჭიდრო კავშირების დამყარება იქნა მიზნად დასახული. აგიტაციისა და პროპაგანდის ჩასატარებლად სპეციალური აგენტები დაიგზავნენ რუსეთში, ირანში, ინდოეთსა და ავღანეთში. მთავარ ამოცანად პარტიის საიდუმლო უჯრედების შექმნა დაისახა კავკასიისა და შუა აზიაში.

¹³ Михаил Калишевский. Кем был Энвер-паша для мусульманского Востока? К 130-летию со дня рождения. 2011. <http://www.milli-firka.org/content/DBAFJBAF>.

¹⁴ Suhnaz Yilmaz. An Ottoman Warrior Abroad: Enver Pasha as an Expatriate. Middle Eastern Studies. A Frank Cass Journal. ISSN 0026-3206.

I მსოფლიო ომის წინ „სწორედ პანთურქიზმი და პანისლამიზმი წარმოადგენდა გაძლიერებული და დაჟინებული გერმანული და ისლამური პროპაგანდის მთავარ თემას ცარიუსტული რუსეთის მაჰმადიან მოსახლეობასთან მიმართებაში” – აღნიშნავს იაკობ ლანდაუ (Jakob Landau), იერუსალიმის ებრაული უნივერსიტეტის პოლიტიკურ მეცნიერებათა პროფესორი.¹⁵

რაც შეეხება ტრიუმფირატის კავკასიაში გადასვლის გადაწყვეტილებას – აქ ყველაფერი ნათელია. დაღესტანსა და აზერბაიჯანში ხომ ოსმალთა ერთ-ერთი ყველაზე უფრო ბრძოლისუნარიანი შენაერთი, ე.წ. „კავკასიის ისლამის არმია” იყო გაშლილი, და ენვერ ფაშას ძმაც და ბიძაც, გენერლები ნური¹⁶ და

¹⁵ Jakob Landau. Pan-Turkism: From Irredentism to Cooperation. Bloomington. Indiana University Press. 1995.

¹⁶ ნური ფაშა ქილოგილი (თურქ. Nuri Paşa Killigil) (1881-1949წ.წ.) – ოსმალთა მხედართმთავარი, გენერალ-ლეიტენანტი (ფერიკი), ენვერ ფაშას უმცროსი ძმა. თურქეთ-იტალიის, ბალკანური და I მსოფლიო ომების მონაწილე. 1914-1915 წლებში ტრიპოლიში მოქმედი საარმიო ჯგუფი „აფრიკის” სარდალი. 1918 წლის ზაფხულიდან განჯაში შემდგარი „კავკასიის ისლამური არმიის” სარდალი, რომელმაც 15 სექტემბერს დაამხო ბაქოს რუსულ-სომხური ესერულ-დამნაკური ე.წ. „ცენტროკასპიისპირეთის დიქტატურა”. 1919-1920 წლებში ხელმძღვანელობს აზერბაიჯანის დემოკრატიული რესპუბლიკის შეიარაღებული ძალების შექმნას. I მსოფლიო ომში ოსმალთა იმპერიის დამარცხებისა და მუდროსის ზავის დადების შემდეგ იგი ტოვებს „კავკასიის ისლამური არმიის” სარდლის თანამდებობას. ამიერკავკასიაში ბრიტანელთა შემოსვლის შემდეგ მას აპატიმრებენ და სვამენ ბათუმის ციხეში. ციხიდან გაქცევის შემდეგ ბიძამისთან, გენერალ ჰალილ ფაშასთან ერთად ეკედლება რუს ბოლშევიკებს. სწორედ ისინი წარმოადგენენ შემაერთებელ ხიდს ახალ თურქულ მოძრაობასა (ქემალისტებსა) და ბოლშევიკებს შორის. 1920 წლის გაზაფხულიდან, ბოლშევიკთა ამიერკავკასიაში შემოსვლის შემდეგ, იგი უპირისპირდება ბოლშევიკებს და ხელმძღვანელობს ანტიბოლშევიკურ და ანტიდამნაკურ შეიარაღებულ გამოსვლებს აზერბაიჯანში. თურქეთის რესპუბლიკის შექმნის შემდეგ ბრუნდება სამშობლოში. 30-იანი წლებიდან მოღვაწეობს სამხედრო მრეწველობის სფეროში. 1938 წელს თურქეთის რესპუბლიკაში აარსებს სამხედრო-სამრეწველო კომპანიას და აწარმოებს ასაფეთქებელ ნივთიერებებს, აირწინაღებსა და ცეცხლსასროლ იარაღს. II მსოფლიო ომის მსვლელობისას, 1941 წლიდან იგი კავშირებს ამყარებს ანკარაში გერმანიის ელჩთან პანთურქისტული მოძრაობის მხარდასაჭერად. იმყოფებოდა გერმანიაში, სადაც ცდილობდა ნაცისტების მიერ აზერბაიჯანის ცნობის მიღწევას. ნური ფაშას უშუალო ხელმძღვანელობით იქნა ჩამოყალიბებული III რაიხის „სს”-ის თურქესტანის ლეგიონი. II მსოფლიო ომის დასრულების შემდეგ ბრუნდება თურქეთის რესპუბლიკაში და აგრძელებს სამეწარმეო და კომერციულ

ჰალილ¹⁷ ფაშებიც ბაქოში იმყოფებოდნენ. ისიც აღსანიშნავია, რომ საქართველოშიც და მთლიანად კავკასიაშიც ჰალილ ფაშა ქუთი (Halil Paşa Kut) დიდი ავტორიტეტითა და პატივისცემით სარგებლობდა. გენერალი ფრიდრიხ ფრაიერ კრეს ფონ კრეზენშტაინი (Friedrich Freiher Kreß von Kressenstein), 1915-1917 წლებში პალესტინის ფრონტზე წარმატებით მებრძოლი გერმანელი

საქმიანობას. დაიღუპა 1949 წელს საკუთარ ქარხანაში მომხდარი აფეთქების შედეგად.

¹⁷ ჰალილ ფაშა ქუთი (თურქ. Halil Paşa Kut) (1882-1957წ.წ.) – ოსმალთა მხედართმთავარი, გენერალ-ლეიტენანტი (ფერიკი), ოსმალთა იმპერიის სამხედრო და პოლიტიკური მოღვაწე, ენვერ და ნური ფაშების ბიძა. თურქეთ-იტალიის, ბალკანური და I მსოფლიო ომების აქტიური მონაწილე. 1905 წელს ამთავრებს კონსტანტინიპოლის სამხედრო აკადემიას. მსახურობს მაკედონიაში დასლოციერებულ ოსმალთა მე-3 არმიაში. იყო 1908 წლის „ახალგაზრდა თურქთა“ რევოლუციის მონაწილე. 1909 წლიდან იგზავნება ირანში აგენტურული და ძირგამომხრელი მუშაობის საწარმოებლად. 1910 წლიდან სათავეში უდგება იმპერიის გვარდიას. ბალკანურ ომებში მეთაურობს მობილური ჟანდარმერიის ქვედანაყოფებს. I მსოფლიო ომის საწყის ფაზაში, იყო კავკასიის ფრონტზე დისლოცირებული მე-3 არმიის დივიზიის მეთაური. 1915 წლიდან მესოპოტამიაში გაშლილი ოსმალური ჯარებისა და მესოპოტამიის ფრონტის სარდალი. მესოპოტამიიდან გენერალ თაუნშენდის ბრიტანელთა საქსპედიციო ძალების განდევნის შემდეგ ბაღდადის ვილაიეთის გენერალ-გუბერნატორი და ჯარების სარდალი. 1916 წლიდან მესოპოტამიაში გაშლილი ოსმალთა მე-9 არმიის სარდალია. 1918 წლის 28 ივნისიდან ინიშნება არმიათა ჯგუფი „აღმოსავლეთის“ სარდალად. 1918 წლის აგვისტოდან I მსოფლიო ომის დასრულებამდე ოსმალეთის სახმელეთო ჯარების სარდალია. მუდროსის ზავის დადების შემდეგ ბრიტანელები აპატიმრებენ და ნური ფაშასთან ერთად სვამენ ბათუმის ციხეში. ციხიდან გაქცევის შემდეგ ინტენსიურ კონტაქტებს ამყარებს რუს ბოლშევიკებთან და წარმოადგენს შემაერთებულ რგოლს გენერალ მუსტაფა ქემალის მიერ ანატოლიაში ორგანიზებულ წინააღმდეგობის მოძრაობასა და ბოლშევიკებს შორის. პირადი და საქმიანი ურთიერთობები ჰქონდა ბოლშევიკთა პარტიის უმაღლეს ეშელონებთან, ლენინისა და სტალინის ჩათვლით. მისი მეშვეობით ხდებოდა მოსკოვიდან ქემალისტებისათვის იარაღის, საბრძოლო მასალების, ტექნიკური საშუალებებისა და ოქროს მიწოდება. 1919-1921 წლებში ცხოვრობდა ბაქოსა და მოსკოვში, შემდეგ – ბერლინში, წარმოადგენდა ბოლშევიკურ-ქემალისტური სამხედრო-პოლიტიკური ალიანსის ერთ-ერთ ცენტრალურ ფიგურას. მისი უშუალო მონაწილეობითა და დახმარებით მოახდინეს მე-11 წითელი არმიის ნაწილებმა აზერბაიჯანის გასაბჭოება. თურქეთის ქემალისტური რესპუბლიკის გამოცხადების შემდეგ, 1923 წელს დიდი ეროვნული კრების მთავრობის სპეციალური ნებართვის საფუძველზე საცხოვრებლად ბრუნდება თურქეთის რესპუბლიკაში. ამის შემდგომ ქვეყნის პოლიტიკურ და საზოგადოებრივ ცხოვრებაში აღარ მონაწილეობდა. გარდაიცვალა 1957 წელს.

ოფიცერი, ხოლო 1918 წლის ივნისიდან გერმანიის საოკუპაციო ჯარების სარდალი და გერმანული დიპლომატიური მისიის ხელმძღვანელი საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკაში, თავის მეზუარში "Meine Mission im Kaukasus", აღნიშნავს:

„4 აგვისტოს (1918 წლის – ა. ჩ.) თბილისში საქართველოს მთავრობასთან სტუმრად ჩამოვიდა ჰალილ ფაშა, თურქეთის სახმელეთო ჯარების მთავარსარდალი, რომელსაც უნდოდა სავარაუდოდ მომდევნო გაზაფხულზე ბაღდადის უკან დაბრუნება. მე მას დავხვდი სადგურზე ჩამოსვლის დროს... მისი შტაბის უფროსი, ძალიან უნარიანი ბავარიელი გენერალური შტაბის უფროსი ლეიტენანტი პარაქვინი მისი ნდობით სარგებლობდა და დიდი გავლენაც ჰქონდა მასზე. როგორც საქართველოს მთავრობა, ასევე მე, პატივმოყვარე ფაშას კარგად ვექცეოდით. იგი თავის თანმხლებ პირებთან ერთად ორჯერ იყო ჩემთან სადილზე, საქართველოს მთავრობა კი, დიდ ზეიმებს აწყობდა მის პატივსაცემად“.¹⁸

ფაქტია, რომ ენვერ ფაშა კავკასიას თავის საიმედო პლაცდარმად მოიაზრებდა, სადაც მისი ერთგული არმია იყო გაშლილი. ამაზე ენვერ ფაშამ ადრევე იზრუნა. ნური ფაშასადმი (Nuri Paşa Killigil) 1918 წლის 15 ოქტომბერს გაგზავნილ თავის ბოლო ტელეგრამაში ენვერ ფაშა ურჩევდა ძმას, რომ კონსტანტინოპოლიდან ჯარების უკან გაწვევის ბრძანების მიღების შემთხვევაში, ისინი ფორმალურად უშუალოდ აზერბაიჯანისა და კავკასიის მთიელ ხალხთა რესპუბლიკების შეიარაღებული ძალების შემადგენლობაში გადაეყვანა, რითაც იგი რეგიონზე ოსმალური სამხედრო კონტროლის შენარჩუნებას ვარაუდობდა. ეს სწორი გათვლა იყო, მაგრამ ყირიმიდან კავკასიაში გადასვლა ენვერ ფაშამ ვერ მოახერხა...

1918 წლის ნოემბრის ბოლოს ბრიტანელები შემოვიდნენ ბაქოში. საექსპედიციო კორპუსის სარდლისა და ბაქოს სამხედრო კომენდანტის, გენერალ-მაიორ უილიამ მონტგომერი ტომსონის (William Montgomery Thomson) ბრძანებით „კავკასიის ისლამის არმია“ დაშალეს, ჰალილ და ნური ფაშები კი, დაპატიმრეს. ტრიუმფირატისათვის თავშესაფრის ერთადერთ ვარიანტად გერმანია რჩებოდა, ქვეყანა, რომელიც ოსმალთა იმპერიის სამხედრო სტრატეგიულ მოკავშირეს წარმოადგენდა I მსოფლიო ომში. მხოლოდ

¹⁸ General der Artillerie Friedrich Freiherr Kress von Kressenstein. Meine Mission im Kaukasus. München. 1943.

გერმანიაში შექმლეთ თავი მშვიდად გერმნოთ იტიჰადისტთა ლიდერებს. აქ მათ გერმანული გენერალიტეტის, და პირველ რიგში ენვერ ფაშას პირადი მეგობრის, გენერალ ჰანს ფონ სექტის¹⁹ (Hans von Seeckt) მფარველობის იმედი ჰქონდათ. თუმცა, ცნობილი რუსი ისტორიკოსი და პოლიტოლოგი, სტანისლავ ტარასოვი²⁰

¹⁹ ჰანს ფონ სექტი (გერმ. Hans von Seeckt) (1866-1936წ.წ.) – გერმანელი სამხედრო მოღვაწე, I მსოფლიო ომის აქტიური მონაწილე, რაისხვერის სახმელეთო ჯარების სარდალი, გენერალ-ობერსტი (გენერალ-პოლკოვნიკი). 1885 წელს დაამთავრა გიმნაზია და დაიწყო სამხედრო სამსახური გრენადერთა გვარდიულ პოლკში. 1896 წელს ამთავრებს სამხედრო აკადემიას. 1897 წელს ინიშნება მე-3 საარმიო კორპუსის შტაბში. I მსოფლიო ომის წინ ეკავა ამ საარმიო კორპუსის შტაბის უფროსის თანამდებობა. I მსოფლიო ომის დაწყებისთანავე იბრძოდა გენერალ ფონ კლუკის 1-ლი არმიის შემადგენლობაში დასავლეთის ფრონტზე. 1915 წლის მარტიდან ინიშნება აღმოსავლეთის ფრონტზე გენერალ ფონ მაკენზენის მე-11 არმიის შტაბის უფროსად. წარმატებით იბრძოდა სერბიის ფრონტზე, სადაც მისი ხელმძღვანელობით სრულად განადგურდა სერბეთის არმია. 1916 წლის ივნისში ინიშნება ავსტრიის მე-7 არმიის შტაბის უფროსად. 1917 წლის დეკემბრიდან კონსტანტინოპოლშია, სადაც იკავებს ოსმალეთის იმპერიის შეიარაღებული ძალების გენშტაბის უფროსის თანამდებობას I მსოფლიო ომის დასრულებამდე. ოსმალთა იმპერიის დამარცხების შემდეგ, 1918 წლის 4 ნოემბერს ტოკებს კონსტანტინოპოლს და ბრუნდება გერმანიაში. 1919 წლის თებერვლიდან პარიზის სამშვიდობო კონფერენციის გერმანული დელეგაციის წევრია. 1919 წლის ბოლოს ინიშნება ე.წ. „ჯარების ოფისის“ (Truppenamt), ფაქტობრივად კი გენშტაბის უფროსად. 1920 წელს დაინიშნა რესპუბლიკის სახმელეთო ჯარების რაისხვერის სარდლად. უდიდესი მუშაობა ჩაატარა ვაიმარის რესპუბლიკის შეიარაღებული ძალების – რაისხვერის აღმშენებლობისა და ორგანიზაციის საქმეში. მისი უშუალო ხელმძღვანელობით დამყარდა საბჭოთა რუსეთსა და საბჭოთა კავშირთან ღრმად გასაიდუმლოებული სამხედრო-ტექნიკური კავშირები, რაც გამოიხატებოდა ერთობლივი საომარი თამაშობებისა და წვრთნების ჩატარებაში, ასევე სამხედრო-ტექნოლოგიური სიახლეების დაზუსტებასა და დანერგვაში. 1926 წლიდან თადარიგშია. გარდაიცვალა 1936 წელს.

²⁰ სტანისლავ ტარასოვი (რუს. Станислав Тарасов) – ცნობილი რუსი მეცნიერი, ისტორიკოსი და პოლიტოლოგი, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, კავკასიისა და ახლო აღმოსავლეთის ისტორიის ცნობილი მკვლევარი. უახლეს სახელმწიფოთა საერთაშორისო ინსტიტუტის კვლევითი ცენტრის „ახლო აღმოსავლეთი – კავკასია“ დირექტორი. სსრ კავშირის ცენტრალური რადიო-ტელევიზიის საერთაშორისო პოლიტიკის თურქული რედაქციის კომენტატორი, ყოველკვირეული ფედერალური ჟურნალის „Век“ საერთაშორისო განყოფილების შეფ-რედაქტორი, გაზეთ „Российские вести“-ის მთავარი რედაქტორის მოადგილე, სააგენტო „Регнум“-ის (ИА REX) პოლიტიკური

თავის ნაშრომში „Как большевики строили единую тюркскую федерацию”, წერს:

„თალათმა მოსკოვში ჩასვლა შეძლო”, ხოლო „ენვერი დენიკინელი გენერლის, ივან ერდელის დახმარებით აზერბაიჯანში იქნა გადაგზავნილი”.²¹ ტარასოვის ამ დასკვნას ვერ გავიზიარებთ, იგი ამკარად ცდება, რადგან სხვა წყაროებითა და ფაქტოლოგიური მასალებით, არც თალათ ფაშას მოსკოვში და არც ენვერ ფაშას აზერბაიჯანში ჩასვლის ვერსიები, მით უმეტეს, ამიერკავკასიაში, გენერალ დენიკინის სპეციალური წარმომადგენლის, ივან ერდელის დახმარებით, არ დასტურდება. ამ ვერსიებში მითები სჭარბობენ რეალობას. რეალობა კი ის არის, რომ, ტრიუმფერატის წევრები გადაადგილების მარშრუტს ცვლიან და ყირიმიდან კონსპირაციულად გერმანიაში ჩადიან.

1918-1919 წლის ზამთრის განმავლობაში ენვერ ფაშა ოჯახთან ერთად ბერლინში იმყოფებოდა და ცდილობდა ბრიტანელ აგენტებთან დაემყარებინა კონტაქტები საკუთარი თავისა და ოჯახის ბერლინში დასამკვიდრებლად. მაგრამ მას შეძლევ, რაც ამ ამბებიდან არაფერი გამოვიდა, მან თავისი მშენა კვლავ აღმოსავლეთისაკენ მიაპყრო.²²

ენვერ ფაშა გერმანიიდან შევიცარიაში გადადის, სადაც კავშირებს ამყარებს იმ მომენტისთვის ციხეში მჯდარ ცნობილ ბოლშევიკთან, მუშათა საერთაშორისო მოძრაობისა და „მსოფლიო პროლეტარული რევოლუციის” ერთ-ერთ აპოლოგეტთან, კარლ რადეკთან²³ (კაროლ სობელზონი).

მიმოხილველი, კავკასიისა და ახლო აღმოსავლეთის პრობლემებზე დაწერილი უამრავი სამეცნიერო სტატიისა და მონოგრაფიების ავტორი.

²¹ Тарасов Станислав. „Как большевики строили единую тюркскую федерацию”. <http://www.iarex.ru/articles/4195.html>.

²² Masayuki Yamauchi _ The Green Crescent Under the Red Star: Enver Pasha in Soviet Russia 1919-1922 (Tokyo: Institute for the Study of Language and Cultures of Asia and Africa, 1991. Pg. 13.

²³ კარლ ბერნარდოვიჩ რადეკი (ნამდვილი გვარ-სახელი კაროლ სობელზონი) (რუს. Карл Бернгардович Радек) (1885-1939 წ.წ.) – ძველი რევოლუციონერი, ცნობილი საბჭოთა პოლიტიკური მოღვაწე, საერთაშორისო კომუნისტური მოძრაობის აქტიური მონაწილე და ერთ-ერთი ხელმძღვანელი. 1902 წლიდან იყო პოლონეთის კომუნისტური პარტიის წევრი, ხოლო 1903 წლიდან – რსდმპ წევრი. 1904 წლიდან პოლონეთისა და ლიტვის სამეფოს სოციალ-დემოკრატიული პარტიის წევრია. 1906 წელს რევოლუციური მოღვაწეობის გამო როზა ლუქსემბურგთან ერთად დააპატიმრა პოლონეთის პოლიციამ. 1907

ენვერ ფაშამ თავის ყოფილ მოკავშირეებთან, გერმანულ გენერალიტეტთან და რაიხსვერის ოფიცრებთანაც ალაღვინა ურთიერთობები. ეს ურთიერთობები პირველ რიგში გერმანული მხრიდან ენვერ ფაშას მფარველობაში გამოიხატებოდა. სწორედ ამიტომ, ბრიტანელთა მიერ გერმანიისადმი სამეზის გაგზავნილ მოთხოვნაზე მისი ბრიტანული მხარისათვის გადაცემის შესახებ, შედეგი არ მოჰყოლია.

ამ მომენტიისათვის ენვერ და თალათ ფაშებს უკვე მტკიცედ ჰქონდათ გადაწყვეტილი ინგლისელთა წინააღმდეგ ბერლინიდან „ომის“ წამოწყება, ამისათვის კი მათ ბრიტანული საოკუპაციო ძალების წინააღმდეგ საბრძოლველად მოკავშირე სჭირდებოდათ, ძლიერი მოკავშირე. ასეთი მოკავშირეც გამოიძებნა. ეს იყო რუსეთი, საბჭოთა რუსეთი. ბოლშევიკთა სამხედრო-პოლიტიკურ ხელმძღვანელობასთან შემაერთებელი რგოლის ფუნქცია კი, ციხეში მჯდარ ბოლშევიკთა წითელ ემისარს, კარლ

წლიდან გაასახლეს ავსტრიაში. I მსოფლიო ომის დაწყებასთან ერთად დაიკავა ინტერნაციონალისტური პოზიცია და იძულებული გახდა, გადასახლებულიყო შვეიცარიაში. ამ დროს ეცნობა ლენინს, რომელთანაც ამყარებს მჭიდრო ურთიერთობებს. 1917 წლის თებერვლის რევოლუციის შემდეგ ინიშნება რუსეთის სოციალ-დემოკრატიული მუშათა პარტიის საზღვარგარეთული წარმომადგენლობის წევრად სტოკჰოლმში. 1917 წლის ბოლშევიკური გადატრიალების შემდეგ ბრუნდება რუსეთში. ინიშნება ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის საგარეო ურთიერთობათა განყოფილების უფროსად. 1918 წლიდან არალეგალურად იმყოფებოდა გერმანიასა და ავსტრიაში ბოლშევიკური რევოლუციის ორგანიზების ამოცანით. ანტისახელმწიფოებრივი მოღვაწეობისათვის გერმანიის პოლიცია მას აპატიმრებს, თუმცა მალევე ათავისუფლებენ. აქვე ეცნობა და ამყარებს ახლო ურთიერთობებს ოსმალეთის იმპერიის ყოფილი მმართველი ტრიუმფირატის ლიდერთან და ექსსამხედრო მინისტრთან, გენერალ ისმაილ ენვერ ფაშასთან. 1920 წელს ბრუნდება მოსკოვში. 1920-1924 წლებში იყო რსდმპ(ბ) ცენტრალური კომიტეტის წევრი. 1920 წლიდან წარმოადგენდა კომინტერნის მდივანს, ხოლო შემდეგ – კომინტერნის აღმასრულებელი კომიტეტის წევრს. 1923 წლიდან ტროცკის აქტიური მომხრეა. 1927 წელს რიცხავენ პარტიიდან, თუმცა აგრძელებს პუბლიცისტურ და სამეცნიერო მოღვაწეობას. 1925-1927 წლებში იყო ი. ბ. სტალინის სახელობის „აღმოსავლეთის მშრომელთა კომუნისტური უნივერსიტეტის“ რექტორი. 1930 წელს ინანიებს იდეოლოგიურ გადახრებს. იმავე წელს ალაღვინეს პარტიაში. 1936 წელს ისევ გარიცხეს პარტიიდან და იმავე წლის 16 ოქტომბერს დააპატიმრეს. 1937 წლის 30 იანვარს მიესაჯა 10 წლით პატიმრობა. 1939 წლის 19 მაისს დაუდგენელმა პირებმა მოკლეს პოლიტი-ზოლატორში.

რადეკს დაეკისრა. საქმე აეწყო და ენვერ და თალაათ ფაშებმა რამდენჯერმე მოინახულეს მოაბიტის ციხის პატიმარი.

საქმე იმაშია, რომ რადეკი და თალაათ ფაშა კარგად იცნობდნენ ერთმანეთს ბრესტ-ლიტოვსკის საზავო კონფერენციიდან. სწორედ თალაათ ფაშა გახლდათ ოსმალური დელეგაციის ხელმძღვანელი ბრესტ-ლიტოვსკში და ოსმალთა იმპერიის სახელით სწორედ მან მოაწერა ხელი ამ ხელშეკრულებას. კარლ რადეკი კი, საბჭოთა დელეგაციის წევრი იყო. მაშინ, 1918 წლის მარტში, ოსმალეთის იმპერია და თალაათ ფაშა გამარჯვებულები იყვნენ. ახლა კი, როლები შეცვლილიყო – კარლ რადეკი ახალი, თუნდაც ბოლშევიკური, მაგრამ მაინც გამოცოცხლებული რუსეთის პოლიტიკური ელიტის წარმომადგენელი იყო, თალაათ ფაშა კი – დამარცხებული და საკუთარი ქვეყნიდან დევნილი ექსპრემიერი.

თალაათ და ენვერ ფაშები პირველი მაღალჩინოსნები იყვნენ, რომლებმაც გენერალ ჰანს ფონ სექტის შუამდგომლობითა და დახმარებით კარლ რადეკი მოინახულეს მოაბიტის ციხეში. კარლ რადეკის მეშუარიდან:

„ჩემი პირველი სტუმრები ყოფილი დიდი ვეზირი, „ახალგაზრდა თურქთა“ მთავრობის თავმჯდომარე თალაათ ფაშა და მისი სამხედრო მინისტრი, ტრიპოლის ბრძოლების გმირი, ენვერ ფაშა იყვნენ. თურქეთიდან ჩამოსვლის შემდეგ ისინი ნახევრად-ლეგალურად ცხოვრობდნენ ბერლინში, რადგან ანტანტა მათ ექსტრადიციას ითხოვდა. მათი მთავარი საფიქრალი კი, თურქეთის უსაფრთხოების დაცვა იყო.

ენვერ ფაშა პირველი იყო გერმანელი მილიტარისტებისათვის, ვინც მათ ატყობინებდა, რომ საბჭოთა რუსეთი ახალ და მზარდ მსოფლიო ძალას წარმოადგენდა, რომლისთვისაც ანგარიში უნდა გაეწიათ, თუ სურდათ ანტანტის წინააღმდეგ ბრძოლა. თალაათ ფაშას ბრესტ-ლიტოვსკიდან ვიცნობდი. მაშინ იგი გამარჯვებულთა მაგიდასთან იჯდა. აქ კი, ბერლინის ციხეში, მოტეხილ კაცს ვესაუბრებოდი. მან გაიხსენა, რომ იგი, უბრალო ტელეგრაფისტის შვილი, თვითონაც უბრალო ტელეგრაფისტი იყო. ახლა კი მუსლიმანური აღმოსავლეთის მონობისაგან დახსნას ხალხთა მასების მხარდაჭერითა და საბჭოთა რუსეთთან კავშირების დამყარებით ვარაუდობდა. მათ ისაუბრეს მუსტაფა ქემალთან ურთიერთობებზე, რომელიც თურქთა წინააღმდეგობის მოძრაობას ხელმძღვანელობდა ანატოლიაში... ენვერ და

თალათ ფაშები აპირებდნენ, დახმარება გაეწიათ მისთვის საზღვარ-გარეთიდან“.²⁴

ფაქტი ისაა, რომ ბოლშევიკ პატიმართან კონტაქტები შედგა. სწორედ ამ წარმატებული კონტაქტების შედეგი იყო ის, რომ კარლ რადეკი, ბოლშევიკთა ემისარი გერმანიაში, გერმანიის საიმპერატორო ჯარების გენერალური შტაბის უფროსის, ინფანტერიის გენერალ ერის ლუდენდორფისა²⁵ (Erich Ludendorff) და

²⁴ Karl Radek. A Political Salon. <https://www.marxists.org/archive/radek/1926/november/ch08.html>.

²⁵ ერის ფრიდრიხ ვილჰელმ ლუდენდორფი (გერმ. Erich Friedrich Wilhelm Ludendorff) (1865-1937წ.წ.) – გერმანელი სამხედრო და პოლიტიკური მოღვაწე, „ბოტალური ომის“ კონცეფციის ავტორი, გერმანიის საიმპერატორო ჯარების ინფანტერიის გენერალი. I მსოფლიო ომის აქტიური მონაწილე. დაამთავრა კადეტთა სკოლა. სამხედრო სამსახური დაიწყო გენერალურ შტაბში. 1904-1913 წლებში მსახურობდა სამობილიზაციო განყოფილების ოფიცრად. მონაწილეობდა „შლიფენის გეგმის“ დეტალურ დამუშავებაში. 1913 წელს რაიხსტაგის სოციალ-დემოკრატიული ფრაქციის დაჟინებული მოთხოვნის შემდეგ მოხსნეს დაკავებული თანამდებობიდან და გადაიყვანეს დივიზიის მეთაურად. I მსოფლიო ომის დასაწყისში დაინიშნა მე-2 არმიის შტაბის უფროსად. იმავე წლის 5 აგვისტოს ინიშნება მე-5 კორპუსის სარდლად, შემდეგ – მე-14 ბრიგადის მეთაურად, რომლის დროსაც წარმატებით განახორციელა ლიეჟის ალყა. ორ კვირაში გადაიყვანეს აღმოსავლეთის ფრონტზე, კენიგსბერგთან, მე-8 არმიის შტაბის უფროსად, რომლის სარდლადაც დაინიშნა თადარიგიდან გამომავალი გენერალ-ობერსტი პაულ ფონ ჰინდენბურგი. მე-8 არმიის მიერ ტანენბერგთან წარმატებით აღსრულებული საფრონტო ოპერაციის შემდეგ ფაქტიურად განადგურდა ორი რუსული, 1-ლი და მე-2 არმიები. ამ გამარჯვების შემდეგ პაულ ფონ ჰინდენბურგსა და ერის ლუდენდორფს რიგგარეშე სამხედრო და გერმანიის ეროვნული გმირების წოდებები მიენიჭათ. 1914 წლის ნოემბრიდან ინიშნება აღმოსავლეთის ფრონტის სარდლობის შტაბის უფროსად, ხოლო 1916 წლის აგვისტოდან – საიმპერატორო ჯარების გენერალური შტაბის უფროსის მოადგილედ, შემდეგ – შტაბის უფროსად. გერმანული არმიების მიერ დასავლეთის ფრონტზე 1918 წლის გაზაფხულზე დაწყებული სტრატეგიული შეტევითი ოპერაციის ჩავარდნის შემდეგ, 1918 წლის 26 ოქტომბერს გადის თადარიგში. I მსოფლიო ომის დასრულებისთანავე თავი შეაფარა შედეთს. 1919 წლის გაზაფხულზე ბრუნდება გერმანიაში და იწყებს პოლიტიკურ საქმიანობას, გამოდის ჰიტლერისა და გერმანიის ნაციონალურ-სოციალისტური მუშათა პარტიის მხარდამჭერად. 1924 წელს ირჩევენ რაიხსტაგის დეპუტატად. 1925 წელს კენჭს იყრდა გერმანიის საპრეზიდენტო არჩევნებში. არჩევნებში დამარცხებისა და გენერალ-ფელდმარშალ პაულ ფონ ჰინდენბურგის პრეზიდენტად არჩევის შემდეგ, 1925 წლიდან პოლიტიკურ ოპოზიციაში უდგება ადოლფ ჰიტლერის ნაციონალურ-სოციალისტურ მუშათა პარტიას და ფონ ჰინდენბურგის პოლიტიკურ პლატფორმას. იმავე წელს აარსებს ახალ პოლიტიკურ მოძრაობას „ტანენბერგის კავშირი“. 1928 წელს მიდის დიდი პოლიტიკიდან, თუმცა 1930 წელს აარსებს ახალ რელიგიურ კავშირს „გერმანული ხალხი“. 1933 წელს გერმანიის ხელის-

გერმანიის პოლიციის მხრიდან სამართლებრივი დევნისაგან თავების განმავლობაში თავის დაღწევას ენვერ ფაშას ხელშეწყობით ასურ-ხებდა. იგი კონსპირაციულად აფარებდა თავს თალაათ ფაშას ბერლინის ბინას. ისე ჩანდა, რომ ფორტუნა აშკარად ტრიუმფირატის მხარეს იყო და მოვლენების განვითარების შემდგომი ტენდენციებიც ექსიტიჰადისტთა ლიდერებისათვის სასარგებლო მიმართულებას იძენდა.

უფლებაში ნაციონალ-სოციალისტების მოსვლის შემდეგ პოლიტიკური გაერთიანებები „ტანენბერგის კავშირი“ და „გერმანელი ხალხი“ აკრძალულად გამოცხადდა. 1935 წელს ჰიტლერმა პირადად მოინახულა ლუდენდორფი და მას III რაიხის გენერალ-ფელდმარშლის წოდება შესთავაზა. ლუდენდორფმა ეს შეთავაზება უარყო და განაცხადა: „ფელდმარშლის წოდებას არ ანიჭებენ, ფელდმარშლებად იბადებიან“. გარდაიცვალა 1937 წელს, ბავარიაში. დაკრძალეს სრული სამხედრო პატივით.

გაცოცხლებული ენვერი

რადეკთან ურთიერთობებმა კარდინალურად შეცვალა ენვერ ფაშას ცხოვრების შემდგომი გზა. სწორედ აქ, გერმანიასა და შვეიცარიაში ყოფნისას იბადება მეტად ორიგინალური პოლიტიკური ერთიანობის იდეა. ეს პოლიტიკური ინოვაცია კომუნიზმისა და პანისლამიზმის გარკვეული იდეოლოგიური გაერთიანებისა თუ სიმბიოზის შექმნას გულისხმობდა. და აქ ხდება საოცარი მეტამორფოზა – ენვერ ფაშა, ოსმალთა იმპერიის ყოფილი სამხედრო მინისტრი და ფაქტობრივი პირველი პირი, უმაღლესი პაროლ-შევიკად და „მსოფლიო იმპერიალიზმის“ წინააღმდეგ მებრძოლ „რევოლუციონერად“ გარდაიქმნება. (Sic!) მსგავს მეტამორფოზას ჰქონდა ადგილი გენერალ აჰმედ ჯემალ ფაშასთან დაკავშირებითაც. აქვე ისიც უნდა აღვნიშნოთ, რომ ენვერ და ჯემალ ფაშებისაგან განსხვავებით, ტრიუმფირატის მესამე წევრის, მეჰმედ თალათ ფაშას შემთხვევაში, ადგილი არ ჰქონია მის აქტიურ „მსოფლიო იმპერიალიზმის“ წინააღმდეგ მებრძოლ „რევოლუციონერად“ გარდაქმნას.

ენვერ ფაშას მოსკოვთან დაახლოებას ოფიციალური გერმანიაც უჭერდა მხარს. I მსოფლიო ომში ანტანტასთან დამარცხებულ და ვერსალის ზავის პირობებით „პატივყარილ“ გერმანიას რუს ბოლშევიკებთან დასაახლოებლად თავისი მიზეზები გააჩნდა. მოტივაცია ნამდვილად არსებობდა. მთავარი იყო ვერსალის ზავის პირობების გადახედვაზე მხარდაჭერა და გერმანიისადმი გამოტანილი სანქციების შემსუბუქება. კრემლის მესვეურებისათვის კი ახალი „რესპუბლიკური გერმანია“ ანტანტის მიერ დაჩაგრულ და იმპერიალიზმის წინააღმდეგ მებრძოლ კიდევ ერთ ქვეყანას წარმოადგენდა, რომელიც ევროპაში „მსოფლიო პროლეტარული რევოლუციის“ ფორპოსტად უნდა ქცეულიყო.

ამ ურთიერთობების დამყარებაში მთავარი როლი „ახალი გერმანიის“ შეიარაღებულ ძალებს – რაინსვერს ეკუთვნოდა გენერალ ჰანს ფონ სექტის სახით, რომელიც I მსოფლიო ომის დროს ოსმალთა იმპერიის შეიარაღებული ძალების გენშტაბის უფროსის მრჩეველი, შემდეგ გენშტაბის მოქმედი უფროსი იყო, ხოლო ახლა, ახალი გერმანიის სინამდვილეში – ვაიმარის რესპუბლიკის შეიარაღებული ძალების, რაინსვერისა და არმიის გენშტაბის (Truppenamt) უფროსი. გაუუსწრებთ მოვლენებს წინ და

იმასაც ვიტყვით, რომ 20-იანი წლებიდან სწორედ გენერალი ჰანს ფონ სექტი წარმოადგენდა რაიხსვერის ხელმძღვანელს საბჭოთა კავშირსა და ვაიმარის რესპუბლიკას შორის მკაცრად გასაიდუმლოებული სამხედრო ურთიერთობების დამყარების პერიოდში.²⁶

I მსოფლიო ომში დამარცხებული და ვერსალის ზავის პირობებით შეზღუდული გერმანია ევროპული ქვეყნებისაგან იზოლაციაში მოექცა. რუსეთის რევოლუციამ და სამოქალაქო ომმა საბჭოელებიც იგივე მდგომარეობაში ჩააყენა. შექმნილმა პოლიტიკურმა ვითარებამ კი, გერმანიისა და საბჭოთა რუსეთის ბუნებრივი დაახლოება გამოიწვია. და ამ პროცესს პოლონეთის ფაქტორმაც, საბჭოთა რუსეთ-პოლონეთის ომის დაწყებამაც შეუწყო ხელი.²⁷ ცნობილი ინგლისელი სამხედრო და პოლიტიკური მოღვაწის, გერმანიის ისტორიის მკვლევარის, ბრიტანეთის აკადემიის წევრის, სერ ჯონ ვილერ-ბენეტის (Sir John Wheeler-Bennett) მიხედვით „ჰანს ფონ სექტმა კარგად გამოიყენა პოლონეთის მეორე რესპუბლიკასა და საბჭოთა კავშირს შორის არსებული დაპირისპირება და საბჭოელებთან კავშირების დამყარებას შეეცადა. ლეონ ტროცკის ახლადშექმნილი სამხედრო კომისარიატის მიერ გაბედული ნაბიჯების გადადგმით შეგულიანებული სექტი, ვაიმარის მთავრობისაგან უჩუქრად, საიდუმლო სამხედრო ალიანსის დამყარებას შეეცადა საბჭოელებთან. 1919 წლის ოქტომბერში ფონ სექტმა თავისი ახლო მეგობარი, ენვერ ფაშა გაავაზვნა საიდუმლო მისიით მოსკოვში საბჭოელებთან კონტაქტების დასამყარებლად“.²⁸

ციტატაში მოყვანილ აზრს ვეთანხმებით, თუმცა, აქ ერთ უზუსტობასთან გვაქვს საქმე. ავტორი მცირე უზუსტობას უშვებს. 1919 წლისათვის საბჭოთა კავშირი ჯერ კიდევ არ არსებობდა. აქ მხოლოდ ბოლშევიკურ რუსეთზე შეიძლება საუბარი.

„რა თქმა უნდა, გენერალი ჰანს ფონ სექტი სულაც არ ოცნებობდა იმაზე, რომ საბჭოელთა სამხედრო პოტენციალი გაზრდილიყო, მაგრამ იგი გარკვეულ გათვლებს იმ სარგებლის

²⁶ Azade - Ayse Rorlich, "Fellow Travellers: Enver Pasha and the Bolshevik Government 1918-1920," Asian Affairs 13, no.3 (October 1982).

²⁷ Gasiorowski, Zygmunt J. (1958). The Russian Overture to Germany of December 1924. The Journal of Modern History. Large, J. A. (1978). The Origins of Soviet Collective Security Policy, 1930-32. Soviet Studies 30 (2).

²⁸ Wheeler-Bennett, John. The Nemesis of Power, London: Macmillan, 1967.

მიღებაზე აკეთებდა, რასაც მას საბჭოელთა უსაზღვრო ბუნებრივი რესურსების, განსაკუთრებით ლითონებისა და სხვა სასარგებლო წიაღისეულის გამოყენება მოუტანდა. ეს კი აუცილებელი იყო იმ ამოცანის გადასაწყვეტად, რაც ფონ სექტის მიერ იყო ჩაფიქრებული – ომის შემდგომი გერმანიისათვის შექმნილი თანამედროვე შეიარაღებული ძალების სისტემა – რაიხსვერ”,²⁹ – აღნიშნავს თავის ნაშრომში “German Military in the Soviet Union 1918-1933”, გერმანიის შეიარაღებული ძალების ისტორიის ცნობილი ამერიკელი მკვლევარები, ავრო ვერკამერი (Avro Vercamer) და ჯეისონ ფაიფსი (Jason Pipes). გარკვეულწილად ვეთანხმებით ავტორისეულ მოსაზრებას, თუმცა, რეალობაში, გენერალ ფონ სექტის გათვლები გაცილებით უფრო შორს მიდიოდა, რაც ისტორიის შემდგომმა მსვლელობამაც დაადასტურა.

საუბარი საბჭოელებსა და გერმანელებს შორის 20-იანი წლებიდან დაწყებულ იმ საიდუმლო სამხედრო თანამშრომლობას ეხება, რომელიც მოიცავდა გერმანული ინტელექტუალური და სამხედრო-სამრეწველო პოტენციალის გადმოტანას რუსეთში (მესერშიმიტი, იუნკერსი, კრუპი და სხვა) და საიდუმლო ქარხნებსა და საწარმოებში ახალი თაობის სატანკო, საავიაციო, საარტილერიო და ქიმიური იარაღის წარმოებასა და გამოცდას. წითელ არმიას კი საშუალება მიეცემოდა გაცნობოდა ახალ სამხედრო ტექნოლოგიებსა და თეორიებს ვაიმარის გერმანიიდან და მონაწილეობა მიეღო იმ სწავლებებსა და წვრთნებში, რასაც გერმანელები ატარებდნენ რუსეთის საიდუმლო პოლიგონებზე (მოსკოვი, დონის როსტოვი, ლიპეცკი, ყაზანი, სამარა).

საბჭოთა კავშირში დაფუძნებული ეს ცენტრები გამოიყენებოდა თვითმფრინავებისა და ჯავშანტექნიკის სავსებით გამოცდებისათვის ბატალიონისა და ზედა დონეებისათვის, ისევე, როგორც საჰაერო და ჯავშანტექნიკის სასწავლო სკოლების დაფუძნება, რომლებშიც გერმანელი და საბჭოთა ოფიცრების პერიოდული როტაცია ხდებოდა. ეს პროცესები მკაცრად საიდუმლო ვითარებაში მიმდინარეობდა, რათა მხარეებს თავი დაეღწიათ ვერსალის ზავის აგენტის, ინტერსამოკავშირეო კომისიის მეთვალყურეობისაგან.

²⁹ Avro Vercamer and Jason Pipes. German Military in the Soviet Union 1918-1933. Feldgrau.com - research on the German armed forces 1918-1945. <http://www.German Military in the Soviet Union 1918-1933.mht>

მოკლედ რომ ვთქვათ, ადგილი ჰქონდა გერმანულ-საბჭოური ურთიერთსასარგებლო სამეცნიერო-ტექნიკური და სამხედრო-ტექნოლოგიური თანამშრომლობის სრულ სპექტრს. თუმცა, დაუბრუნდეთ ისევ გენერალ ისმაილ ენვერ ფაშას და მისი ცხოვრების შემდგომ გზას...

მთელი 1919 წლისა და 1920 წლის პირველი ნახევრის განმავლობაში ენვერ ფაშამ და კარლ რადეკმა რუსეთის საზღვრის გადაკვეთა ვერ შეძლეს. ამ საკითხთან დაკავშირებით სტანისლავ ტარასოვი წერს: „1919 წლის დეკემბერში მოსკოვში ჩამოდის ცნობილი ენვერ ფაშა“.³⁰ ენვერ ფაშას მოსკოვში ჩამოსვლის ტარასოვისეული თარიღი სხვა წყაროებით არ დასტურდება. იგი აქაც ცდება. ქვემოთ მოყვანილი უტყუარი საარქივო მასალები კი, გვამცნობენ, რომ ენვერ ფაშა მოსკოვში მხოლოდ 1920 წლის ზაფხულში ჩნდება. კერძოდ, რამდენიმე უშედეგო ცდის შემდეგ, ბოლოს და ბოლოს, 1920 წლის 4 აგვისტოს, ენვერ ფაშა და კარლ რადეკი ახერხებენ და ფეხს ადგამენ რუსეთის მიწას. ხოლო 15 აგვისტოს, ენვერ ფაშა, ალი ბეის სახელზე გამოწერილი გერმანული პასპორტით ჯიბეში, და მისი ორი თანმხლები პირი, მოსკოვში ჩამოდიან. ფელიქს ძერჟინსკიმ,³¹ რომელიც იმ დროისათ-

³⁰ Тарасов Станислав. „Как большевики строили единую тюркскую федерацию“. <http://www.iarex.ru/articles/4195.html>.

³¹ ფელიქს ედმუნდოვი ძერჟინსკი (რუს. Феликс Эдмундович Дзербжинский) (1877-1926წ.წ.) – რუსეთში მოღვაწე ეროვნებით პოლონელი პროფესიონალი რევოლუციონერი და პოლიტიკოსი, საბჭოთა უშიშროების ორგანოების შექმნის ერთ-ერთი ინიციატორი და მისი პირველი ხელმძღვანელი. ლიტვის სოციალ-დემოკრატიული მუშათა პარტიის წევრი 1895 წლიდან, რსდმპ წევრი 1900 წლიდან. ბოლშევიკური პარტიის წევრი 1917 წლიდან. ოქტომბრის ბოლშევიკური გადატრიალების აქტიური მონაწილე და მოსკოვის წითელი გვარდიის შექმნის ერთ-ერთი ორგანიზატორი. სრულიად რუსეთის საბჭოების მე-2 ყრილობის დელეგატი, პარტიის ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის პრეზიდიუმის წევრი, პეტროგრადის მუშათა და ჯარისკაცთა დეპუტატების საბჭოების აღმასრულებელი კომიტეტის წევრი. 1917 წლის 6 (19) დეკემბრიდან სიცოცხლის ბოლომდე (მცირე ინტერვალით) იყო კონტრრევოლუციასთან და საბოტაჟის წინააღმდეგ მებრძოლი სრულიად რუსეთის საგანგებო კომისიის (ВЧК) თავმჯდომარე, რუსეთსა და შემდგომ საბჭოთა კავშირში წითელი ტერორის დაფუძნების ერთ-ერთი იდეოლოგი. წარმოადგენდა ბოლშევიკთა პარტიულ-იდეოლოგიური აპარატისა და სადამსჯელო რეპრესიული სისტემის შექმნის ერთ-ერთ ინიციატორს. საბჭოთა რუსეთ-პოლონეთის ომის მსვლელობისას, 1920 წლის ზაფხულში იყო ვერშემდგარი ე.წ. „პოლონეთის რევოლუციური კომიტეტის“ (პოლრეკომის)

ვის საბჭოთა რუსეთ-პოლონეთის ომის დასავლეთის ფრონტზე, ქალაქ ბელოსტოკში იმყოფებოდა და ბოლშევიკთა მიერ რუსეთში შექმნილ ე.წ. „პოლრეკომის“ (პოლონეთის რევოლუციური კომიტეტი) წევრად ირიცხებოდა, დაუყოვნებლივ ჩააყენა საქმის კურსში ლენინი.

შიფროგრამა №770.

ძერჟინსკი ლენინს.

1920 წლის 11 აგვისტო. ბელოსტოკი.

„...დღეს ღამით გერმანიიდან ჩამოვიდა ენვერ ფაშა ორ სხვა თურქთან ერთად... მათ დღესვე ვაგზავნით სმილგასთან.

ძერჟინსკი“.³²

ცნობილი ბოლშევიკი, ეროვნებით ლატვიელი ივარ სმილგა, იმ მომენტისათვის რუსეთის დასავლეთის ფრონტის სამხედრო რევოლუციური საბჭოს წევრი იყო. მოგვიანებით კი, იგი კავკასიის ფრონტის სამხედრო რევოლუციური საბჭოს წევრსაც წარმოადგენდა.

ამ მომენტიდან დაწყებული, ენვერ ფაშა ბოლშევიკებთან მჭიდრო კონტაქტებს ამყარებს. მოსკოვში ჩამოსვლისთანავე იგი რუსეთის საგარეო საქმეთა სახალხო კომისრის მოადგილეს, ლევ კარახანს (კარახანიანს)³³ ხვდება, შემდეგ კი, სახალხო კომისარს

წევრი. გარდაიცვალა 1926 წელს.

³² РГАСПИ. Ф. 5. Оп. 1. Д. 995. Л. 2. Копия.

³³ ლევ მიხაილოვიჩ კარახანი (ლევონ კარახანიანი) (რუს. Лев Михайлович Карахан, სომხ. Կարախանյան Լևոն Միքայելի) (1889-1937წ.წ.) – თბილისში დაბადებული და გაზრდილი გარუსებული სომეხი ეროვნების რევოლუციონერი და პოლიტიკოსი. რსდმპ წევრი 1904 წლიდან, მენშევიკი. 1912 წლიდან პროფკავშირული მოძრაობის აქტიური მონაწილე. 1913 წლიდან პეტერბურგის გაერთიანებული სოციალ-დემოკრატების ორგანიზაციის წევრი, აგიტატორი, პროპაგან-დისტი და ორგანიზატორი. 1917 წელს პეტროგრადის რაიონის დუმისა და პეტროგრადის საბჭოს წევრი, 1918 წლის მარტიდან 1921 წლის ოქტომბრამდე იყო რსფსრ საგარეო საქმეთა სახალხო კომისრის მოადგილე. 1921 წლის ოქტომბრიდან დიპლომატიურ სამუშაოზეა. 1921-1922 წლებში წარმოადგენდა რსფსრ საგანგებო და სრულუფლებიან ელჩს პოლონეთში. 1922-1923 წლებში იყო საგარეო საქმეთა სახალხო კომისარიატის აღმოსავლეთის განყოფილების გამგე. შემდგომ წლებში იყო სხვადასხვა ქვეყნებში საბჭოთა რუსეთის საგანგებო და სრულუფლებიანი ელჩი. 1934 წლიდან წარმოადგენდა სსრკ ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის და რკპ(ბ) ცენტრალური კომიტეტის წევრს. ამავე დროს, 1934 წლიდან იყო საბჭოთა კავშირის საგანგებო და სრულუფლებიანი ელჩი თურქეთში. 1937 წლის 3 მაისს უკან იწვევენ და კონტრრევოლუციურ შეთქმულების

– გიორგი ჩიჩერინსაც³⁴. ჩიჩერინთან შეხვედრისას ენვერ ფაშას მიერ რუსეთისათვის იარაღის მიწოდებისა და პოლონეთის წინააღმდეგ ბრძოლის გარკვეული შეთავაზებები იქნა გაკეთებული, საპასუხოდ კი, ფინანსური და იდეოლოგიური მხარდაჭერა იქნა მოთხოვნილი. ჩიჩერინი შემდეგი შინაარსის მოხსენებას უგზავნის ლენინს:

№775. 1920 წლის 16 აგვისტო.

„ღრმად პატივცემულო ვლადიმერ ილიჩ, ენვერი ჩამოვიდა გერმანიის მთავრობის წინააღმდეგ. კერძოდ, ყველაზე გავლენიანი პირის, გენერალ სექტის სახელით, რომ შევპირდეთ მათ გერმანიის იმ საზღვრებში აღდგენას, რომელსაც იგი ფლობდა 1914 წლის მონაცემებით. ამის სანაცვლოდ გერმანია არაოფიციალურად

ბრალდებით აპატიმრებენ, ხოლო იმავე წლის 20 სექტემბერს სსრკ უმაღლესი სასამართლოს სამხედრო კოლეგიას მისთვის გამოაქვს სასიკვდილო განაჩენი, რომელიც იმავე დღეს მოჰყავთ სისრულეში.

³⁴ გიორგი (იური) ვასილევჩი ჩიჩერინი (რუს. Геóргий (Юрий) Васи́льевич Чиче́рин) (1872-1936წ.წ.) – რუსი სახელმწიფო და პოლიტიკური მოღვაწე. პოლიტოლოგი, ისტორიკოსი, მუსიკათმცოდნე, ლიტერატორი და კრიტიკოსი. 1896 წელს დაამთავრა პეტერბურგის უნივერსიტეტის ისტორია-ფილოლოგიის ფაკულტეტი. 1897 წლიდან სამსახურს იწყებს რუსეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს საარქივო განყოფილებაში მამამისთან, რომელიც ამ უწყებაში მსახურობდა. რსდმპ წევრი 1904 წლიდან – მენშევიკი. 1907 წელს აირჩიეს რსდმპ საზღვარგარეთული ბიუროს მდივნად. მონაწილეობდა პარტიის ლონდონის ყრილობის მუშაობაში. იმავე წელს გადადის გერმანიაში, სადაც აპატიმრებენ. გერმანიის პოლიცია მის დეპორტაციას ახდენს პასპორტის გაყალბების გამო. გერმანიიდან გადადის დიდ ბრიტანეთში. I მსოფლიო ომის მსვლელობისას ცხოვრობდა ლონდონში. აქვე ხდება ბრიტანეთის სოციალისტური პარტიის წევრი. თებერვლის რევოლუციის შემდეგ ბრუნდება რუსეთში და ემხრობა ბოლშევიკებს. ოქტომბრის ბოლშევიკური გადატრიალების შემდეგ ინიშნება საბჭოთა რუსეთის საგარეო საქმეთა სახალხო კომისარიატში ჩინოვნიკად. 1918 წლის იანვრიდან რუსეთის საგარეო საქმეთა სახალხო კომისრის, ლევ ტროცკის მოადგილეა, შემდეგ კი, ტროცკის სამხედრო საქმეთა სახალხო კომისრად გადანიშნის შემდეგ – რუსეთის საგარეო საქმეთა სახალხო კომისარი. 1922 წლის ბოლოდან საბჭოთა კავშირის ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის 1-ლი – მე-5 მოწვევების წევრია, 1925-1930 წლებში იყო საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის წევრი. 1930 წლიდან თავს ანებებს აქტიურ სახელმწიფო სამსახურს და გადადის პენსიაში. გარდაიცვალა 1936 წელს.

დაგვეხმარება იარაღის მოწოდებით, ჩვენს სასარგებლოდ პოლონეთში აჯანყების ორგანიზებაში და ა.შ.

თურქებთან მოლაპარაკებები ზოგად შეთანხმებაზე დავიწყეთ. არსებული სუბსიდიების გარდა, ისინი მომავალშიც გვთხოვენ სუბსიდიებს. მე ვთვლი, რომ პრინციპულად შეგვიძლია დავეთანხმოთ სუბსიდიების გაცემას, რომლის მოცულობასაც ანტანტისაგან მცირე აზიის განთავისუფლებამდე უკეთესად განსაზღვრავს ნიკოლაი ნიკოლაევიჩი. (აქ ნიკოლაი კრესტინსკიზეა საუბარი, რკპ(ბ) ცეკას წევრზე – ა. ჩ.). ენვერმა განაცხადა, რომ ყველა მუსლიმური ქვეყნის ეროვნულ-რევოლუციურ პარტიას, ეგვიპტის, ტუნისისა და ალჟირის ჩათვლით, ბერლინში აქვთ საერთო ცენტრი და სურთ ჩვენთან შეთანხმება ურთიერთმხარდაჭერის შესახებ, რათა დაგვეხმაროს ჩვენი აღმოსავლური პოლიტიკის გასატარებლად.

ამავე დროს ისინი იმედოვნებენ, რომ დავეხმარებით ფულითა და სხვა საშუალებებით, მაგალითად, მოსკოვში მომავალი ტერორისტებისათვის სკოლის შექმნაში და ა.შ. მე მივუთითე, რომ ჩვენი საერთო პრინციპია ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობების მხარდაჭერა და თვითოეული შემთხვევა ცალ-ცალკე უნდა იქნას განხილული. ამისათვის ენვერი აქ ამ პარტიების სამ ან ოთხ წარმომადგენელს გამოიძახებს, რისთვისაც ისინი კონსპირაციული წესით უნდა ჩამოვიდნენ.

თურქების დასამშვიდებლად საჭიროა შეძლებისდაგვარად გავუგოთ მათ, მომავალში საერთო მოლაპარაკებების დაწყების, სუბსიდიების გაცემისა და სხვა საკითხებში.

კომუნისტური მოკითხვით ჩიჩერინი³⁵

შემდგომში ენვერ ფაშას შეხვედრები ჰქონდა რუსეთის მუსლიმთა წარმომადგენლებთან, ასევე ავღანეთის საელჩოს თანამშრომლებთან. ოფიციალურად იგი მოლაპარაკებებს აწარმოებდა რუსეთისათვის გერმანული შეიარაღების მოწოდების თაობაზე, რეალობაში კი, საბჭოთა რუსეთის იმ პოლიტიკის არსში გარკვევას ცდილობდა, რომელსაც ეს უკანასკნელი ატარებდა აღმოსავლეთთან მიმართებაში. მისი ჩანაფიქრი ამ პოლიტიკის თავისი მიზნების სასარგებლოდ გამოყენებაში მდგომარეობდა.

³⁵ АВПР. Ф. 04. Оп. 39. П. 232. Д. 52987. Л. 28. Копия.

მეტად ნიშანდობლივია ის ფაქტი, რომ ქართული პოლიტიკური წრეებისათვის თავიდანვე ცნობილი გახდა ენვერ ფაშასა და იტიჰადისტთა ლიდერების ბოლშევიკთან, და კერძოდ, ლენინთან დაახლოების პროცესი, რაც მათი აზრით კარგს არაფერს უქადდა ცარისტულ იმპერიას თავდაღწეულ პატარა ერებს. ამ კონტექსტში ყველაზე დამინტრიგებელი და საინტერესო კი ისაა, რომ ამ ცნობებს ქართული მხარე ჯერ კიდევ ენვერ ფაშას მოსკოვში ჩამოსვლამდე ფლობდა. ინფორმაციის წყარო უცნობია.

გაზეთი „სახალხო საქმე“, სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიის მთავარი კომიტეტის ორგანო, 1920 წლის 5 მაისის ნომერში იტყობინებოდა: „...აღსრულდა ის, რაც საეჭვოდ მიგვაჩნდა, არა გვეჯეროდა: ლენინი და ენვერ ფაშა დაკავშირებულნი არიან, საბჭოთა რუსეთი გადაეწნა პანისლამისტ და პანთურქისტ ფაშებს... ერთიც და მეორეც არაფრად არ აგდებენ პატარა ერებს. თავისი მიზნის მისაღწევად, თუ მოახერხეს, სისხლში ჩაახრჩობენ მას“.³⁶

გერმანიიდან ენვერ ფაშას შემვეობით იარაღის მოწოდების პროცესი საკმაოდ სწრაფად დაიძრა. ამ პროცესების მართვაში დიდი ენთუზიაზმით თვით ლენინიც ჩაერთო.

№784. დასავლეთის ფრონტის სამხედრო რევოლუციური ფრონტის წევრის, უნშლიხტის ტელეგრამა რკპ(ბ) ცეკას წევრს, ლ. ტროცკის.

1920 წლის 18 აგვისტო. სრულიად საიდუმლო. მინსკი.

ჩამოვიდა საგაჭრო აგენტი ტიურინგენიდან (გერმანია) და გვთავაზობს დაუყოვნებლივ მოგვაწოდოს 50000 გერმანული შაშხანა, 15 ბრაუნინგი, 250 რევოლვერი „პარაბელუმი“, 10 000000 შაშხანის ვაზნა და სხვა სამხედრო ქონება. ამისათვის საჭიროა 27 000000 მარკა. თუ პრინციპში თანახმა ხართ, ფულის ნიშნების გადახდა მოხდება კოპის ან გუკოვსკის გავლით.

ველი თქვენს სასწრაფო პასუხს.

უნშლიხტი.

ამხ. ტროცკის რეზოლუცია: ამხანაგებს კრესტინსკის, ლეჟავას, რიკოვს, ლენინს – „სასწრაფოდ უნდა გააკეთდეს“.

ორიგინალთან სწორია: რუსეთის სამხედრო რევოლუციური საბჭოს კანცელარიის უფროსი, სერმუჟი. 20/8–20”.

³⁶ გაზეთი „სახალხო საქმე“. საქართველოს სოციალისტ-ფედერალისტთა სარევოლუციო პარტია. მთავარი კომიტეტის ორგანო. №817.1920 წ. ოთხშაბათი, მაისის 5.

დოკუმენტზე ლენინის მინაწერია: „საიღუმლოდ და პირადად ჩიჩერინს“.

ამხ. ჩიჩერინ! როგორც ხედავთ, საქმე დაიდრა. დააჩქარეთ ენვერთან დღესვე (რადგან ტროცკი სვალ მიემგზავრება); ვიპოვით (ამაზე უკვე ველაპარაკე ტროცკის) გენერალს, რომელიც ენვერს ყველაფერს შეპირდება, ოღონდ კი ვიყიდოთ იარაღი, შინელები, ჩექმები. თუ არა და – ეშმაკსაც წაუღია ენვერი. საჩქაროდ!!! (ტექსტში სამი ძახილის ნიშანია – ა. ჩ.).

ლენინი”.³⁷(Sic!)

ამის შემდეგ, რადეკის რეკომენდაციით ენვერ ფაშა და მისი გუნდი პირადად სვდება ლენინს. ლენინს იგი „ისლამის რევოლუციური ორგანიზაციის” ლიდერის სახელით წარუდგება. ენვერ ფაშა მხარდაჭერას თხოვს ლენინს ანტიბრიტანული პოლიტიკის გატარებაში, სამაგიეროდ კი, თურქი ხალხის შეუპოვარ მხარდაჭერას ჰპირდება „მსოფლიო იმპერიალიზმის” წინააღმდეგ ბრძოლაში. ენვერ ფაშას მიერ გაკეთებული ამ შემოთავაზებით, ბოლშევიკებსა და კომინტერნის ხელმძღვანელობას მისი სახით აღმოსავლეთის მუსლიმი ხალხების სიმპათიის მოპოვების იმედი მიეცათ, სადაც ენვერ ფაშას ზეგავლენა ისევ განუზომლად დიდი იყო.

ასე ნელ-ნელა და მეთოდურად იკვრებოდა ბოლშევიკური იტიპადისტური ენიგმას ხლართები...

მწვანე ნახევარმთვარე წითელი ვარსკვლავის ორბიტას დაუახლოვდა...

³⁷ РГАСПИ. Ф. 2. Оп. 2. Д. 386. Л. 1. Автограф. Подлинник2.

„ვლადიმირ ილიჩ, ჩვენ ურჩხული გავალვით!“

მიუხედავად იმისა, რომ ენვერ ფაშას რეპუტაცია უმწიკვლო არ იყო და კრემლიც მას იმპერიალისტური ომის გაჩაღების ერთ-ერთ ინიციატორადაც განიხილავდა, ბოლშევიკებმა იგი იმპერიალიზმის წინააღმდეგ ბრძოლის სცენარში მაინც ჩართეს. ფაქტი ის არის, რომ იგი რუსეთის პოლიტიკური ცხოვრების აქტიური მონაწილე გახდა.

„1920 წლის ზაფხულში ენვერმა მოსკოვიდან წერილი გამოუგზავნა ფონ სექტს, რომლის მიხედვითაც საბჭოელები გერმანიას იარაღს თხოვდნენ ტროცკის იმ დაპირებით, რომ ასეთ შემთხვევაში ისინი რაიხთან ერთად გაიყოფდნენ პოლონეთს. სექტი თავის არაფორმალურ აღიანსს საბჭოთა კავშირთან სრულიად არაიდეოლოგიურ საწყისებზე აშენებდა“, – აღნიშნავს გერმანიის და დიპლომატიის ისტორიის ცნობილი ინგლისელი მკვლევარი, სერ ჯონ ვილერ-ბენეტი თავის ნაშრომში „Nemesis of Power“.³⁸ ამ ამონარიდშიც იღვას სწორადაა გადმოცემული, თუმცა ავტორის მიერ ისევ არსებითი ხასიათის უზუსტობებია დაშვებული. 1920 წლისათვის გერმანიის II რაიხი უკვე აღარ, ხოლო III რაიხი ჯერ კიდევ არ არსებობდა, ასევე საბჭოთა კავშირიც ჯერ კიდევ არ იყო შექმნილი. 1920 წლისათვის საუბარი მხოლოდ ვაიმარის რესპუბლიკასა (Weimarer Republik) და ბოლშევიკურ რუსეთზეა შესაძლებელი, მიუხედავად იმისა, რომ 1919-1933 წლებში გერმანელთა ქვეყანას ოფიციალურად „გერმანიის სახელმწიფო“ (Deutsches Reich) ერქვა.

ენვერ ფაშას იმის იმედიც ჰქონდა, რომ მოსკოვი მას რეალური სამხედრო ძალით დაეხმარებოდა თურქეთში შესვლისა და ხელისუფლების ხელმეორედ ხელში ჩაგდების საქმეში. ენვერ ფაშას თურქეთში დაბრუნება კი, უკვე თავისთავად წარმოადგენდა დიდ საფრთხეს ანატოლიაში დაწყებული წინააღმდეგობის ახალი მოძრაობისა და მისი ლიდერის, გენერალ მუსტაფა ქემალისათვის. მოვლენების ასეთი განვითარება ნამდვილად არ შედიოდა ქემალისტთა გეგმებში, თუმცა, ენვერ ფაშა რუსების მხრიდან მხოლოდ „ანატოლიის მხარდაჭერაზე“ საუბრობდა. წერილში, რომელსაც

³⁸ Wheeler-Bennett, John. *The Nemesis of Power*, London: Macmillan, 1967.

ენვერი მოგვიანებით მისწერს მუსტაფა ქემალს მოსკოვიდან ანკორაში, კვითხულობთ:

„ჩვენ გავაცნობიერეთ, რომ ანატოლიის მხარდაჭერა მხოლოდ და მხოლოდ რუსეთს შეუძლია. ვეთანხმები აქ მყოფ ხალხს (იგულისხმებიან გერმანიაში მყოფი იტიჰადისტთა ლიდერები – ა. ჩ.), რომ რუსეთში ჩავსულიყავი ბაჰა ბეისთან ერთად. მაგრამ მხოლოდ ერთი წლის განმავლობაში ორჯერ დამაკავეს და ციხეში ხუთი თვე გავატარე, ხოლო ექვსჯერ ავიაკატასტროფაში გადავრჩი“. ამ მეტად საინტერესო მონაცემების წყაროს იაპონელი აღმოსავლეთმცოდნის, კაიროსა და ტოკიოს უნივერსიტეტების პროფესორის, მასაიუკი იამაუჩის (Masayuki Yamauchi) ნაშრომი – “The Green Crescent Under the Red Star: Enver Pasha in Soviet Russia 1919-1922”, წარმოადგენს, რომელიც ძირითადადში საარქივო დოკუმენტებზე დაყრდნობითაა შექმნილი.³⁹

გარდა წმინდათ თურქული და პანთურქული პროგრამისა, ენვერ ფაშამ უფრო ფართო – პანისლამისტურ პლატფორმაზეც დაიწყო ფიქრი. მისი იდეოლოგიური ჩანაფიქრი ე.წ. „ისლამური ერთიანობის ლიგის“ შექმნაში მდგომარეობდა, იმ რევოლუციურ-პოლიტიკური ორგანიზაციისა, რომელსაც ახლო და შუა აღმოსავლეთის, ასევე სამხრეთ და შუა აზიის ანტიიმპერიალისტურ ძალებთან უნდა ეთანამშრომლა. და რაც მთავარია, „ლიგას“ თავისი შეიარაღებული ძალები უნდა ჰყოლოდა. ასეთი სამხედრო-პოლიტიკური პროექტი, გარკვეულწილად რაღაც „ისლამური კომინტერნი“ თუ „ისლამინტერნი“, ყველა მისი ძველი თანაპარტიელის მიერ იქნა მხარდაჭერილი. მათ მართლაც სჯეროდათ, რომ ასეთი პროექტის განხორციელება შესაძლებელი იქნებოდა. ენვერ ფაშა და მისი თანამოაზრეები ისლამური რევოლუციური ორგანიზაციების გაერთიანებას გეგმავდნენ მალრიბიდან სინცზიანამდე. ჯერ კიდევ 1920 წლის 26 თებერვალს ჯემალ ფაშასადმი „ალი“-ს ფსევდონიმით გაგზავნილ წერილში ენვერ ფაშა იმედოვნებდა, რომ „იგი გადაარჩენდა თურქულ და მუსლიმურ სამყაროს“.⁴⁰

³⁹ Masayuki Yamauchi –The Green Crescent Under the Red Star: Enver Pasha in Soviet Russia 1919-1922 (Tokyo: Institute for the Study of Language and Cultures of Asia and Africa, 1991). (THAA. Klasör 7, Mustafa Kemal Dosyasi, Fihrist 5).

⁴⁰ Şevket Süreyya Aydemir. Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver paşa 1914-1922. Vol. III, (Istanbul, 1972).

მეტად ნიშანდობლივია ის ფაქტიც, რომ ამ ე.წ. „ლივის“ მსგავსი პროექტის განხილვა მთელი 1920 წლის ზაფხულის განმავლობაში მიმდინარეობდა ბოლშევიკი ლიდერების, ბუხარინის,⁴¹ ჩიჩერინის, კარახანის და სხვათა მიერ. აქ ენვერ ფაშასა და კრემლის მესვეურთა ინტერესები ერთმანეთს დაემთხვა. აქვე გადაწყდა, რომ აღმოსავლეთის ხალხთა „რევოლუციური და მსოფლიო იმპერიალიზმის წინააღმდეგ ბრძოლის“ კონსოლიდირებისათვის ბაქოში ყრილობა ჩატარებულიყო.

სერგო ორჯონიკიძე:⁴²

⁴¹ ნიკოლაი ივანოვიჩ ბუხარინი (რუს. Никола́й Ива́нович Буха́рин) (1888-1938წ.წ.) – რუსი რევოლუციონერი და ბოლშევიკი, პროფესიით იურისტი. საბჭოთა პოლიტიკური, სახელმწიფო და პარტიული მოღვაწე. რსდმპ წევრი 1906 წლიდან. 1905-1907 წლების რევოლუციის აქტიური მონაწილე. სწავლობდა მოსკოვის 1-ლ გიმნაზიაში, შემდეგ სწავლობდა მოსკოვის უნივერსიტეტის იურიდიულ ფაკულტეტზე. აქვე ჩაება რევოლუციურ საქმიანობაში. 1907 წელს აარსებს მოსკოვის ახალგაზრდულ კონფერენციას, რომელიც ითვლება ლენინური კომკავშირის წინამორბედ ორგანიზაციად. 1908-1910 წლებში იყო რსდმპ მოსკოვის კომიტეტის წევრი. მეფის ოხრანკის მიერ დევნილი, 1911 წლიდან მიდის ემიგრაციაში და რევოლუციურ მოღვაწეობას აგრძელებს ავსტრია-უნგრეთში. 1912 წელს ემიგრაციაში ეცნობა ლენინს, რომელთანაც შემდგომშიც ინარჩუნებს ახლო მეგობრულ ურთიერთობებს. 1914 წელს ავსტრია-უნგრეთის პოლიციამ დააპატიმრა ჯაშუშობის ბრალდებით და დეპორტით გაასახლა შვეიცარიაში. 1915 წლიდან შვედეთშია. 1916 წლის აპრილიდან ცხოვრობდა ნორვეგიაში, ხოლო ოქტომბრიდან – აშშ-ში, სადაც ეცნობა ლევ ტროცკისა და ალექსანდრა კოლონტაის. 1917 წლის თებერვლის რევოლუციის შემდეგ ბრუნდება რუსეთში. მონაწილეობს ოქტომბრის ბოლშევიკური გადატრიალების იდეოლოგიურ მომზადებაში. 1918 წლიდან გაზეთ „Правда“-ის რედაქტორი და ბოლშევიკთა მთავარი პარტიული იდეოლოგია. 1919 წლიდან III ინტერნაციონალის, ანუ კომინტერნის დაარსების ერთ-ერთი ინიციატორი და მისი აღმასრულებელი კომიტეტის წევრია. 1923 წლიდან უპირისპირდება ტროცკის და იკავებს პროსტალინურ პოზიციას. 1928 წლიდან სტალინსაც უპირისპირდება და ყალიბდება ე.წ. „მემარცხენე უკლონისტად“. 1929-1932 წლებში არის საბჭოთა კავშირის სახალხო მეურნეობის უმაღლესი საბჭოს პრეზიდენტის წევრი, 1934-1937 წლებში – გაზეთ „Известия“-ის მთავარი რედაქტორი. 1937 წლის 27 თებერვალს დააპატიმრეს „ანტისაბჭოთა მემარჯვენე ტროცკისტულ ბლოკში“ მონაწილეობის ბრალდებით. 1938 წლის 13 მარტს სსრკ უმაღლესი სასამართლოს სამხედრო კოლეგიამ მას დახვრეტის განაჩენი გამოუტანა, რაც სისრულეში იქნა მოყვანილი 15 მარტს.

⁴² გრიგოლ (სერგო) ორჯონიკიძე (1886-1937წ.წ.) – ცნობილი ქართველი და რუსი პროფესიონალი რევოლუციონერი, ბოლშევიკი. საბჭოთა, პარტიული და პოლიტიკური მოღვაწე, განათლებით ფერშალი. რევოლუციური მოღვაწეობა

„ასეთი ყრილობის საჭიროება უკვე დიდი ხანია მომწიფდა. აღმოსავლეთმა დაიწყო გამოღვიძება ხანგრძლივი, საუკუნოვანი ძილიდან. ყრილობაზე პირველად მოხდება ახლო აღმოსავლეთის მშრომელი მასების წარმომადგენელთა შეხვედრა. III ინტერნაციონალის გადაწყვეტილებით ყრილობა მოწვეულ იქნება ბაქოში, 15 აგვისტოს. მისი ორგანიზება დაკისრებული მაქვს მე, ამხ. სტასოვას, რომელიც სპეციალურად ამ მისიით ჩამოვიდა მოსკოვიდან, ამხ. ნარიშკინი, ამხ. მიქოიანს და ამხ. გაბიევს. ყრილობის მიზანი ახლო აღმოსავლეთის მშრომელთა მასების გაერთიანება და ანტანტის წინააღმდეგ მოქმედების საერთო გეგმის შემუშავებაა. ყრილობაზე ჩამოვლენ დასავლეთ ევროპის კომუნისტური პარტიის წარმომადგენლებიც, რომლებიც ამჟამად III ინტერნაციონალის კონგრესზე იმყოფებიან.

დაიწყო თბილისსა და გუდაუთაში. რსდმპ წევრი 1903 წლიდან, ბოლშევიკი. იყო 1905-1907 წლების რუსეთის პირველი რევოლუციის აქტიური მონაწილე ამიერკავკასიაში. რევოლუციურ საქმიანობას ეწეოდა ამიერკავკასიისა და შავიზღვისპირეთში. 1911 წელს საფრანგეთში ლონჟუმოს პარტიული სკოლის მსმენელი. იმავე წლის ივლისში ლენინის პირადი დავალებით ბრუნდება რუსეთში სრულიად რუსეთის პარტკონფერენციის რწმუნებულად. იყო თბილისის ორგანიზაციის დელეგატი, რსდმპ(ბ) ცენტრალური კომიტეტის წევრი. 1909 წელს აქტიურად მონაწილეობდა სპარსეთის ე.წ. „საკონსტიტუციო რევოლუციაში“. იყო 1917 წლის ოქტომბრის ბოლშევიკური გადატრიალების აქტიური მონაწილე. 1918 წლის დასაწყისიდან რსდმპ(ბ) ცენტრალური კომიტეტის საგანგებო რწმუნებულა უკრაინაში, იმავე წლის ზაფხულიდან – საგანგებო რწმუნებული ჩრდილოეთ კავკასიაში. მისი უშუალო ინიციატივით შეიქმნა ჩრდილოეთ კავკასიაში წითელი არმიის საბრძოლო გაერთიანება – მე-11 არმია. იყო კავკასიის ფრონტის სამხედრო რევოლუციური საბჭოს თავმჯდომარე. 1920 წლის აპრილიდან წარმომადგენდა ამიერკავკასიის დამოუკიდებელი რესპუბლიკების რუსულ-თურქული ბოლშევიკურ-ქემალისტური ოკუპაციის ერთ-ერთ ორგანიზატორს, მის იდეურ, იდეოლოგიურ და სამხედრო ხელმძღვანელს. 1922 წლიდან ამიერკავკასიის, ხოლო 1926 წლიდან კომპარტიის ჩრდილოეთ კავკასიის სამხარეო კომიტეტების პირველი მდივანია. 1912-1917, 1921-1927 წლებში და 1934 წლიდან სიცოცხლის ბოლომდე იყო საბჭოთა კავშირის კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის წევრი. 1926-1930 წლებში იყო კომპარტიის ცეკას ცენტრალური კონტროლის კომისიის წევრი და საბჭოთა კავშირის სახალხო კომისართა საბჭოს თავმჯდომარის მოადგილე. 1930 წელს სახალხო მეურნეობის უმაღლესი საბჭოს თავმჯდომარეა, შემდეგ – საბჭოთა კავშირის მძიმე მრეწველობის მინისტრი. 1930-1937 წლებში იყო საკავშირო კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის პოლიტბიუროს წევრი. გარდაიცვალა 1937 წლის 18 თებერვალს. გარდაცვალების ოფიციალურ მიზეზად ინფარქტი დასახელდა.

ყრილობის მუშაობაში მონაწილეობას მიიღებენ აგრეთვე თურქეთის, სპარსეთის, სომხეთის, აზერბაიჯანის, საქართველოს, ავღანეთის, ხივის, ბუხარის, თურქესტანის, ინდოეთის, ჩინეთის, ჩრდილოეთ კავკასიის მთიელთა, ყირგიზების, ყალმუხებისა და ბაშკირების წარმომადგენლები”.⁴³

და მართლაც, 1920 წლის 1 სექტემბერს, ნაცვლად 15 აგვისტოსი, ბაქოში, თეატრის შენობაში, პომპეზურ ვითარებაში ორჯონიკიძის, ზინოვიევისა და ბუხარინის ორგანიზებით მუშაობას იწყებს ე.წ. „აღმოსავლეთის ხალხთა I ყრილობა”. ყრილობის მუშაობაში 1891 დელეგატი იღებდა მონაწილეობას, მათ შორის 1273 კომუნისტი. საინტერესოა, რომ საქართველოდან ყრილობაზე 85 კომუნისტი დელეგატი იქნა წარგზავნილი.⁴⁴ ყრილობას გრიგორი ზინოვიევი (რადომისლსკი-აპფელბაუმი) თავმჯდომარეობდა. პირველი სხდომა კი, კარლ რადეკმა გახსნა, რომელმაც „იმპერიალიზმის წინააღმდეგ წმინდა ომის” დაწყება შეძლევი ფრაზით გამოაცხადა:

„აღმოსავლეთის ხალხებო! ბევრჯერ გსმენიათ თქვენი მთავრობებისგან წმინდა ომის დაწყების შესახებ და თქვენც ბევრჯერ მოგიწიათ ბრძოლამ, მაგრამ ყველა ეს ომი მოტყუება იყო, ისინი თქვენი მთავრობების ბოროტ ზრახვებს ემსახურებოდა მხოლოდ. მაგრამ ახლა, კომუნისტური ინტერნაციონალის წითელი დროშის ქვეშ, ჩვენ პირველი ნამდვილი წმინდა ომისაკენ მოგიწოდებთ ყველას!...”⁴⁵

ამ მეტად წარმომადგენლობითი თავყრილობის მუშაობაში ენვერ ფაშაც იღებდა მონაწილეობას სპეციალური სტუმრის სტატუსით. მეტად ნიშანდობლივია ის ფაქტი, რომ იგი „მაროკოს, ალჟირის, ტუნისის, ეგვიპტის, არაბეთისა და ინდოეთის რევოლუციურ ორგანიზაციებს” წარმოადგენდა.(Sic!) თურქი მეცნიერის, სტამბოლის კოჩის უნივერსიტეტის საერთაშორისო ურთიერთობების პროფესორის, შუჰნაზ ილმაზის (Şuhnaz Yılmaz) მიხედვით, რომელიც თავის მხრივ იამაუჩის მონოგრაფიასა და თურქულ

⁴³ „Коммунист” (Баку). №65, 19 июля 1920 г. Г. К. Орджоникидзе. Статьи и речи. Том I. 1956. <http://bookre.org/reader?file=373994&pg=138>.

⁴⁴ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტომი VI. გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო”. თბილისი. 1970.

⁴⁵ Арис Казанджян. Минотавр разбуженный большевиками. «Голос Армении». http://analitika.at.ua/news/minotavr_razbuzhenyj_bolshevikami_92godu_nazad_bolsheviki_i_kemalysty_objavili_vojnu_armenii/2012-09-18-67249.

საარქივო დოკუმენტებს (THAA. Klasör 32/Fihrist 1168), აგრეთვე გენერალ ალი ფუატ ჯებესოს⁴⁶ (Ali Fuat Cebesoy) მემუარს ეყრდნობა, ენვერ ფაშა ყრილობაზე სიტყვით გამოვიდა. სხვა ავტორები ენვერ ფაშას სიტყვით გამოსვლას არ ადასტურებენ და აღნიშნავენ, რომ ყრილობაზე მხოლოდ მისი მიმართვა იქნა წაკითხული. თუმცა ამ მომენტს არსებითი მნიშვნელობა არა აქვს. მთავარი ისაა, რომ ენვერის მოხსენების ტექსტი უხვად იყო შეზავებული ბოლშევიკურ-რევოლუციური ტერმინოლოგიითა და

⁴⁶ ალი ფუატ ჯებესო (თურქ. Ali Fuat Cebesoy) (1882-1968წ.წ.) – ეროვნებით ჩერქეზი ოსმალ ოფიცერი და ქემალისტი გენერალი. თურქეთის რესპუბლიკის პოლიტიკური და საზოგადო მოღვაწე. ბალკანური და I მსოფლიო ომების მონაწილე. 1905 წელს ამთავრებს კონსტანტინოპოლის სამხედრო აკადემიას. აქვე ენიჭება შტაბის კაპიტნის წოდება. ინიშნება ბეირუთში დისლოცირებული მე-5 არმიის 28-ე საკავალერიო პოლკის მეთაურის მოადგილედ. 1908 წლიდან ახალგაზრდა თურქთა „ერთიანობისა და პროგრესის“ პარტიის წევრია. 1909 წლიდან ოსმალთა იმპერიის სამხედრო ატაშეა იტალიაში. 1911 წელს ინიშნება 1-ლი საარმიო კორპუსის შტაბის უფროსის თანამდებობაზე. ბალკანეთის ომში იყო 23-ე დივიზიის მეთაურის მოადგილე, 1914 წლის 15 იანვრიდან დაინიშნა მე-8 საარმიო კორპუსის შტაბის უფროსად. იმავე წლის აპრილიდან იყო 25-ე დივიზიის მეთაური და ვიცე-პოლკოვნიკი, ხოლო 1916 წლის 20 იანვრიდან – მე-14 დივიზიის მეთაური. 1916 წლის 30 სექტემბერს დაინიშნა ოსმალთა მე-2 არმიის შტაბის უფროსის თანამდებობაზე და ენიჭება პოლკოვნიკის წოდება. 1917 წლის იანვრიდან სინაი-პალესტინის ფრონტის სარდლის მოადგილეა, შემდეგ – მე-20 კორპუსის სარდალი. აქვე ენიჭება გენერლის წოდება. მუდროსის ზავის დადების შემდეგ მიემხრო გენერალ მუსტაფა ქემალს და წინააღმდეგობის ნაციონალისტურ მოძრაობას. იყო თურქეთის დამოუკიდებლობის ომის აქტიური მონაწილე, 1920 წელს ეკავა ქემალისტური ჯარების დასავლეთის ფრონტის სარდლის თანამდებობა. 1921 წელს იყო მოსკოვში წარგზავნილი თურქეთის დიდი ეროვნული კრების დელეგაციის ხელმძღვანელი, დიდი ეროვნული კრების მთავრობასა და საბჭოთა რუსეთს შორის 1921 წლის 16 მარტის მოსკოვის ხელშეკრულების ერთ-ერთი ავტორი და ხელმოწერი. ამის შემდგომ დაინიშნა ანკარის მთავრობის პირველ ელჩად საბჭოთა რუსეთში. 1923 წლიდან თურქეთის დიდი ეროვნული კრების რიგით მეორე სპიკერია. 1924 წლიდან ირჩევენ პროგრესული რესპუბლიკური პარტიის გენერალურ მდივნად. მალე ოპოზიციაში უდგება მუსტაფა ქემალს, რისთვისაც აპატიმრებენ, სასჯელს იხდის 1931 წლამდე. პატიმრობიდან გათავისუფლებისა და რეაბილიტაციის შემდეგ ისევ უბრუნდება პოლიტიკას. 1939 წლამდე წარმოადგენდა თურქეთის პარლამენტის დეპუტატს კონიდან და ესკიშეჰირიდან. 1939-1943 წლებში იყო რესპუბლიკის შრომის მინისტრი, 1943-1946 წლებში ეკავა ტრანსპორტისა და კავშირგაბმულობის მინისტრის თანამდებობები. შემდეგ ისევ პარლამენტის დეპუტატი ხდება. 1960 წლის სამხედრო გადატრიალების შემდეგ ისევ აპატიმრებენ. პატიმრობის მოხდის შემდეგ საბოლოოდ ანებებს თავს პოლიტიკას. გარდაიცვალა 1968 წელს.

ფრაზებით – „ჩაგრული ხალხები“, „ეროვნული თვითგამორკვევა“, „მშრომელები“, და რაც მთავარია – „ბრძოლა კაპიტალიზმისა და იმპერიალიზმის წინააღმდეგ“. მან ოსმალთა იმპერიის I მსოფლიო ომში ჩაბმა გერმანიასა და იმპერიალიზმს დააბრალა, თუმცა აქვე ენამოსწრებულად აღნიშნა, რომ გერმანიის იმპერიალიზმი უფრო ნაკლებ ბოროტებას წარმოადგენდა, ვიდრე „რუსული და ბრიტანული იმპერიალიზმები“. ენვერ ფაშა განსაკუთრებით აღნიშნავდა იმას, რომ იგი ყოველთვის იმპერიალიზმის წინააღმდეგ იბრძოდა და მის მიზანს ყოველთვის თავისი ქვეყნის დამოუკიდებლობის დაცვა წარმოადგენდა.

ენვერ ფაშას მოხსენება რევოლუციური სულისკვეთებით იყო გამსჭვალული. იგი უმაღლესად იქცა „ჩაგრული ხალხების ინტერესების დამცველად“ – „III ინტერნაციონალისადმი ჩვენს ლტოლვას განაპირობებს არა მარტო ბრძოლის დასაყრდენის ძიება, რომელიც ჩვენ დავიწყეთ, არამედ ამის მიზეზი ჩვენი პრინციპების სიახლოვეა. რევოლუციურ ძალას ყოველთვის ხალხიდან მოვიპოვებდით, ჩაგრული ხალხის ფენიდან, ანუ გლეხობიდან“,⁴⁷ – აცხადებდა იგი, მაგრამ ენვერ ფაშას ამ სიტყვებს აშკარად აკლდა დამაჯერებლობა. დელეგატთა უმეტესობა მას ბრალს სდებდა I მსოფლიო ომში ოსმალთა იმპერიის ჩართვასა და ომის პერიოდში ჩადენილ სამხედრო დანაშაულობების ჩადენაში. ასეთი განწყობები განსაკუთრებით ყრილობის კომუნისტ დელეგატებს შორის შეიმჩნეოდა.

ყრილობის მიმდინარეობის ფორმატთან დაკავშირებით ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ერთობ საინტერესო და არაორდინარული ატმოსფერო სუფევდა ყრილობაზე. ბრიტანული დაზვერვის აგენტი, რომელიც ყრილობას კონსპირაციულად ესწრებოდა, თავის მოხსენებით ბარათში წერდა:

„ბაქოს ყრილობაზე ჩამოსული 1500 დელეგატიდან უმეტესობა უწიგნური და გაუნათლებელი იყო... ყრილობის მიმდინარეობას კი მათი ველური გამოხტომები და ყიჟინა აფერხებდა. დელეგატთა ყურადღებას არა უამრავი გამომსვლელის მიერ წაკითხული ტექსტების შინაარსი, არამედ ერთმანეთის ხანჯლები და რევოლუციური იპყრობდა. ყრილობის მსვლელობისას

⁴⁷ Арис Казанджян. Минотавр разбуженный большевиками. «Голос Армении». http://analitika.at.ua/news/minotavr_razbuzhennyj_bolshevikami_92godu_nazad_bolsheviki_i_kemalisty_objavili_vojnu_armenii/2012-09-18-67249.

დარბაზიდან განუწყვეტლივ გადიოდნენ და ისევ შემოდოდნენ დელეგატები, ხოლო ყრილობის მსვლელობას მორწმუნეთა მიერ „ნამაზთან“ დაკავშირებული რიტუალებისა და ლოცვების ჩატარება წყვეტდა”.⁴⁸

ბაქოში ყოფნისას ენვერ ფაშა კონტაქტებს ამყარებს სხვადასხვა ისლამურ ჯგუფებთან, განსაკუთრებით ვოლგისპირეთის თათრებთან და მათ კომუნისტ ლიდერთან, ნაციონალურ საქმეთა სახალხო კომისარიატის კოლეგიის წევრთან, მირსაიდ სულთან-გალიევთან, რომელიც ამავე დროს მუსლიმთა ცენტრალური სამხედრო კოლეგიის თავმჯდომარესაც წარმოადგენდა.

სულთან-გალიევის მიერ მიწოდებულმა იდეამ „მუსლიმი ეროვნული კომუნისტების“ შესახებ, აგრეთვე რისკულოვისა⁴⁹ და ხოჯაევის⁵⁰ მიერ შეთავაზებულმა აზრმა, რომ ყველა კოლონია-

⁴⁸ Вячеслав Кузнецов. Доктор исторических наук. Институт Дальнего Востока РАН. Турецкий „Наполеон“ – Энвер-паша.

⁴⁹ ტურორ რისკულოვი (რუს. Турар Рыскулов) (1894-1938წ.წ.) – უზბეკი საბჭოთა სახელმწიფო და პარტიული მოღვაწე. თურქესტანის ავტონომიური საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის კომუნისტური პარტიის ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის მდივანი. ხალხთა თვითგამორკვევის დემოკრატიული პრინციპებისათვის ბრძოლის მოძრაობის აქტიური მონაწილე და ხელმძღვანელი, პარტიულ თანამდებობებზე ეროვნული კადრების მოზიდვის აპოლოგეტი და ინიციატორი. თურქესტანის კომუნისტური პარტიის ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის და თურქესტანის ავტონომიური საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის სახალხო კომისართა საბჭოს (სახკომსაბჭო) თავმჯდომარე, რსფსრ სახკომსაბჭოს თავმჯდომარის მოადგილე. კომინტერნის სრულყოფილებიანი წარმომადგენელი მონღოლეთში. რსფსრ კომპარტიის ე.წ. „ქმარჯვენი ფრთის“ ლიდერი. დადანაშაულებულ იქნა მარქსიზმისა და ლენინიზმის ძირითადი პრინციპებისა და პარტიის გენერალური ხაზის დარღვევაში. 1937 წელს დააპატიმრეს და გამოაცხადეს ხალხის მტრად. დახვრეტილ იქნა ანტისაბჭოთა შეთქმულებისა და ჯაშუშობის ბრალდებით.

⁵⁰ ფაიზულა უბაიდულაევიჩ ხოჯაევი (რუს. Файзулла Убайдуллаевич Ходжаев უზბ. Fayzullo Ubaydulloyevich Xo'jayev) (1896-1938წ.წ.) – უზბეკი საბჭოთა და პარტიული მოღვაწე, რევოლუციონერი. 1913 წლიდან ჯადიდური მოძრაობის აქტივისტი, ბუხარის საამიროს მონარქისტული რეჟიმის მოწინააღმდეგე და „ახალგაზრდა ბუხარელთა“ პარტიის წევრი. 1917 წლიდან ამავე პარტიის არალეგალური ცეკას წევრია. მონაწილეობდა ბუხარის ამირას საწინააღმდეგო შეიარაღებულ გამოსვლებში. ტაშკენტში გამოძავალი რევოლუციური გაზეთის „უჩკუნ“ რედაქტორი. 1920 წლიდან იყო რკპ(ბ) პარტიის წევრი და ბუხარის რევოლუციური კომიტეტის თავმჯდომარე. 1920-1924 წლებში ბუხარის სახალხო საბჭოთა რესპუბლიკის მთავრობის თავმჯდომარე. 1922 წლიდან საკავშირო კომუნისტური პარტიის შუა აზიის ბიუროს წევრი. უზბეკეთის

ლური ქვეყნის რევოლუციური და კომუნისტური მოძრაობები უნდა გაერთიანებულიყვნენ ნაციონალური და ისლამური დროშის ქვეშ, დიდი ზეგავლენა იქონია ენვერ ფაშაზე. სულთან-გალიევი ამბობდა:

„ყველა კოლონიური მუსლიმი ხალხი პროლეტარია და რადგან მუსლიმური საზოგადოების თითქმის ყველა კლასი კოლონიალისტების მიერ განიცდის ჩაგვრას, ამიტომ ყველა კლასს აქვს უფლება, რომ მათ პროლეტარები ვუწოდოთ... აქედან გამომდინარე, ლეგიტიმურია ის დასკვნაც, რომ მუსლიმანურ ქვეყნებში მიმდინარე ეროვნულ-განმათავისუფლებელ ბრძოლებს სოციალისტური რევოლუციის ხასიათი აქვს“.⁵¹ ყოველივე ამან ენვერ ფაშა ძალიან ორიგინალურ და გაბედულ იდეამდე მიიყვანა, რომ თავისი ადრინდელი პანისლამისტური და პანთურქული იდეები ცალკეული კომუნისტური ტერმინოლოგიით შეეზავებინა და გაერთიანებინა კომუნისტური, ნაციონალისტური და ისლამისტური იდეოლოგიის ელემენტები.

ენვერ ფაშას ინტენსიურმა კონტაქტებმა მირსაიდ სულთან-გალიევთან და თურქესტანელ⁵² დელეგატებთან მოსკოვი დააფრთ-

რევოლუციური კომიტეტის თავმჯდომარე. 1925 წლიდან უზბეკეთის სსრ სახალხო კომისართა საბჭოს თავმჯდომარე და უზბეკეთის სსრ ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის წევრი. 1937 წელს, უზბეკეთის სსრ კომპარტიის VII ყრილობის მიერ გადაყენებულ იქნა ყველა სახელმწიფო და პარტიული თანამდებობიდან. ამავე ყრილობის მიერ გარიცხულ იქნა კომუნისტური პარტიის რიგებიდან. იმავე წლის 9 ივლისს აპატიმრებენ და მოსკოვის მესამე პროცესზე ასამართლებენ ნიკოლაი ბუხარინთან და ალექსეი რიკოვთან ერთად ტროცკისტული ჯგუფის წევრობის, შეთქმულების მოწყობისა და ჯაშუშობის ბრალდებით. დახვრეტილ იქნა 1938 წლის 15 მარტს.

⁵¹ Suhnaz Yilmaz. An Ottoman Warrior Abroad: Enver Pasha as an Expatriate. Middle Eastern Studies. A Frank Cass Journal. ISSN 0026-3206. Public Records Office FO 371/5178 (13412/345/44).

⁵² ტერმინი „თურქესტანი“ ცენტრალური აზიის ისტორიულ-გეოგრაფიული რეგიონის დასახელებაა, რომელიც XIX საუკუნესა და XX საუკუნის დასაწყისში იხმარებოდა. პირველად ტოპონიმი „თურქესტანი“ დაფიქსირებულია სოვდანიურ ენაზე 639 წელს შედგენილ დოკუმენტში, რომელიც 1969 წელს აღმოაჩინეს. XIII საუკუნიდან მოყოლებული, ამ რეგიონის შემადგენლობაში შედიოდნენ დღევანდელი სახელმწიფოები: უზბეკეთი, თურქმენეთი, ტაჯიკეთი, ყირგიზეთი და ყაზახეთი, აგრეთვე ჩინეთის კუთვნილი სინცზიან-უიღურის ავტონომიური რაიონი, სამხრეთ ციმბირის თურქულენოვანი რეგიონები, ასევე ირანისა და ავღანეთის ჩრდილოეთი ნაწილი. XIX საუკუნის მეორე ნახევარში თურქესტანი პირობითად იყოფოდა დასავლეთ (რუსულ), აღმოსავლეთ (ჩინურ) და სამხრეთ (ირანისა და ავღანეთის ჩრდილოეთი ნაწილი) თურქესტანად. დასავლეთ და აღმოსავლეთ თურქესტანში უმეტესად თურქულენოვანი ხალხები

ხო. გავუსწრებთ მოვლენებს წინ და იმასაც ვიტყვით, რომ რკპ(ბ) ცეკასთან არსებული აღმოსავლეთის ხალხების კომუნისტური ორგანიზაციების ცენტრალური ბიუროს თავმჯდომარისა და რსფსრ ნაციონალურ საქმეთა სახალხო კომისარიატის კოლეგიის წევრის, მირსაიდ სულთან-გალიევის იდეებში, სტალინის ხედვით, უკვე მაშინ შეინიშნებოდა ისლამის აპოლოგეტობა და „ნაციონალ-უკლონიზმი“. სტალინის მიერ სულთან-გალიევი „ისლამური მარქსიზმის“ იდეოლოგიის დამფუძნებლად იქნა მიჩნეული. ეს კი, ცხადია, ბოლშევიკური პარტიის მთავარ ხაზს ეწინააღმდეგებოდა. ამ ამბებიდან ძალიან მალე, უკვე 1923 წელს იგი დააპატიმრეს, მაგრამ მალევე გაათავისუფლეს. 1928 წელს კი, მირსაიდ სულთან-გალიევი ხელმეორედ დააპატიმრეს და მალე სიკვდილითაც დასაჯეს. მოგვიანებით ლევ ტროცკი და ლევ კამენევი აღნიშნავდნენ, რომ მირსაიდ სულთან-გალიევი „გენსეკის პირველ მსხვერპლს წარმოადგენდა...“⁵³

„აღმოსავლეთის ხალხთა I ყრილობა“ 10 სექტემბერს დაიხურა, მიღებულ იქნა რეზოლუცია და შეიქმნა ყრილობებს შორის მომუშავე მუდმივმოქმედი ორგანო, ე.წ. „მოქმედებისა და პროპაგანდის საბჭო“. არჩეულ იქნა ამ საბჭოს შემადგენლობა, ხოლო მოსკოვში დაბრუნებულმა ნიკოლაი ბუხარინმა, რომელიც ლენინის გამოთქმით, „პარტიის თვალის ჩინს“ წარმოადგენდა, ყრილობის მუშაობის შესახებ სრული ანგარიში ჩააბარა პროლეტარიატის დიდ ბელადს. თავისი მოხსენება კი ბუხარინმა, ისტორიული ფრაზით დაასრულა:

„ვლადიმირ ილიჩ, ჩვენ ურჩხული გავაღვიძეთ!...“⁵⁴

არ ცდებოდა თავის შეფასებებში ამხანაგი ბუხარინი, იგი მართალი იყო – მან კარგად უწყოდა, რომ, შემდგომში, „აღმოსავლეთის ხალხთა“ ე.წ. „რევოლუციური“ ალტკინების ჩაქრობა ურთულეს ამოცანად გადაიქცეოდა თავად რუსი ბოლშევიკებისათვის...

ცხოვრობდნენ, ხოლო სამხრეთში – ირანულენოვანი. 1920-იანი წლებიდან მოყოლებული, ტერმინი „თურქესტანი“ ნელ-ნელა გამოდის ხმარებიდან და მას ტერმინი „შუა აზია“ ცვლის. დღეისათვის კი ამ რეგიონის დასახელებად უკვე მკვიდრდება ტერმინი „ცენტრალური აზია“.

⁵³ Geoffrey Hosking. The first Socialist Society: A history of the Soviet Union from within. Second edition. Cambridge. 1993.

⁵⁴ АрисКазанджян. Минотаврразбуженныйбольшевиками. «ГолосАрмении». http://analitika.at.ua/news/minotavr_razbuzhenyj_bolshevikami_92god_a_nazad_bolshevik_i_kemalisty_objavili_vojnu_armenii/2012-09-18-67249.

ერთი რამ კი, დღესავით ნათელი იყო – ჯინი გამოშვებულ იქნა ბოთლიდან და მისი უკან ჩაბრუნება ძალიან გართულდებოდა.

კონფერენციაზე მიმდინარე დებატებში დელეგატთა უმრავლესობა ისლამური ტრადიციების შენარჩუნების მომხრე იყო. ისინი პარტიის პროგრამის იმ ნაწილს ეწინააღმდეგებოდნენ, რომელშიც ნათლად იყო წარმოდგენილი სეკულარიზმის პრინციპები. დელეგატებმა ძირითადად მოიწონეს სახალიფოს გაუქმების იდეა, მაგრამ სხვა ანტირელიგიური მოთხოვნებისაგან თავი შეიკავეს. დელეგატებმა კომინტერნის II კონგრესის გადაწყვეტილებაც მოიწონეს ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობების მხარდაჭერის შესახებ, რაშიც ჩართულნი იქნებოდნენ ბურჟუაზიული ელემენტებიც. გარდა ამისა, განიხილეს გარკვეული პოლიტიკური და სოციალური მომენტების სოციალიზმთან მისადაგების საკითხი რადიკალური სოციალური გარდაქმნების გარეშე.

„აღმოსავლეთის ხალხთა მოქმედებისა და პროპაგანდის საბჭომ“ დაუყონებლივ დაიწყო იდეოლოგიური მუშაობა „აღმოსავლური რევოლუციის“ კოცონის ასაგიზგიზებლად. უკვე 17 სექტემბერს პრეზიდენტმა მიიღო შემდეგი დადგენილება, სადაც ნათქვამი იყო:

„...იმისათვის, რომ თავიდან იქნას აცილებული საბჭოთა რუსეთისა და მსოფლიო რევოლუციისათვის დამღუპველი შედეგები, აუცილებელია:

ა) რადაც არ უნდა დაგვიჯდეს, უსწრაფესად უნდა მოხდეს დასუსტებული თურქეთის ნაციონალური მოძრაობის მხარდაჭერა;

ბ) არ უნდა დაუშვათ ინგლისურ-მაჰური ჯარების, სომხეთისა და საქართველოს გაერთიანება;

...ჩვენი მდგომარეობა აღმოსავლეთში ახლა ისეთია, რომ ადვილზე დგომა არ შეიძლება. და უკან რომ არ გავიქცეთ, ამისათვის საჭიროა წინ წავიდეთ. უნდა წავიდეთ დაუყონებლივ, რამეთუ კიდევ ერთი თვით დაყოვნება აღმოსავლეთში რევოლუციის სრული ჩავარდნის ტოლფასია...“⁵⁵

ენვერ ფაშასა და ექსიტეჩადისტების პოლიტიკურ არენაზე გამოჩენა არც ბრიტანული და არც ამერიკული სადაზვერვო

⁵⁵ Перинчек Мехмет. Армянский вопрос в 120 документах из российских государственных архивов. _ М.: Лаборатория Книги. 2011. _256 с. ISBN 978-5-903271-73-3. Стр. 212-214. (РГАСПИ. Ф. 5. Оп. 2. Д. 92. Л. 31, 31 об., 32).

სამსახურებისათვის დაფარული არ ყოფილა. მათ შესაბამისი შეფასებებიც დადეს ამ პროცესებთან დაკავშირებით. ამერიკის შეერთებული შტატების უმაღლესი სამხედრო კომისარი კონსტანტინოპოლში, ადმირალი მარკ ლამბერტ ბრისტოლი (Mark Lambert Bristol) 1920 წლის 7 სექტემბრის საიდუმლო შეტყობინებაში აშშ-ის სახელმწიფო მდივნისადმი, იუწყებოდა, რომ ენვერი, რომელიც არ იმყოფება თურქეთში, იბრუნებდა და ზრდიდა თავის გავლენებსა და პრესტიჟს.⁵⁶ ხოლო ბრიტანელები თვლიდნენ, რომ ენვერ ფაშა და მისი მომხრეები უფრო დიდ საფრთხეს წარმოადგენდნენ ანტანტისა და მოკავშირეებისათვის, ვიდრე ქემალისტები. ბრიტანეთის საიდუმლო სადაზვერვო სამსახურის, S.I.S.-ის (Secret Intelligence Service) სამხედრო დაზვერვის MI6-ის (Military Intelligence, Section 6) მიერ წარმოდგენილ ანგარიშებში ვკითხულობთ: „ანატოლიაში ორი პარტია მოქმედებს და არა ერთი. უფრო სუსტები მუსტაფა ქემალი და ნაციონალისტები არიან... უფრო საშიშ პარტიას კი, ენვერი, თალათი და „ერთიანობისა და პროგრესის“ პარტია და მათი ებრაულ-გერმანულ-ბოლშევიკური კომბინაცია წარმოადგენს“.⁵⁷

ფაქტი ისაა, რომ რუსეთის ახალმა პოზიციამ, სახელმწიფოსი, რომელიც თურქეთის საუკუნეობრივ დაუძინებელ მტერს წარმოადგენდა, ამჯერად რადიკალურად შეცვალა თავისი საგარეო ინტერესთა ვექტორების მიმართულება და პოლიტიკურ არენაზე ახალი რეალობა შვა. „აღმოსავლეთის ხალხთა“ I ყრილობაზე ერთმანეთის გვერდით „მსოფლიო პროლეტარული რევოლუციის“ იდეებით შთაგონებული კომინტერნის ისეთი ბელადების გვერდით, როგორებიც იყვნენ კარლ რადეკი, ბელა კუნი, გრიგორი ზინოვიევი, ნიკოლაი ბუხარინი, ნარიმან ნარიმანოვი და ანასტას მიქოიანი, ისეთი ოდიოზური პიროვნება იდგა, როგორიც ისმაილ ენვერ ფაშა იყო, ანდა ქემალისტთა ემისარი, პოლკოვნიკი იბრაჰიმ თალი. მათთან ხელიხელჩაკიდებული ფერდანელი ბასმაჩები, თურქესტანელი ჯადიდები, კაკკასიელი ამბოხებულები, ქემალისტთა სხვა წარმომადგენლები და საომრად განწყობილი თურქი სამხედრო ტყვედყოფილები კი, ყრილობის მაღალი ტრიბუნიდან რევოლუციის

⁵⁶ Bristol to Secretary of State, Constantinople, 7 September, 1920. National Archives, Records of the Department of Navy, Record Group 45, Box. 831.

⁵⁷ S.I.S. 2 September, 1920. No.CX/676/v, PRO FO 371/5178 (E 11702/345/44).

იდეალებისადმი ერთგულების ფიცს სდებდნენ და იარაღსაც ხმამაღლა აჟღერებდნენ.

ბაქოს ყრილობაზე ენვერ ფაშას მონაწილეობამ და მისმა ინტენსიურმა ურთიერთობებმა ყრილობის მუსლიმ წარმომადგენლებთან ნათლად გამოკვეთა ის რეალობა, რომ ენვერსა და რუს ბოლშევიკებს ამ ეტაპზე განსხვავებული ინტერესები ჰქონდათ და მათი იდეოლოგიური გზები არ იკვეთებოდა. კრემლის მესვეურთა „რჩევა“ ენვერ ფაშასადმი კი, მისი მოსკოვში დაბრუნება იყო, სადაც ენვერის შემდგომი „რევოლუციური მოღვაწეობის“ ახალი სცენარები იწერებოდა...

ისლამინტერნი – მითი თუ რეალობა?

ენვერ ფაშას იდეოლოგიური მეტამორფოზა, ერთი შეხედვით ძნელად წარმოსადგენია, თუმცა შავ პოლიტიკაში ზნეობრივი ღირებულებებით აპელირება, ნამდვილად უმაღლური საქმეა. იმის თქმაც არ შეიძლება, რომ მოსკოვი ბოლომდე ენდობოდა ენვერ ფაშას აღმოსავლეთში „წმინდა ომის“ გაჩაღების კონტექსტში. მაგრამ ისიც ფაქტია, რომ „ახალგაზრდა თურქთა“ ყოფილი ლიდერი და ოსმალთა ყოფილი სამხედრო მინისტრი ჯერ კიდევ დიდი პოპულარობით სარგებლობდა აღმოსავლეთის ხალხებში. ამიტომ მოსკოვმა იგი არ უარყო და გარკვეული სიხლოვეც შეინარჩუნა მასთან. კრემლის მიერ დაწერილ დიდ პოლიტიკურ სცენარში ენვერ ფაშასთვის სათადარიგო მოთამაშის ადგილი გამოიძებნა. გადაწყდა, რომ ენვერ ფაშა მუსტაფა ქემალის გარკვეული საპირწონე უნდა გამხდარიყო, შესაძლებელია მისი შემცველელიც. გააჩნია შექმნილ სამხედრო-პოლიტიკურ ვითარებას და იმ გარემოებას, თუ რომელი უფრო წარმატებით გაართმევდა თავს დასმული ამოცანის შესრულებას.

მთელი ამ ხნის განმავლობაში ენვერ ფაშა კონტაქტებს ინარჩუნებდა ბოლშევიკთა ლიდერებთან და ლენინთან. არსებობს ცნობები, თითქოს მან კავშირები დაამყარა ბექარ სამი კუნდუხის ხელმძღვანელობით ანკარიდან მოსკოვში ჩასულ ქემალისტთა პირველ დელეგაციასთანაც. იგი გარკვეულწილად შუამავლადაც კი გამოდიოდა თურქეთის დიდ ეროვნულ კრების მთავრობასა და კრემლს შორის 1921 წლის 16 მარტის „მეგობრობისა და ძმობის“ ხელშეკრულების დადების დროს. თუმცა, დოკუმენტურად ენვერ ფაშას როლზე ბოლშევიკებსა და ქემალისტებს შორის მოსკოვის შეთანხმების მიღწევაში, არაფერი არაა ცნობილი.

მუსტაფა ქემალისადმი გაგზავნილ წერილში ენვერი დიდი ენთუზიაზმით აღნიშნავდა, რომ ამ შეთანხმების დადების საქმეში გადამწყვეტი როლი მას ეკუთვნოდა. მუსტაფა ქემალის საპასუხო წერილში კი, რომელიც საერთოდ დაცლილი იყო ენთუზიაზმისაგან, სულ არ იგრძნობოდა ენვერის პერსონისადმი პატივისცემა. დადებითი ემოციების მაგივრად, ენვერ ფაშას გამოჩენამ და მისმა პოლიტიკაში აქტიურად ჩართვამ, მუსტაფა ქემალი დააფრთხო. იგი შიშობდა, რომ ენვერ ფაშას პანისლამისტური მისწრაფებები

ბოლშევიკებზე ცუდ შთაბეჭდილებას მოახდენდა და ნაციონალისტების საქმეს ავნებდა ანატოლიაში.

და რაც მთავარია, ენვერ ფაშას გამოჩენა დიდ საშიშროებას უქმნიდა თვით მუსტაფა ქემალის პოლიტიკურ კარიერას.

გენერალ ალი ფუატ ჯეებსოსის მემუარის მიხედვით, მუსტაფა ქემალი ენვერ ფაშასადმი 1920 წლის 4 ოქტომბრით დათარიღებულ წერილში აღნიშნავდა, რომ იგი მთავარ იდეად ბოლშევიკებთან ერთად ბრძოლას ისახავდა ბრიტანელთა ჩაგვრის წინააღმდეგ, „რომლებიც ცდილობენ აღმოსავლეთის მუსლიმი და არამუსლიმი მოსახლეობა ცხოველზე უფრო დაბლა მდგომებად წარმოაჩინონ“.⁵⁸ თუმცა მუსტაფა ქემალის შიშები ენვერ ფაშას პანისლამისტური გადახრების გამო, უსაფუძვლო იყო. კრემლი სულ სხვანაირად მიუდგა აღნიშნულ საკითხს. ბოლშევიკთა ლიდერებმა დიდი ენთუზიაზმით მიიღეს ენვერის პანისლამისტური იდეოლოგია, ოღონდ ცოტა შეცვალეს მისი „ელფერი“ – იგი „მსოფლიო პროლეტარული რევოლუციის“ კონტექსტში ჩასვეს, გაითვალისწინეს რა, ენვერ ფაშას პერსონის უდიდესი ზეგავლენა ისლამურ სამყაროზე.

კრემლმა ორ პუნქტად გადაწყვიტა „აღმოსავლური საკითხის“ გადაჭრა:

1. უზრუნველყო ისლამური სამყაროს გაერთიანება და მხარდაჭერა ბოლშევიკთა მიერ;

2. წაეხალისებინა ისლამური ქვეყნების ბრძოლა ბრიტანული ჩაგვრის წინააღმდეგ;

ბოლშევიკთა მხარდაჭერით აღფრთოვანებული ენვერ ფაშა ქმნის ორგანიზაციას – „ისლამური რევოლუციური საზოგადოებების ლიგას“. ეს იყო „მაროკოს, ალჟირის, ტუნისის, ტრიპოლის, ეგვიპტის, არაბეთისა და ინდოეთის რევოლუციური ორგანიზაციების კავშირი“. ჯერ დასახელება რად ღირს... კომინტერნის III კონგრესზე კი გაჟღერდა, რომ ლიგა მყარ კონტაქტებს დაამყარებდა მთელ

⁵⁸ Ланда Р. Г. Мирсайд Султан-Галиев. Мухамедьяров Ш. Первая жертва генсека. – Исламский вестник, 1992, N 10, с. 21; BENNIGSEN A., LEMERCIER-QUELQUEJAY Ch. Sultan Galiev, le pere de la revolution tiersmondiste. P. 1986, p. 7 – 8; Мухамедьяров Ш. УК. соч., с. 21; Тайны национальной политики ЦК РКП. Стенографический отчет секретного IV совещания ЦК РКП, 1923. М. 1992, с. 6. <http://historystudies.org/2012/07/landa-r-g-mirsaid-sultan-galiev/>.

რიგ რელიგიურ-ნაციონალისტურ ორგანიზაციებთან „მაროკოდან იავამდე“.⁵⁹

მეტად საინტერესოა ამ ორგანიზაციის წევრთა ფიცის ტექსტი, რომელსაც შემდეგი სახე ჰქონდა: „ღმერთის წინაშე ვფიცავ და ვიძლევი ღირსეულ სიტყვას, რომ ჩვენი ჩაგრული ძმების განთავისუფლებისათვის ბრძოლაში არ დავიშურო არც სული და არც ქონება, მხარი დაუჭირო მათ სულიერად და მატერიალურად. ასევე ფიცსა ვდებ, რომ დავიცვა ჩვენი საზოგადოების საიდუმლოება. უფალო დაგვიფარე...“⁶⁰

საბჭოთა მთავრობის გულის მოგების მიზნით ლივის კომიტეტის წევრებმა დეკლარაციულად გამოხატეს პროკომუნისტური იდეოლოგიისადმი ერთგულება, თუმცა კომუნისტური დოქტრინებისა და სწავლებების გავრცელებისადმი დამოკიდებულებას ერთობ თავშეკავებულად მოეკიდნენ. „ნათელია, რომ რეალობაში, ორივე მხარე ერთმანეთს საკუთარი მიზნების მიღწევის ინსტრუმენტად მოიაზრებდა“,⁶¹ – აღნიშნავს ბრიტანელი ისტორიკოსი და მკვლევარი სალაჰი რ. სონიელი (Salahi R. Soniel), რასაც ცალსახად ვეთანხმებით.

„ისლამური რევოლუციური საზოგადოებების ლიგა“ ფაქტიურად „კომინტერნის“ გარდასახული ვარიანტი იყო ისლამური ქვეყნებისათვის, ასე ვთქვათ მუსლიმთა რევოლუციური ინტერნაციონალი, ან მოკლედ – „ისლამინტერნი“. ამ ფსევდორელიგიური და ფსევდორევოლუციური ორგანიზაციის – ისლამინტერნის ეგიდით ენვერ ფაშამ კიდევ უფრო ეფემერული პოლიტიკური ორგანიზაცია „სახალხო საბჭოთა პარტია“ (Halk Şûraları Fırkası) ჩამოაყალიბა(Sic!). შესაბამისად განისაზღვრა იტიჰადისტ ლიდერთა მოქმედებების არეალებიც – ისმაილ ენვერ ფაშა თურქესტანში, აჰმედ ჯემალ ფაშა ავღანეთსა და ინდოეთში, ხოლო

⁵⁹ Ali Fuat Cebesoy. Moskova Hatıraları (21/11/1920—2/6/1922). «Vatan» Ne riyatı. İstanbul, 1955. Vol. II.

⁶⁰ Martin Kramer. Islam Assembled. The Advent of the Muslim Congresses. New York. Columbia University Press. 1986. Pg. 72. Protokoll des III Kongresses der Kommunistischen Internationale, 103-10. <http://www.martinkramer.org/andbox/wp-content/uploads/2012/02/Six.pdf>.

⁶¹ Salahi R. Soniel. Mustafa Kemal and Enver in Conflict, 1919-1922. Middle Eastern Studies, Vol. 25, No.4 (Oct., 1989), Published by Taylor and Francis, Ltd. <http://www.jstor.org/stable/4283334>.

ჰალილ ფაშა – ირანში.⁶² „ისლამინტერნა“ კონტაქტები დაამყარა ეგვიპტის პარტია „ვატანთან“, მის წევრებს შეხვედრები ჰქონდათ ევროპაში გადმოხვეწილ სირიელებსა და ინდოელებთან.

კომინტერნის ტრადიციების შესაბამისად „ლიგამაც“ ჩაატარა თავისი ყრილობები ბერლინსა და რომში 1920 წლის ბოლოს. მის სტრუქტურაში დაუსწრებლად იქნა ჩართული აღმოსავლეთ თურქესტანი (თავმჯდომარე ჰალილ ფაშა) და ავღანეთი (თავმჯდომარე ჯემალ ფაშა). მათ შორის პასუხისმგებლობის ზონებიც კი განაწილდა და გაფართოვდა. ჯემალ ფაშას ინიციატივით იგი პასუხს აგებდა ინდოეთზე, ავღანეთზე, ფერგანასა და თურქესტანზე. ხოლო ენვერ ფაშა – ირანზე, სივასა და თურქმენეთზე.⁶³ ამ ქიბერული ორგანიზაციის ხელმძღვანელები თავიანთ გეგმებში ისე შორს წავიდნენ, რომ მის რიგებში თვით მუსტაფა ქემალიც კი ჩართეს. (Sic!)

მუსტაფა ქემალი კი, ამ იდეას სერიოზულად არ აღიქვამდა, თავისი ყოფილი მეტაურებისა და ენვერ ფაშას მიმართ მას განსაკუთრებული დამოკიდებულება ჰქონდა ჩამოყალიბებული – იგი ენვერ ფაშას რუსეთისა და გერმანიის აგენტად მიიჩნევდა. მეორეს მხრივ, ისიც ფაქტია, რომ მიუხედავად იმისა, „ლიგას“ არ გააჩნდა კონკრეტული რევოლუციური პროგრამა და სტრატეგია, მის მოწოდებებს იმპერიალისტური ჩაგვრისაგან განთავისუფლების შესახებ და ისლამური ერთიანობის ლოზუნგს, შესაძლებელია სერიოზული გამოხმაურება მოჰყოლოდა შუა აზიაში, ავღანეთსა და ინდოეთში.

კომინტერნის III კონგრესის შემდეგ ენვერმა და მისმა თანამოაზრეებმა აქტიური მოქმედების გეგმა შეიმუშავეს. ეს გეგმა ორი ძირითადი ნაწილისაგან შედგებოდა:

I – ისლამური რევოლუციების ხელმძღვანელობა და ბრიტანული მმართველობის დასრულება ინდოეთსა და სხვა ბრიტანულ კოლონიებში;

⁶² Martin Kramer. Islam Assembled. The Advent of the Muslim Congresses. New York. Columbia University Press. 1986. Pg. 72. Protokoll des III Kongresses der Kommunistischen Internationale, 103-10. <http://www.martinkramer.org/sandbox/wp-content/uploads/2012/02/Six.pdf>.

⁶³ Şuhnaz Yılmaz. In pursuit of elusive glory: Enver Pash's role in the Pan-Islamic and Basmachi movements. International journal of Turkish studies. Volume 13, №1-2. 2007.

II – რევოლუციური მოძრაობის გაძლიერება ჩრდილოეთ აფრიკაში ფრანგული და ესპანური კოლონიური რეჟიმების გადაცდების მიზნით;

„ისლამური კომიტეტის“ განყოფილებები ევროპაშიც დაარსდა – ბერლინში, რომში, ლოზანასა და პარიზში. ასევე თურქეთში, ავღანეთსა და სპარსეთში.⁶⁴

მწვანე ნახევარმთვარემ წითელი ვარსკვლავის ორბიტაზე დაიწყო ბრუნვა...

1921 წლის 4 თებერვალს გაზეთ „ИЗВЕСТИЯ“-ში გამოქვეყნებულ მოწინავე სტატიაში „კიდევ ერთხელ აღმოსავლური კვანძის შესახებ“, ავტორი, კრემლის იმდროინდელი იდეოლოგიური რუპორი, იური სტეკლოვი (ოვში მოისევეიჩ ნახაძისი), წერდა: „ანგლო-ფრანგული იმპერიალიზმის წინააღმდეგ ბრძოლაში მოკავშირე ძალა აღმოსავლეთში, ისეთ ქვეყნებში როგორცაა სპარსეთი, თურქეთი და ა.შ. შეგვიძლია მოვძებნოთ არა მარტო რევოლუციურად განწყობილ მასებში, არამედ რევოლუციურ ნაციონალურ ელემენტებშიც. მათი უკუგდება ტაქტიკურად გაუმართლებელი ქმედებებით, თუ ეს გადაუდებელი აუცილებლობით არაა გამოწვეული, გამოიწვევს მათ ანტანტასთან დაახლოებას. ეს კი, ჩვენი მსხვილი პოლიტიკური შეცდომა იქნება“.⁶⁵

აი ასე – „რევოლუციური ნაციონალური ელემენტები“. მთავარია იდეა და ამ იდეის რეალიზება, მიზნის მიღწევა კი, ნებისმიერი გზებითა და საშუალებებითაა დასაშვები. ისტორიული მესხიერება და ისტორიის მწარე გაკვეთილების გათვალისწინება კი, მეორეხარისხოვანი, უმნიშვნელო საკითხია.

ასეთი იყო XX საუკუნის 20-იან წლების დასაწყისში ბოლშევიზმის რევოლუციონერი მამების იდეოლოგიური და სახელმწიფოებრივი სტრატეგია ახალ თურქულ სახელმწიფოსთან და ახალ თუ ძველ თურქ სამხედრო მოღვაწეებთან მიმართებაში. ამ ურთიერთობებში ენვერ ფაშამ ერთ-ერთი ცენტრალური ადგილი დაიკავა და ისიც ფაქტია, რომ მას გარკვეული ფინანსური

⁶⁴ Martin Kramer. Islam Assembled. The Advent of the Muslim Congresses. New York. Columbia University Press. 1986. Pg. 72. Protokoll des III Kongresses der Kommunistischen Internationale, 103-10. <http://www.martinkramer.org/sandbox/wp-content/uploads/2012/02/Six.pdf>.

⁶⁵ Станислав Тарасов. Как большевики и кемалисты делили Закавказье. Аналитика, обзоры, интервью. REGNUM. RLI.<http://www.regnum.ru/news/polit/1429045.html>.

დახმარებებიც გაეწია კრემლიდან. ასე მაგალითად, 1921 წლის დასაწყისში მან საკუთარი ხარჯებისათვის და პოლიტიკური აქტივობის შესანარჩუნებლად კრემლისგან 400000 გერმანული მარკა მიიღო. დამატებით, „ენვერის ჯგუფის სუბსიდირების საკითხი“ დადებითად გადაწყდა 1921 წლის 22 აპრილს გამართულ რკპ(ბ) ცეკას პოლიტბიუროს სხდომაზე, რომელსაც ლენინი, სტალინი, კამენევი, რადეკი და პარტიის სხვა ლიდერები ესწრებოდნენ. საბჭოელების მხრიდან ენვერის ჯგუფის სუბსიდირება შემდეგშიც გრძელდებოდა.

ჩიჩერინის წერილი რკპ(ბ)-ს ცეკას.

1921 წლის 22 აპრილი.

„ენვერის ჯგუფის სუბსიდირების საკითხი ცალკე ღვას მათ მიერ მოსკოვში გაზეთის გამოცემის საკითხთან. სუბსიდირება იმიტომაც საჭირო, რომ თურქი ნაციონალისტების – არაქემალისტების ორგანიზაციამ შეძლოს არსებობა. ეს ის ელემენტებია, რაც დარჩა „ახალგაზრდა თურქების“ ხელმძღვანელთა ძველი ჯგუფიდან, რომლებსაც დიდი კავშირები აქვთ ცენტრალურ ევროპაში, ასევე კავშირები და აქტიური ჯგუფები ეგვიპტეში, ალჟირში, მაროკოსა და ა.შ. მათ წელიწადში საკმაოდ მცირე თანხა, სულ რაღაც 150000 ლირა სჭირდებათ.

ჩვენ ვთვლით რომ ეს უნდა გაკეთდეს. მათ ისეთი კავშირები და სამუშაო სფეროები აქვთ, რაც ქემალისტებს არა აქვთ. ქემალისტების გარდა, სასარგებლოა კონტაქტები შვეინარჩუნოთ პარალელურ თურქულ ცენტრთან. თვითონ ენვერი მართალია უფრო იმპერიალისტურ დაჯგუფებას განეკუთვნება, მაგრამ როგორც დახვეწილი პოლიტიკოსი, ქემალისტებზე უკეთესად ორიენტირდება დღევანდელ სინამდვილეში და ჩვენი როლიც კარგად ესმის. ჩვენ უეჭველად მოგვიწევს კიდევ ვისარგებლოდ მისი პოლიტიკური სამსახურითა და მოქმედებებით”.⁶⁶

შუჰნაზ ილმაზის მიხედვით 1920 წლის ოქტომბრიდან 1921 წლის თებერვლამდე ენვერ ფაშა ევროპაში იმყოფებოდა, სადაც იგი ისლამური რევოლუციური საზოგადოებების შექმნით იყო დაკავებული. ამავე დროს, მან კონტაქტები დაამყარა გერმანელებთან და იტალიელებთან იმ მიზნით, რომ იარაღი ეშოვა საბჭოელებისათვის. ამ ეპიზოდში ილმაზი აშკარად ცდება. ენვერ ფაშამ

⁶⁶ Русско-армянское содружество. Они ответят перед судом Истории. „Новое время“, Источник: vauq.ucoz.

გერმანიაში პირველი ჩასვლისთანავე, 1918 წლის ბოლოდან დაამყარა კონტაქტები თავის ძველ მეგობართან, გენერალ ჰანს ფონ სექტთან და მოსკოვში იგი „ცარიელი ხელებით“ არ ჩამოსულა. მან ლენინს თავიდანვე შესთავაზა გერმანიიდან იარაღის მიწოდების ორგანიზება. ეს ჩვენთვის უკვე ცნობილია.

კრემლთან დაახლოებასა და გენერალ ფონ სექტის დახმარებით საქმიანი ურთიერთობების დამყარებაში ენვერ ფაშას საკუთარი ეგო და მერკანტილური მიზნები ამოძრავებდა. მისთვის მიუღებელი იყო მუსტაფა ქემალის პოზიციების განმტკიცება ანატოლიაში და ფიქრობდა, რომ საბჭოელთა ფულითა და იარაღით იგი ისევ ძლევამოსილად შევიდოდა აღმოსავლეთ ანატოლიაში და სათავეში ჩაუდგებოდა წინააღმდეგობის მოძრაობას, შემდეგ კი, დანარჩენ თურქეთსაც გადასწვდებოდა.

ენვერ ფაშა იმედოვნებდა, რომ ანატოლიის არმიის სარდლობას ჩაიბარებდა და ბერძნებსაც დაამარცხებდა. მიუხედავად იმისა, რომ მისი ხელმძღვანელობით ოსმალთა იმპერია I მსოფლიო ომში დამარცხდა, იგი მაინც დიდი პოპულარობით სარგებლობდა თურქ სამხედროთა წრეში. ისიც ფაქტია, რომ მას ისევ ძალიან ბევრი მხარდამჭერი ჰყავდა პოლიტიკოსთა შორისაც. ანკარის მთავრობის პირველი საგარეო საქმეთა მინისტრი ბექირ სამი კუნდუხი კი (ოსური წარმოშობის მუჰაჯირთა შთამომავალი), ალბათ მუსტაფა ქემალის დავალებით, ურჩევდა ენვერ ფაშას, რომ თავისი პოლიტიკური აქტივობა და კავშირები ახალი თურქეთის სასარგებლოდ გამოეყენებინა, რისთვისაც უმჯობესი იქნებოდა მისი საზღვარგარეთ ყოფნა.

კრემლი არჩევანის წინაშე – ენვერ ფაშა თუ მუსტაფა ქემალი?

1920-1921 წლების ზამთარი, მოსკოვისა და რკპ(ბ) კავკასიის ბიუროს მოქმედებების აქტივიზაციის პერიოდი. თურქეთში იწყება აფხაზი „ბოევიკებისა“ და პროპაგანდისტების (ე. ემბა, ნ. ლაკობა, კ. ინალიფა) შეგზავნა იატაკქვეშა საქმიანობისათვის, კერძოდ, თურქეთის კომპარტიის მუშაობის არეალის გაფართოებისათვის, აფხაზურ დიასპორასთან კავშირების გამყარებისა და მათი მხრიდან საბჭოთა რუსეთისათვის პოლიტიკური მხარდაჭერისათვის – აღნიშნავს რუსი მეცნიერი სვეტლანა ჩერვონაია, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის ეთნოლოგიისა და ანთროპოლოგიის ინსტიტუტის ეროვნებათაშორისი ურთიერთობების შემსწავლელი ცენტრის წამყვანი მეცნიერ-თანამშრომელი, ვაშინგტონის ვუდრო ვილსონის სახელობის სამეცნიერო ცენტრთან არსებული რუსული კვლევების ქენანის ინსტიტუტის მიწვეული პროფესორი.⁶⁷

კრემლს ზუსტად უნდა შეეფასებინა კონკურენტები. საკითხი კი, ასე იდგა – ვინ უფრო პერსპექტიულია „მსოფლიო პროლეტარული რევოლუციისა“ და „რევოლუციური ჯიხადის“ სცენარში ჩასასმელად, ენვერ ფაშა თუ მუსტაფა ქემალი? აფხაზეთის ე.წ. „რეკომის“ თავმჯდომარის, ეფრემ ეშბასა და მისი მოადგილის, ნესტორ ლაკობას მისიის მთავარი დანიშნულებაც ანატოლიაში არსებულ ძალთა ბალანსის დადგენა და შესაბამისი მოხსენებითი ბარათების შემუშავება იყო.

საბჭოთა ისტორიოგრაფიის მიერ ათწლეულების განმავლობაში აფხაზ ბოლშევიკთა ანატოლიური ვოიაჟები გასაიდუმლოებული და ისტორიის ანალებიდან ამოშლილი იყო. მხოლოდ უკანასკნელ ხანს, 2012 წლის 21 აგვისტოს, მოსკოველმა პოლიტოლოგმა ვლადიმერ ნოვიკოვმა რუსეთის სოციალურ-პოლიტიკური ისტორიის სახელმწიფო არქივში (РГАСПИ – Российский Государственный Архив Социально-политической Истории) აღმოაჩინა ამ მივლინების ანგარიშები. მისი ყურადღება ოთხმა დოკუმენტმა მიიპყრო:

⁶⁷ Светлана Червонная. Абхазы – 1992: Посткоммунистическая вандея. Хроника основных событий в политической жизни Абхазии (1917-1992). (Москва /«Мосгорпечать»: 1993).

- ნესტორ ლაკობას 1921 წლის 8 მაისის მოხსენებამ აღმოსავლეთის ხალხთა პოლიტიკური საბჭოსადმი თურქეთში არსებული მდგომარეობის შესახებ;

- ეფრემ ეშბას 1921 წლის 20 აპრილის მოხსენებამ იგივე საბჭოს თურქეთში პოლიტიკური მდგომარეობის შესახებ;

- ამხანაგ ეფრემ ეშბას 1921 წლის იანვრის საუბრების სტენოგრაფიებმა თურქეთის საგარეო საქმეთა მინისტრთან, ბექირ სამისთან; და

- მისივე საუბრის სტენოგრაფია მუსტაფა ქემალთან;

„დოკუმენტებიდან ჩანს, რომ საბჭოელებისა და თურქეთის პოლიტიკა განსხვავებულია. თავის ანგარიშებში ნესტორ ლაკობა წერდა, რომ საჭიროა საფუძველშივე იქნას გადახედული თურქეთთან წარმოებული საბჭოური პოლიტიკა. ბექირ სამისთან საუბრიდან კი ჩანს, რომ იგი აქტიურად ეწინააღმდეგებოდა საბჭოთა ნაციონალურ პოლიტიკას. ასეთივე პოზიციებზე იდგა მუსტაფა ქემალიც. სტენოგრაფიული ჩანაწერიდან ისიც ჩანს, რომ ათათურქს ეჭვი ეპარებოდა საბჭოთა პოლიტიკის გულწრფელობაში. თუმცა, თავის მხრივ ლაკობაც და ეშბაც ეჭვით ეკიდებოდნენ თურქეთის პოლიტიკას“...⁶⁸

საინტერესო ინფორმაციაა, თუმცა, აქ მცირე დაზუსტებაა საჭირო. 1921 წლისათვის ახალი თურქული წინააღმდეგობის მოძრაობის ლიდერი და თურქეთის დიდი ეროვნული კრების⁶⁹ თავმჯდომარე, მუსტაფა ქემალი „ათათურქის“ გვარს ჯერ კიდევ არ ატარებდა. ეს გვარი მან მხოლოდ 1934 წლიდან აიღო.

აფხაზეთის რევკომის თავმჯდომარის მოადგილის

ნესტორ ლაკობას მოხსენებითი ბარათი აღმოსავლეთის ხალხების პროპაგანდისა და მოქმედების საბჭოს.

1921 წლის 8 მაისი.

„ჩვენი ჯგუფის გადაწყვეტილებით გავედი ტრაპიზონიდან და ჩავედი კონსტანტინოპოლში 1920 წლის 17 დეკემბერს. აქ მე

⁶⁸ <http://apsnypress.info/news/7029.html>.

⁶⁹ თურქეთის დიდი ეროვნული კრება (თურქ. Türkiye Büyük Millet Meclisi - TBMM) – თურქეთის რესპუბლიკის უმაღლესი ერთპალატიანი საკანონმდებლო ორგანო (პარლამენტი). ხშირად მოიხსენიებენ უბრალოდ მეჯლისად. მოწვეულ იქნა ანკარაში 1920 წლის 23 აპრილს. ამ პოლიტიკური აქტით გენერალ მუსტაფა ქემალ ფაშას ხელმძღვანელობით ანკორაში (ანკარა) მოქმედი ანტისაოკუპაციო და ანტისულთანური მოძრაობა საბოლოოდ დაუპირისპირდა ოსმალთა იმპერიის სულთანს და მის კაბინეტს.

ვიმყოფებოდი 1 თვისა და 10 დღის განმავლობაში. ამ ხნის განმავლობაში ჩავატარე მთელი ძველი თურქეთის კონტრდაზვერვა...
ენვერ ფაშა და ქემალ ფაშა.

ეს ხალხი ერთი მიმართულებისაა. მათი მიზნები ერთმანეთს ემთხვევა. მათ შორის დაპირისპირების არსი იმაში მდგომარეობს, თუ ვინ მიიღებს „პირველობის პალმას“ – ენვერი თუ ქემალი. მასებში ულაპარაკოდ ენვერი უფრო პოპულარულია. მას მხარს უჭერს მთელი თურქული მასა. ენვერი თურქეთში თუ გამოჩნდება, მაშინ ქემალი იძულებული იქნება გაიქცეს, ან დიდი ხოცვა-ჟლეტა ატყდება ერთმანეთთან დაპირისპირების გამო. ისინი მუსულმანურ მასებში ბელადის როლისთვის ვერასდროს ვერ შეურიგდებიან ერთმანეთს (რამე კომპრომისის მიღწევა მათ შორის შეუძლებელია – ასეთია თურქული მაღალი წრეების ფსიქოლოგია).

ენვერ ფაშას ყოლა საბჭოთა რუსეთში შეიძლება როგორც ქემალის წინააღმდეგ არსებული საფრთხე. თუ საჭირო იქნება შესაძლებელია მისი ამ მიზნით გამოყენებაც. თუ ახლა ასეთი პერსპექტივა არაა, შეიძლება ის მომავალში გაჩნდეს. ჩემის აზრით, საჭიროა საფუძველშივე გადაიხედოს ჩვენი აღმოსავლური პოლიტიკა და ჩვენი დამოკიდებულება თურქეთთან... ჩვენს მორალურ, იდეურ და მატერიალურ მხარდაჭერას ქემალისადმი, ეს უკანასკნელი აშკარად იყენებს თავისი ბინძური, ვიწრონაციონალური მიზნებისათვის...

1921 წლის 8 მაისი. სოხუმი.

ლაკობა”.⁷⁰

1921 წლის მარტის ბოლოდან ქემალისტთა და ბოლშევიკთა შორის ურთიერთობები იძაბება. მათ შორის უნდობლობის შავმა კატამ გაირბინა. ქემალისტთა მიერ ფრანგებთან და ინგლისელებთან დაწყებულმა პოლიტიკურმა მოლაპარაკებებმა საბჭოელები გააღიზიანა. ქემალისტებმაც ზედმეტად ფრთხილი პოზიციები დაიკავეს კრემლთან მიმართებაში. საქმე იმაშია, რომ ზუსტად ამ დროს ლონდონში სავაჭრო-ეკონომიკური ხელშეკრულება დაიდო ინგლისსა და საბჭოთა რუსეთს შორის. ასე, რომ „ბრიტანული იმპერიალიზმის” შავმა აჩრდილმა გაფერმკრთალება დაიწყო. ქემალისტებისათვის განგაშის უფრო მყარ საფუძველს კი, ამიერკავ-

⁷⁰ Станислав Тарасов. Мифыо Карабахском конфликте. Сборник статей. Международный институт новейших государств. Москва. 2012. РГАСПИ. Ф.544. оп.3. д. 46. лл. 1, 4, 6.

კასიის სუვერენული რესპუბლიკების იძულებითი სისხლიანი გასაბჭოება და ბოლშევიკებისაგან მომავალი პოტენციური საფრთხეები წარმოადგენდა.

მუსტაფა ქემალი და „დიდი ეროვნული კრების“ დეპუტატების დიდი ნაწილი ფიქრობდა, რომ რუსული გასაბჭოების შემდეგი ეტაპი წითელი არმიის ანატოლიაში შესვლა იქნებოდა. გენერალი ალი ფუატ ჯეხესოი, ქემალისტა დიპლომატიური მისიის პირველი ხელმძღვანელი მოსკოვში, 1921 წლის მაისის ბოლოს აღნიშნავდა: „დარწმუნებული ვარ, რომ რუსები დიდ პრობლემებს შეგვიქმნიან აღმოსავლეთის რეგიონებში, ამიტომ საჭიროა განსაკუთრებული ყურადღება მივაქციოთ მას...“⁷¹ დიდი ეროვნული კრების მთავრობის განათლების მინისტრი, დოქტორი რიზა ნური, ასევე ადასტურებს ალი ფუატ ჯეხესოის ამ მოსაზრებას. იგი უფრო შორსაც წავიდა და განაცხადა, რომ მალე რუსეთი ომს გამოუცხადებდა თურქეთს.⁷²

ამ საკითხთან დაკავშირებით მეტად საინტერესოა სალაჰი რ. სონიელის მოსაზრებები ბოლშევიკურ-ქემალისტური ურთიერთობების შესახებ 1921 წლის ზაფხულისათვის. სონიელის მიხედვით – „ბერძენთა მიერ ანატოლიაში შეტევითი მოქმედებების დაწყებისთანავე რუსეთის საგარეო საქმეთა სახალხო კომისარმა ჩიჩერინმა შესთავაზა კავკასიაში საბჭოთა არმიების მთავარსარდალს, გენერალ ორჯონიკიძეს, მოეხდინა წითელი არმიის კონცენტრაცია ანატოლიის საზღვრებთან“.⁷³ ეს მონაცემები დიდი ბრიტანეთის სამხედრო სამინისტროს (ომის ოფისი) საარქივო დოკუმენტებზე (FO 371/6473/E 8147: General Harington to War Office, cipher telegram, Istanbul, 13 July 1921) დაყრდნობითაა მოყვანილი.

იდეა გასაგებია და მას ცალსახად ვეთანხმებით, მაგრამ სერჯონ ვილერ-ბენეტის მსგავსად სონიელიც გარკვეულ უზუსტობებს უშვებს დეტალებთან დაკავშირებით. „კავკასიის ბატონ-პატრონი“, ამხნავი სერგო, სამხედრო პირი და მით უმეტეს, გენერალი არ

⁷¹ Kazim karabekir. Istiklala Harbimiz. Istanbul. 1960. Pg. 972. Fethi Tevetoglu. Turkiy’de Sosyalist ve Komunist Faaliyetler, 1910-1960. Ankara. 1967. Pg. 315-318. Ali Fuat to Ankara, cipher telegram, moscow, 26 May 1921.

⁷² Kazim karabekir. Istiklala Harbimiz. Istanbul. 1960. Pg. 970. – Karabekir to Kemal, cipher telegram. Kars, 31 May 1921.

⁷³ FO 371/6473/E 8147: General Harington to War Office, cipher telegram, Istanbul, 13 July 1921.

ყოფილა, შესაბამისად – იგი ვერც „კავკასიის საბჭოთა არმიების მთავარსარდალი” ვერ იქნებოდა. სერგო ორჯონიკიძე კავკასიის ფრონტის მმართველი სამხედრო-პოლიტიკური ორგანოს – ფრონტის სამხედრო საბჭოს წევრსა და თავმჯდომარეს წარმოადგენდა.

არზრუმში დისლოცირებული ქემალისტთა მე-15 საარმიო კორპუსისა და აღმოსავლეთის ფრონტის სარდალმა გენერალმა ქიაზიმ ყარაბეკირ ფაშამ⁷⁴ (Kazim Karabekir Paşa) კი, შემდეგი ინფორმაცია მიაწოდა მუსტაფა ქემალს:

⁷⁴ ქიაზიმ ყარაბეკირ ფაშა (თურქ. Kazim Karabekir Paşa) (1882-1948წ.წ.) – ოსმალთა და თურქი სამხედრო, საზოგადო და პოლიტიკური მოღვაწე, ოსმალეთის იმპერიის შეიარაღებული ძალების გენერალ-მაიორი (მირლივა) და ქემალისტთა არმიის გენერალ-ლეიტენანტი/პოლკოვნიკი (ფერიკი). ბალკანეთის, I მსოფლიო ომის, სომხეთ-თურქეთის ომისა და დამოუკიდებლობის ომის აქტიური მონაწილე. I მსოფლიო ომში ამიერკავკასიაში მოქმედი ქვეითი პოლკის მეთაური, ხოლო 1917 წლის ბოლოდან ამიერკავკასიაში გაშლილი ოსმალთა მე-3 არმიის დივიზიის მეთაური. I მსოფლიო ომის ბოლოს ოსმალთა აღმოსავლეთის არმიის სარდალი. 1919 წლის გაზაფხულიდან გენერალ მუსტაფა ქემალთან (შემდგომში ათათურქი) ერთად სათავეში უდგება ანატოლიაში აგორებულ ანტისაოკუპაციო წინააღმდეგობის მოძრაობას. თურქეთის ნაციონალისტური და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ომის ერთ-ერთი ცენტრალური ფიგურა, გენერალ მუსტაფა ქემალ ფაშას უახლოესი მეგობარი და თანამებრძოლი, 1919 წლიდან არზრუმის ვილაიეთში დისლოცირებული ოსმალთა მე-15 საარმიო კორპუსის სარდალი და რეგიონის ფაქტობრივი მმართველი, შემდეგ ქემალისტთა აღმოსავლეთის ფრონტის სარდალი. ბოლშევიკურ-ქემალისტური სამხედრო-პოლიტიკური ურთიერთობების ერთ-ერთი ცენტრალური ფიგურა და ფაქტობრივი კოორდინატორი. 1920 წელს მისი სარდლობით განახორციელეს მე-15 საარმიო კორპუსის ქვედანაყოფებმა სომხეთის დასავლეთი ნაწილის ოკუპაცია და შემდგომი ანექსია. ასევე, 1921 წლის თებერვალში მისი არმიის ქვედანაყოფებმა მოახდინეს საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის არტაანის, ხოლო მარტში ბათუმის ოლქების დაკავება. 1921 წლის ოქტომბერში იგი წარმოადგენდა თურქეთის დიდი ეროვნული კრების (პარლამენტის) მთავრობასა და ამიერკავკასიის საბჭოთა რესპუბლიკებს შორის დადებული ყარსის ისტორიული ხელშეკრულების სულისჩამდგმელსა და ქემალისტთა მხრიდან სრული რწმუნებებით აღჭურვილ პირს. თურქთა მხრიდან სწორედ მან მოაწერა ხელი ამ ხელშეკრულებას. 1922 წლიდან თურქეთის დიდი ეროვნული კრების წევრი და ქემალისტთა 1-ლი არმიის გენერალური ინსპექტორია.პარლამენტის მიერ დაჯილდოებულ იქნა თურქეთის უმაღლესი სამხედრო ჯილდოთი – „დამოუკიდებლობის ორდენი”. 1924 წლიდან ოპოზიციაში უდგება თურქეთის რესპუბლიკის პრეზიდენტს მუსტაფა ქემალს, აფუძნებს პროგრესულ რესპუბლიკურ პარტიას და მისი პირველი თავმჯდომარე ხდება. 1925 წელს

„რუსი ლიდერები ფიქრობენ კომუნიზმის დამყარებას ანატოლიაში, დიდი ეროვნული კრების დაშლას და „სისხლიანი რევოლუციის“ მოხდენას. ისინი მსუყე დაპირებებითა და დიდი ფულის მეშვეობით აპირებენ ამის განხორციელებას“. ყარაბეკირი აფრთხილებდა: „თუ ისინი [რუსები] დაინახავდნენ, რომ თურქულ არმიას არ შესწევდა წინააღმდეგობის გაწევის უნარი, ისინი ზუსტად ისევე მოიქცეოდნენ თურქეთთან მიმართებაში, როგორც მოიქცნენ აზერბაიჯანსა და სომხეთში“.⁷⁵ ამ ამონარიდში კი, ცოტა გაუგებარია, ბოლშევიკური რუსეთის მიერ ოკუპირებულ აზერბაიჯანსა და სომხეთთან ერთად რატომ არაა მოხსენიებული საქართველო.

ამ ეტაპზე კრემლმა დაბალანსების პოლიტიკა აირჩია, ჯერ-ჯერობით მაინც. ფაქტია, რომ თავის მხრივ ბოლშევიკებიც საჭიროებდნენ გარკვეული ტიპის ორგანიზაციის არსებობას, რომელიც ისლამურ სამყაროს ბრიტანელების წინააღმდეგ ომში გააერთიანებდა. სწორედ ამიტომ უჭერდნენ ისინი მხარს ენვერის „ისლამური ერთიანობის ლიგას“ როგორც მორალურად, ასევე მატერიალურად. „ლიგის“ II ყრილობა 1921 წლის 27 ივნისს გაიმართა მოსკოვში. მასზე სიტყვით ჩიჩერინი გამოვიდა, რომელიც აღმოსავლეთის რევოლუციონერებს საყოველთაო დახმარებას შეჰპირდა. მისი ინტერესების სფეროში ავღანური ტომების ბრძოლა მოექცა ბრიტანელების წინააღმდეგ. ამ კონტექსტი კი განსაკუთრებით ჯეძალ ფაშას ის როლი გამოიკვეთა, რომელსაც იგი ავღანეთში თამაშობდა.

ყრილობაზე თურქ რევოლუციონერებსა და არაბებს შორის კამათი დაიწყო, რომელიც ბოლშევიკთა მიერ იყო ინსპირირებული. არაბებმა ლიგიდან გასვლა გადაწყვიტეს თურქი დელეგატების პანთურქისტული გადახრების გამო. მათ ის ნაციონალისტური გამონათქვამები აღიზიანებდათ, თითქოს თურქები იყვნენ ის ხალხი, რომლებიც მუსლიმებს გადაარჩინდნენ და არა პირიქით. უფრო

დაპატიმრებულ იქნა მუსტაფა ქემალის საწინააღმდეგო შეთქმულებაში მონაწილეობის ბრალდებით. 1938 წელს, მუსტაფა ქემალ ათათურქის გარდაცვალების შემდეგ, რეაბილიტირებულ იქნა. 1946 წელს არჩეულ იქნა თურქეთის პარლამენტის სპიკერად. გარდაიცვალა 1948 წელს.

⁷⁵ Kazim Karabekir. Istiklal Harbimizde Envr Paşa Itihat ve Terraki Erkanı (Enver Pasha and the Committee of Union and Progress Leaders in our War of Liberation). Istanbul. 1967. 144.

მეტიც, ენვერ ფაშამ რამდენჯერმე გაიმეორა, რომ „ყველაზე კარგი არათურქი გაცილებით დაბლა იდგა, ვიდრე ყველაზე ახალგაზრდა და გამოუცდელი თურქი“.⁷⁶

არაბთა აზრით, ასეთი განცხადებები „ლივის“ პანისლამისტურ იდეალებს ეწინააღმდეგებოდა, და თავიანთ დასკვნებში მართლებიც იყვნენ. ენვერ ფაშასათვის კი, ამ ეტაპზე უკვე ანტი-იმპერიალიზმი და თურქული ნაციონალიზმი წარმოადგენდა უპირველეს ღირებულებას და არა პანისლამიზმი. იგი იმასაც უწევდა ანგარიშს, რომ პანისლამისტური იდეოლოგიით მეტიმეტი გატაცება საბჭოელების გაღიზიანებას გამოიწვევდა. ძალიან მარტივად და გასაგებად რომ ვთქვათ, ენვერ ფაშა იდეაში არ იყო პანისლამისტურ იდეოლოგიაზე აგებული „მუსლიმური სამყაროს“ მომხრე. მთელი ცხოვრების მანძილზე, თავისი მოღვაწეობისა და ბრძოლის გზაზე, იგი დაჯერებული ნაციონალისტი იყო და მისი ცხოვრების მთავარ ამოცანასაც არა ეფემერული რაღაც „ევრაზიული სახალიფოს“, არამედ არანაკლებ ეფემერული „დიდი თურანის“ შექმნა წარმოადგენდა.

ამ ეტაპზე კი, ენვერ ფაშას მთავარ მიზანს მხოლოდ და მხოლოდ თურქეთში დაბრუნება წარმოადგენდა გამარჯვებულის სტატუსით. „ახალგაზრდა თურქების“ საქმე მას დამარცხებულად არ მიაჩნდა. ისიც და სხვა ექსიტიჰადისტებიც „ისლამური ერთიანობის ლიგას“ საგარეო პოლიტიკის ინსტრუმენტად მოიაზრებდნენ.⁷⁷

⁷⁶ Suhnaz Yilmaz. An Ottoman Warrior Abroad: Enver Pasha as an Expatriate. Middle Eastern Studies. A Frank Cass Journal. ISSN 0026-3206, p. 53. Turkish Republic archives, Decree of the Parliament concerning Enver and Halil Paşa, 3 December, 1921, No.731/385.

⁷⁷ АВПР. Ф. 04. Он. 39. П. 232. Д. 52987. Л. 28. Копия.

მკვლრეთით აღმდგარი პარტია

1921 წლის დასაწყისიდან ენვერ ფაშა აქტიურ მოქმედებებზე გადადის. ამ ეტაპზე მის მთავარ ამოცანას ისლამური კომიტეტის განყოფილებების დაარსება და მათ შორის კოორდინაციის დამყარება წამოადგენდა. საჭირო იყო ერთიანი შეთანხმებული მოქმედებების ორგანიზება. ამ ამოცანის გადასაწყვეტად, კავკასიისა და აღმოსავლეთის ქვეყნების ისლამური კომიტეტის განყოფილებების სათავეში 150-ზე მეტი ყოფილი ოსმალ ოფიცერი დააყენა. ეს განყოფილებები მჭიდრო კავშირებს ინარჩუნებდნენ ანატოლიაში მოქმედ „ერთიანობისა და პროგრესის“ ადგილობრივ ორგანიზაციებთან.⁷⁸

მეტად საინტერესოა ის ფაქტიც, რომ მუსტაფა ქემალის მიერ ანკარაში ჩატარებულ კონგრესზე სახალხო დეპუტატთა ერთი მესამედი ენვერ ფაშას პირდაპირი მხარდამჭერი იყო და ანატოლიელ „ნაციონალისტებშიც“ ეს მხარდაჭერა თანდათან იზრდებოდა. 1921 წლისათვის ჯერ კიდევ არ იყო ბოლომდე ნათელი, თუ ვინ წარმოადგენდა ანატოლიაში რეალურ ძალას და ნაციონალისტთა ლიდერს, ენვერ ფაშა თუ მუსტაფა ქემალი. ფაქტია, რომ მოსკოვი ორმაგ თამაშებში იყო ჩართული და ერთნაირად ეხმარებოდა როგორც ერთ, ასევე მეორე მხარეს.

მუსტაფა ქემალის შიშები ენვერ ფაშას ანატოლიაში შესაძლო დაბრუნებაზე იმდენად დიდი იყო, რომ 1921 წლის 12 მარტს თურქეთის დიდმა ეროვნულმა კრებამ სპეციალური დეკრეტით კი მიიღო ენვერ და ჰალილ ფაშების ანატოლიაში დაბრუნების აკრძალვის შესახებ, რადგან „საშინაო პოლიტიკისა და საგარეო ურთიერთობების წარმოება ანკარის მთავრობის განსასაზღვრი იყო“.⁷⁹

ბერძენთა მიერ 1921 წლის 11 ივლისს წარმატებულად დაწყებული შეტევითი ოპერაციის ფონზე ბოლშევიკურ რუსეთსა და დიდ ეროვნულ კრებას შორის არსებულმა დაძაბულმა მდგომარეობამ კრიტიკულ ზღვარს მიაღწია. ამ ეტაპზე კრემლში სულ

⁷⁸ Pan-Islamic Movement _ Enver Pasha and the Russian Bolsheviks. Doc. No.435, dated 15 Nov. 1921; FO 371/6531/E 11086: Secret British Intelligence Report. W/23, Geneva, 22 Oct. 1921.

⁷⁹ Kamuran Gürün. Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953). Ankara. 1991, p.46-47. Ali Fuat Cebesoy. Moskova Hatıraları.

უფრო ხშირად გაისმოდა ის აზრი, რომ ქემალისტებმა თავისი დრო მოჰკამეს და თურქთა ნაციონალისტური მოძრაობა კოლაფსის წინაშე იმყოფებოდა. მუსტაფა ქემალის ხელისუფლებიდან ჩამოშორების მიზნით, რომელიც ბოლშევიკების აზრით უძლური აღმოჩნდა წინ აღდგომოდა ბერძენთა მძლავრ შემოტევას, კრემლის გეგმებში გარკვეული კორექტივები იქნა შეტანილი. ენვერ ფაშა ანატოლიის საზღვართან იქნა გადმოყვანილი, სადაც იგი „რევოლუციურ არმიას“ უნდა ჩადგომოდა სათავეში.⁸⁰

ამ გეგმის ავტორები ჩიჩერინი და კარახანი იყვნენ. ისინი იმედოვნებდნენ, რომ თურქ კომუნისტთა ლიდერის, მეჰმედ მუსტაფა სუფის⁸¹ (Mehmed Mustafa Suphi) ჩავარდნილი მისიის შემდეგ,

⁸⁰ FO 371/647/E 8417: Harington to War Office, cipher telegram. Istanbul, 13 July 1921.

⁸¹ მეჰმედ მუსტაფა სუფი (თურქ. Mehmed Mustafa Suphi) (1883-1921წ.წ.) – პროფესიით იურისტი, რუსეთში მოღვაწე თურქი ეროვნების პოლიტოლოგი, ფილოსოფოსი, მწერალი, პუბლიცისტი და საზოგადო მოღვაწე, რევოლუციონერი და მარქსისტი. უმაღლესი განათლება მიიღო პარიზში. 1914 წლიდან რუსეთშია. აქ მას აპატიმრებენ და როგორც სამხედრო ტყვეს ასახლებენ ურალში, სადაც კავშირებს ამყარებს ბოლშევიკებთან. 1915 წლიდან რსდმ(ბ) წევრია. ოქტომბრის ბოლშევიკური გადატრიალების შემდეგ აქტიურად მოღვაწეობს მოსკოვში, ყაზანში, ყირიმში, ტაშკენტში. ამ პერიოდში წარმოადგენდა რკპ(ბ) ცენტრალურ კომიტეტთან არსებული აღმოსავლეთის ხალხების კომუნისტური ორგანიზაციების ცენტრალური ბიუროს თავმჯდომარისა და რსფსრ ნაციონალურ საქმეთა სახალხო კომისარიატის კოლეგიის წევრის, მირსაიდ სულთან-გალიევის მდივანს. თურქეთის სახელით მონაწილეობს III ინტერნაციონალის პირველი კონგრესის მუშაობაში. „აღმოსავლეთის ხალხთა“ ბაქოს I ყრილობის დასრულების შემდეგ, 1920 წლის სექტემბრის ბოლოს რუსეთში მყოფი თურქული კომუნისტური ჯგუფებისა და I მსოფლიო ომის თურქი სამხედრო ტყვეების გაერთიანებით შექმნილი თურქეთის კომუნისტური პარტიის დამფუძნებელი და მისი პირველი თავმჯდომარე. ამავე დროს რუსეთში მყოფი თურქი სამხედრო ტყვეების გაერთიანებით შექმნილი თურქული წითელი არმიის საბრძოლო ქვედანაყოფების წითელი კომისარი. 1921 წლის დასაწყისში მუსტაფა სუფი და თურქ კომუნისტთა 15 კაციანი ჯგუფი რევოლუციური და ბოლშევიკური იდეოლოგიის გავრცელების მიზნით ანატოლიაში მართავს ვოიაჟს, რასაც ქემალისტებისა და სხვა ნაციონალისტური დაჯგუფებების მწვავე წინააღმდეგობა შეხვდა. ყარსისა და არზრუმის ვილაიეთებში მათზე განხორციელებული თავდასხმების გამო ისინი იძულებულნი შეიქმნენ დაეტოვებინათ ანატოლია. 1921 წლის 28 იანვრის ღამეს ტრაპიზონიდან პატარა ხომალდით გასულ მუსტაფა სუფისა და თურქ კომუნისტთა ჯგუფზე გემის ეკიპაჟის მიერ მოხდა თავდასხმა და მათი ლიკვიდაცია. საბჭოთა რუსეთის პოლიტიკურ ხელმძღვანელობამ ამ ტერაქტსა და სკანდალური მკვლელობის ფაქტზე საპასუხო ქმედით

გარკვეულწილად ასე მოხერხდებოდა ბოლშევიკური იდეოლოგიის გავრცელება თურქეთის ტერიტორიაზე.⁸²

მეტად საინტერესოა 1921 წლის 16 ივლისს ენვერ ფაშას მიერ მუსტაფა ქემალისადმი გაგზავნილი წერილის შინაარსი: „თუ მოწინააღმდეგეებად მოგვიაზრებ, ამ შემთხვევაში დიდ შეცდომას უშვებ... ჩვენ არ ვეძებთ რაიმე ტიტულებსა და თანამდებობებს. როგორც ადრე აღვნიშნავდი, ჩემი იდეალების ერთგული ვრჩები. ეს მოიცავს მუსლიმთა ბრძოლას ევროპელი მტაცებლების წინააღმდეგ, რომლებიც ცდილობენ ფეხქვეშ გათელონ ისლამი... იმ შეტყობინებებიდან, რაც ჩემმა მეგობრებმა გამაგებინეს, ვხვდები, რომ შენ არა გსურს ჩვენი დაბრუნება...“

მთელი იმ ხნის განმავლობაში რაც ჩვენ მოსკოვში ვიმყოფებოდით და დახმარებას ვუწვევდით სამშობლოს, ჩვენ არ დავბრუნდით უკან, მიუხედავად იმისა, რომ ვგრძნობდით, ჩვენი საზღვარგარეთ ყოფნა უსარგებლო და უფრო მეტიც, საშიში იყო თურქეთისათვის და მთელი მუსლიმური სამყაროსათვის... ახლა კი, ჩვენ ვბრუნდებით ანატოლიაში”.⁸³

აქ ყველაფერი გასაგებია. კრემლის მხარდაჭერით ენვერ ფაშამ მტკიცედ გადაწყვიტა ანატოლიაში შესვლა და ნაციონალური მოძრაობის ხელმძღვანელობა. მისმა მოლოდინებმა პიკს 1921 წლის ზაფხულისათვის მიაღწია. 1921 წლის ივლისის ბოლოს ენვერ ფაშა მეორედ ჩადის გერმანიასა და შვეიცარიაში. შემდეგ გადადის იტალიაში, სადაც დასახული ამოცანების კოორდინირების მიზნით ხვდება გენერალ მეჰმედ ვეჰიბ ფაშას⁸⁴ (Mehmed Vehib Paşa),

რეაგირება არ მოუხდენია.

⁸² FO 371/6473/E 9074: Secret British Intelligence Report. 28 July 1921.

⁸³ Şuhnaz Yılmaz. In pursuit of elusive glory: Enver Paşa's role in the Pan-Islamic and Basmachi movements. International journal of Turkish studies. Volume 13, №1-2. 2007. 192.

⁸⁴ მეჰმედ ვეჰიბ ფაშა (თურქ. Mehmed Vehib Paşa) (1877-1940წ.წ.) – ალბანური წარმომავლობის ოსმალთა სამხედრო მოღვაწე და სარდალი, გენერალ-ლეიტენანტი (ფერეიკი), იტალია-თურქეთის (1911წ.), ბალკანური ომების (1912-1913წ.წ.), I მსოფლიო ომისა და იტალია-აბისინიის (1935-1936წ.წ.) ომის აქტიური მონაწილე, იტიპაღისტთა პარტიის წევრი. 1899 წელს ამთავრებს სმხედრო-საინჟინრო სკოლას, შემდეგ იმპერიის სამხედრო კოლეჯს. კაპიტნის ჩინით სამსახურს იწყებს იემენში დისლოცირებულ ოსმალთა მე-4 არმიაში. 1909 წელს სამსახურს აგრძელებს იმპერიის სამხედრო სამინისტროში. იმავე წელს იღებს მაიორის წოდებას და ინიშნება კადეტთა სკოლის უფროსად. ბალკანური ომების დროს მსახურობს თავისი უფროსი ძმის, გენერალ ესად

თავის ყოფილ ხელქვეითსა და თანაპარტიელს, 1918 წლისათვის სამხრეთ კავკასიაში გაშლილი მე-3 არმიის ყოფილ სარდალს. ამ შეხვედრებთან დაკავშირებით, ქემალისტა წარმომადგენელი იტალიაში, ქამი ბეი, 1921 წლის 23 აგვისტოს შემდეგი შინაარსის ტელეგრამას აგზავნის ანკარაში: „მოსკოვიდან რომში ბერლინის გავლით ჩამოვიდა ყოფილი სამხედრო მინისტრი, ენვერ ფაშა და შეხვდა ვეჰიბ ფაშას. ენვერ ფაშა დიდი მხარდაჭერითა და პატივისცემით სარგებლობს საბჭოე-ლებს შორის. მისი აქტივობის სფეროს წარმოადგენს ევროპის ისლამური საზოგადოებების კოოპერაცია. ამ საქმეში მის დასახმარებლად საბჭოელთა მიერ გაწეული დახმარებები იმდენია, რამდენსაც ითხოვს ენვერი...“⁸⁵

ფაშას საარმიო კორპუსის შემადგენლობაში. 1913 წლის 20 თებერვალს ბერინებთან ბრძოლის დროს ტყვედ ვარდება. ტყვეობიდან გათავისუფლების შემდეგ იგზავნება ჰიჯაზის არმიაში, სადაც იღებს პოლკოვნიკის სამხედრო წოდებას. I მსოფლიო ომში მონაწილეობდა ჰალიპოლისის ოპერაციაში, სადაც სარდლობდა XV საარმიო კორპუსს, შემდეგ – მე-2 არმიას. აქვე იღებს ბრიგადის გენერლის წოდებას. 1917 წლისათვის ოსმალთა კავკასიის ფრონტის სარდალი და გენერალ-ლეიტენანტია. კავკასიის არმიითა ჯგუფში გაერთიანდა მე-9 (გენერალი იაყუბ შექქი ფაშა), მე-3 (გენერალი ესად ფაშა) და მე-6 (ჰალილ ფაშა ქუთი) არმიები. 1918 წლის თებერვალ-მარტში წარმატებული შეტევითი კამპანიის შედეგად იღებს I მსოფლიო ომის მსვლელობაში რუსული შენაერთების მიერ დაკავებულ ერზინჯანს, არზრუმსა და ტრაპიზონს. იმავე წლის აპრილ-მაისში მისი არმიების შენაერთები ახდენენ არდაგანის, ყარსის, ბათუმისა და ალექსანდროპოლისის ოლქებისა და ახალციხისა და ახალქალაქის მახრების ოკუპაციას. 1918 წლის ოქტომბრიდან ინიშნება სრუტეების რაიონში გაშლილი ოსმალთა 1-ლი არმიის სარდალად. I მსოფლიო ომის დასრულების შემდეგ ბრიტანელები აპატიმრებენ, მაგრამ ახერხებს ციხიდან გაქცევას და ემიგრაციაში მიდის საზღვარგარეთ. თავს აფარებს ჯერ იტალიას, შემდეგ გადადის გერმანიაში, რუმინეთში, საბერძნეთსა და ეგვიპტეში. ოპოზიციაში უდგება გენერალ მუსტაფა ქემალის მიერ ანატოლიაში დაწყებულ წინააღმდეგობის ახალ თურქულ მოძრაობას, რის გამოც იძულებულია წავიდეს ემიგრაციაში. აქტიურად მონაწილეობდა 1935-1936 წლების იტალია-აბისინიის ომში აბისინიელთა მხარეს სამხრეთის ფრონტის შტაბის უფროსის თანამდებობაზე. ხელმძღვანელობდა მძლავრი თავდაცვითი ზღუდის, აბისინური ე.წ. „ჰინდენბურგის ხაზის“ ორგანიზებას. ომის დასრულებისა და ქვეყნის იტალიური ოკუპაციის შემდეგ ტოვებს ეთიოპიას და გადადის ეგვიპტეში. თურქეთის რესპუბლიკის პრეზიდენტის, მუსტაფა ქემალ ათათურქის გარდაცვალების შემდეგ, 1938 წლიდან, საცხოვრებლად ბრუნდება თურქეთის რესპუბლიკაში და ფუნქცია კონსტანტინოპოლში. გარდაიცვალა იქვე, 1940 წელს.

⁸⁵ FO 371/ 6535/E 12660: Pan-Islamic Movement _ Enver Pasha and the Russian Bolsheviks. Doc. No.435, dated 15 Nov. 1921; FO 371/6531/E 11086: Secret

ამ მომენტი სათვის თურქეთი მართლაც კრიტიკულ სიტუაციაში იმყოფებოდა. ისე ჩანდა, თითქოს ეს-ესაა ბერძნები დაამარცხებდნენ ქემალისტებს და ფრონტებზეც ხმა გავარდა იმის შესახებ, რომ თურქულ არმიას მალე ენვერ ფაშა ჩაუდგებოდა სათავეში, რომელიც ბოლშევიკების დიდი მხარდაჭერით სარგებლობდა. ამ მოლოდინით, 30 ივლისს კონსპირაციის მკაცრი დაცვით, ენვერ ფაშა მოსკოვიდან თბილისში და შემდეგ ბათუმში ჩამოდის, სადაც მთელი ორი თვე დაჰყო. მოსკოვიდან წამოსვლის წინა დღეს მას ჩიჩერინთან ჰქონდა შეხვედრა, სადაც მისი აზრი გაიზიარეს იმის შესახებ, რომ ბერძნებთან დამარცხების შემთხვევაში მუსტაფა ქემალი ბრიტანელებს თხოვდა დახმარებას. ამ კონტექსტში ენვერ ფაშა მუსტაფა ქემალის სათადარიგო შემცვლელად იქნა მოსკოვის მიერ მოაზრებული. თავის მეშუარში ჰალილ ფაშა წერს:

„ბათუმში, ზღვასთან ახლოს ჩვენთვის სახლი იყო მომზადებული. პირველივე დღეს ამხანაგი გოლცმანი გავიცანი, რომელიც აქ მოსკოვის წარმომადგენლად მუშაობდა. ერთხელ იგი მოვიდა ჩემთან და მითხრა: „ენვერ ფაშა ჩამოვიდა ჩემად ბათუმში და ამ ღამით ყველასგან მალულად გნახავთ“.⁸⁶ სტანისლავ ტარასოვი ენვერ ფაშას ბათუმში ჩასვლის თარიღად 1921 წლის ოქტომბერს ასახელებს, რათა „ქემალის დასავლეთის ფრონტზე დამარცხების შემთხვევაში“ ანატოლიაში შესულიყო.⁸⁷ მოტანილი თარიღი არც ფაქტობრივად და არც დიალექტიკურად რეალობას არ შეესაბამება. ბათუმში ენვერ ფაშა კონსპირაციულ ვითარებაში ხვდება ექსიტიჰადისტებს და მათთან ერთად ანატოლიაში შესვლის გეგმის დამუშავებას იწყებს. წყაროები მიგვითითებენ 1921 წლის 5-8 სექტემბერს ბათუმში ჩატარებულ ე.წ. „სახალხო საბჭოთა პარტიის“ თავყრილობის შესახებაც. ენვერ ფაშას თქმით ეს პარტია უნდა ჩამდგარიყო „სოციალისტური რევოლუციის ავანგარდში, რომლის შედეგიც საბჭოთა თურქეთის შექმნა იქნებოდა“.⁸⁸(Sic!)

British Intelligence Report. Geneva, 27 Sept. 1921.

⁸⁶ Михаил Калишевский. «Наполеон» - «Летучий голландец Востока». <http://www.fergana news.com/article.php?id=7190>.

⁸⁷ Azade - Aysel Rorlich, “Fellow Travellers: Enver Pasha and the Bolshevik Government 1918-1920,” *Asian Affairs* 13, no.3 (October 1982)

⁸⁸ Джамиль Гасанлы: Фактор Энвер-паши в осложнении российско-турецких отношений накануне Карсской конференции. (Halil Paşa. Bitmeyen Savaş. İstanbul, 1972, S.358).

ჯერ კიდევ 1920 წლის 17 თებერვალს კონსტანტინოპოლში განლაგებული ბრიტანული საოკუპაციო ჯარების მთავარი შტაბი ატყობინებდა დიდი ბრიტანეთის სამხედრო სამინისტროს, რომ „ანატოლიაში ნაციონალისტთა მიერ დიდი პროპაგანდა გაჩაღებული იმასთან დაკავშირებით, რომ ენვერ ფაშა სათავეში უდგება დიდ მუსულმანურ-ბოლშევიკურ არმიას, რომელიც „სპარსეთიდან მარაშაძე“ იყო გაშლილი. იგივეს ადასტურებდნენ სხვა „კარგად ინფორმირებული“ წყაროებიც. კერძოდ, ბრიტანული მისიის ხელმძღვანელი თბილისში, სერ ჰარი ლუკი⁸⁹ (Sir Harry Charles Luke), ბრიტანელთა უმაღლესი კომისარი კონსტანტინოპოლში ფრენკ რატიგანი⁹⁰ (Frank Ratigan), ბრიტანელთა საიმპერიო ჯარების გენერალური შტაბის უფროსის მოადგილე 1918-1920 წლებში, ხოლო 1921 წლიდან ბრიტანელთა საოკუპაციო ჯარების სარდალი შავ ზღვასა და ანატოლიაში გენერალი სერ ჩარლზ ჰარინგტონი (Sir Charles Harington), რომელმაც ამ თანამდებობაზე გენერალი ჯორჯ მილნი (George Milne) შეცვალა; ასევე ბრიტანელთა კომისარი კონსტანტინოპოლში, სერ ჰორაციო რუმბოლდი.⁹¹ (Sir Horace Rumbold).

1920 წლის 5 სექტემბერს გამართულ პარტიის სხდომაზე „სახალხო საბჭოთა პარტიას“ სახელი გადაერქვა და რაც არ უნდა გასაკვირი იყოს, მას „ერთიანობისა და პროგრესის პარტია“ ეწოდა(!)...(Sic!)

აღსრულდა – იტიჰადისტები მკვდრეთით აღსდგნენ. კონგრესმა მიმართვა გაუგზავნა ანკარის მთავრობას, სადაც მოითხოვეს, რომ ქემალისტებს დაევიწყებინათ მტრული ურთიერთობები ემიგრაციაში მყოფ იტიჰადისტებთან. თავად ენვერ ფაშამ კი, ინტენსიური მზადება დაიწყო ანატოლიაში შესასვლელად. თურქი ავტორის, შევკეტ სურეია აიდემირის (Şevket Süreyya

⁸⁹ FO 371/4946/E 11431: Harry Luke to Lord Curzon, cipher telegram. Tiflis. 15 Sept. 1920)

⁹⁰ (FO 371/6473/E 8417: Harington to War Office, cipher telegram. Istabbul. 13 July 1921. See also minute by D. G. Osborne, dated 25 July 1921. Secret British Intelligence reports. Istanbul 15 and 26 July in FO 371/6472/E 9074 and FO 371/6473/E 8417),

⁹¹ (FO 371/5178/E 11702: Intelligence report on Asia Minor, entitled “Affairs in Anatolia”, dated, Istanbul 12 august. 1920, tracing the development of Bolshevism in Anatolia. See also FO 371/5171/E 12803: Sir John de Robeck to Lord Curzon. Secret despatch. Istanbul, 5 Oct. 1920).

Aydemir) მიხედვით, ენვერ ფაშას მოლოდინები ანატოლიის სამხედრო ექსპედიციის მიმართ იმდენად დიდი იყო, რომ კონსტანტინოპოლიდან თავისი სამხედრო ფორმა, ხმალი და აღჭურვილობის დეკორაციებიც კი გამოითხოვა.⁹² ენვერ ფაშა მზად იყო მოტორიანი ნავით გადასულიყო ანატოლიის სანაპირომდე. მაგრამ უკანასკნელ წამს მას ბიძამისმა, ჰალილ ფაშამ გადაათქმევინა: „მე არ ვთვლი გამართლებულად შენი თურქეთში დაბრუნების იდეას. სიმართლე თუ გინდა, ამ სიტუაციაში შენი და მუსტაფა ქემალის მომხრეები ერთმანეთს დაუპირისპირდებიან. საბერძნეთის ფრონტზე ხალხი დაიქსაქსება და შენი პირადი ინტერესების გამო სამშობლოს გამოუსწორებელი დარტყმა მიაღებება“.⁹³

პოლიტიკურ კონტექსტში კი, მოკლედ რომ ვთქვათ, ახალგაზრდა თურქთა მოდერნიზებული „ერთიანობისა და პროგრესის“ პარტია თავისი იდეოლოგიითა და მოწოდებებით ერთობ მრავალფეროვან პოლიტიკურ სპექტრს მოიცავდა: პანთურქისტულს, პანისლამისტურს, „ისლამინტერნულს“, და ბოლოს – „ბოლშევიკურ-საბჭოურ-კომუნისტურს“.(Sic!) აი ასეთი იყო 1918-1921 წლებში ენვერ ფაშას ნეოიტიპადისტური მოძრაობის პორიზონტები და პოლიტიკური ამბიციები – არც მეტი, არც ნაკლები.

ჩიჩერინის „გეგმის“ შესაბამისად ენვერ ფაშა კონსპირაციის ისეთი მკაცრი ზომების დაცვით ჩამოვიდა ბათუმში, რომ ამის შესახებ მხოლოდ საბჭოთა რუსეთის უმაღლესმა პოლიტიკურმა ხელმძღვანელობამ იცოდა. ენვერ ფაშას ამ ვოიაჟის შესახებ ინფორმაციას თვით კავკასიის „ბატონ-პატრონი“, სერგო ორჯონიკიძეც კი არ ფლობდა. მან ტელეგრამა გაუგზავნა სტალინს, სადაც დიდი შეშფოთება გამოთქვა ჩიჩერინის მხრიდან ენვერ ფაშასთან დამყარებული „მჭიდრო ურთიერთობების“ გამო. ორჯონიკიძე ეკითხებოდა სტალინს თუ რამდენად მიზანშეწონილი იყო ენვერ და ჰალილ ფაშების ჩამოსვლა ბათუმში მაშინ, როცა ბერძნებსა და ქემალისტებს შორის სამკვდრო-სასიცოცხლო ბრძოლები მიმდინარე-

⁹² Şevket Süreyya Aydemir. Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver paşa 1914-1922. Vol. III, (Istanbul, 1972). 586.

⁹³ Kazım Karabekir. Istiklala Harbimiz. Istanbul. 1960. Pg. 970. – Karabekir to Kemal, cipher telgram. Kars, 31 May 1921.

ობდა და ქემალისტთა ბედიც ბეწვზე ეკიდა.⁹⁴ მაგრამ უკვე 26 ავისტოს ლენინის, სტალინისა და ჩიჩერინის სახელზე გაგზავნილ ტელეგრამაში სერგო ორჯონიკიძე აღიარებდა ენვერ ფაშას ფიგურის პოლიტიკურ მნიშვნელობას, თუმცა თვლიდა, რომ მისი ბათუმში ყოფნა გარდაუვალს ხდიდა ქემალისტებთან ურთიერთობების გაფუჭებას. იგი წერდა: „ამ დღეებში ენვერთან თურქეთიდან ჩამოვიდა ხალხი და მისივე სიტყვებით, შეეკითხნენ: „რადგან მოდიხარ, ესე იგი რუსეთი გიჭერს მხარს, მაგრამ ეს ხომ არ ნიშნავს იმას, რომ ჩვენთან კომუნისტები გაბატონდებიან? მხარს დაგიჭერთ, მაგრამ კომუნისტებთან შეურიგებელი ბრძოლა გვექნება“.⁹⁵

ორჯონიკიძის ტელეგრამის გაცნობის შემდეგ სტალინმა მისწერა ჩიჩერინს: „წავიკითხე ორჯონიკიძის ტელეგრამა, სადაც იგი ენვერ ფაშას არწმუნებდა, რომ მასთან ერთად ჩამოსულიყო მოსკოვში, მაგრამ ეს უკანასკნელი არ დათანხმდა. ძალიან დასაშვებია, რომ თქვენ მართალი ხართ და ენვერის ყოფნა იქ უფრო საჭიროა. რას ვიზამთ... მაშ იყოს მზადყოფნაში“.⁹⁶

მიუხედავად მკაცრი კონსპირაციული ზომებისა, ენვერ და ჰალილ ფაშების ბათუმში ყოფნა არც ქემალისტებს და არც ინგლისის სადაზვერვო სამსახურებს არ გამოპარვიათ. პრესაში გაჩნდა ცნობები იმის შესახებ, რომ ენვერ ფაშამ თავისი საქმიანობის ცენტრი ბაქოდან ბათუმში გადაიტანა. ამასთან დაკავშირებით, გაზეთი "Times" წერდა, რომ ანკარის წინააღმდეგ მიმართული ენვერ ფაშას ამ მოქმედებების უკან საბჭოთა რუსეთი იდგა.⁹⁷

მუსტაფა ქემალი ძალიან შემოთვებული იყო რუსული მხარის ორმაგი თამაშებით და მასში პროვოკაციულ ელემენტებს

⁹⁴ Джамиль Гасанлы: Фактор Энвер-паши в осложнении российско-турецких отношений накануне Карской конференции. (Шифрованная телеграмма Г. Орджоникидзе И. Сталину. 18.08.1921 // Коллекция документов РГАСПИ).

⁹⁵ Джамиль Гасанлы: Фактор Энвер-паши в осложнении российско-турецких отношений накануне Карской конференции. (Телеграмма Г. Орджоникидзе В. Ленину, И. Сталину и Г. Чичерину. 26.08.1921 // Коллекция документов РГАСПИ).

⁹⁶ Джамиль Гасанлы: Фактор Энвер-паши в осложнении российско-турецких отношений накануне Карской конференции. Ali Fuat Cebesoy. Moskova Hatıraları. Milli Mücadele ve Bolşevik Rusya. İstanbul, 2002, S.25.

⁹⁷ Джамиль Гасанлы: Фактор Энвер-паши в осложнении российско-турецких отношений накануне Карской конференции. (Записка И. Сталина Г. Чичерину. 13.09.1921 // Коллекция документов РГАСПИ).

ხედავდა. მან ღიად განუცხადა ბოლშევიკთა სრულუფლებიან წარმომადგენელს ანკარაში, სერგეი ნაცარენუს: „თუ რუსეთს სურს თურქეთის სოვეტიზაცია, მაშინ უფრო ადვილია ამის გაკეთება ჩემი და არა ენვერის მეშვეობით“.⁹⁸(Sic!) მუსტაფა ქემალმა მოსკოვეური გეგმების ჩასაშლელად კონტრზომების გატარება დაიწყო – გენერალ ქიაზიმ ყარაბექირის მეშვეობით ყოველმხრივ დაბლოკა ენვერ ფაშასა და ნეოიტჩადისტების თურქეთში შესაძლო შესვლის ყველა გზა და საშუალება.

მთელი აგვისტო-სექტემბრის განმავლობაში, მაშინ როცა ანატოლიის პლატოზე ქემალისტებსა და ბერძენ ოკუპანტებს შორის დაუნდობელი ბრძოლები მიმდინარეობდა, ენვერ ფაშა ბათუმში იმყოფებოდა და სულმოუთქმელად ელოდებოდა მუსტაფა ქემალის დამარცხების ამბავს... და მაშინ იგი და მისი გუნდი შევიდოდა თურქეთში „ან მოხალისეთა კონტიგენტთან ერთად ან ინკოგნიტოდ, ჩვეულებრივი ჯარისკაცების სახით“.⁹⁹

შეიძლება ითქვას, რომ სწორედ 1921 წლის აგვისტო-სექტემბერი წარმოადგენდა მუსტაფა ქემალის პოლიტიკური მდგომარეობისათვის ყველაზე საშიშ პერიოდს. ამ პერიოდში ენვერ ფაშა არა მარტო საზღვარგარეთ მყოფი ექსიტჩადისტების მხარდაჭერით სარგებლობს, არამედ მჭიდრო კავშირებს ინარჩუნებს ანატოლიური მოძრაობის გავლენიან პირებთან. დანკვარტ (დან) რუსტოვი (Dan Rustow), ცნობილი ამერიკელი პოლიტოლოგი და სოციოლოგი, პრინსტონისა და კოლუმბიის უნივერსიტეტების პროფესორი, რომელიც წლების განმავლობაში მოღვაწეობდა თურქეთში, აღნიშნავს, რომ „ტრაპიზონის საზოგადოების უფლებათა დაცვის ორგანიზაცია ღიად უჭერდა მხარს ენვერს და ანკარის პარლამენტის დაახლოებით 40 ექსიტჩადისტი წევრიც საიდუმლო მუშაობას აწარმოებდა ქემალის ენვერით შეცვლის მიზნით“.¹⁰⁰

ფაქტობრივად ეს იყო შეთქმულება, შეთქმულება თურქეთის დიდი ეროვნული კრების, მისი თავმჯდომარისა და ნაციონალისტური მოძრაობის წინააღმდეგ. როგორც თურქი მკვლევარი,

⁹⁸ Джамиль Гасанлы: Фактор Энвер-паши в осложнении российско-турецких отношений накануне Карсской конференции. (Главнейшие моменты в политической жизни Турции // Коллекция документов РГАСПИ).

⁹⁹ РГАСПИ. Ф. 2. Оп. 2. Д. 386. Л. 1. Автограф. Подлинник 2.

¹⁰⁰ Dan Rustow. “Enver pasha. The Encyclopaedia of Islam”. 700.

მუსტაფა ოზთურქი (Mustafa Oztürk) აღნიშნავს, ქემალისტებს დიდი საფრთხე მოელოდათ იმ შემთხვევაში, თუ ისინი წარმატებას ვერ მიაღწევდნენ ბერძნებთან ომში.

მოვლენათა ასეთი განვითარების ფონზე ენვერ ფაშა შეეცდებოდა დაებრუნებინა დაკარგული პოზიციები, რაც ორხელი-სუფლებიანობის წინაშე დააყენებდა თურქეთს. მაგრამ ორხელისუფლებიანობა არა ენვერსა და სულთნის მთავრობას შორის, არამედ ენვერსა და დიდი ეროვნული კრების მთავრობას შორის. მუსტაფა ქემალისათვის ეს იყო უმძიმესი, კრიტიკული სიტუაცია, იმდენად რამდენადაც 1921 წლის შემოდგომისათვის ბერძენთა არმია უკვე 224კმ-ზე იმყოფებოდა ანკარიდან. ამ დროს კი, ინტენსიურად მუსირებდა ის აზრი, რომ ამიერკავკასია-თურქეთის საზღვარზე მყოფი ენვერ ფაშა ქვეყანაში შესვლის ბრძანებას ელოდებოდა.¹⁰¹

ასეთი ჩიხური მდგომარეობა მალე განიმუხტა, კვანძი გაიხსნა. 1921 წლის 13 სექტემბერს გენერალ მუსტაფა ქემალის სარდლობით მდინარე საქარიასთან გამართულ ბრძოლაში თურქებმა ბერძნებზე გაიმარჯვეს. ამით ყველაფერს წერტილი დაესვა. თურქთა გამარჯვებამ სრულიად შეცვალა თურქეთ-საბერძნეთის ომის შემდგომი მსვლელობა. ძალთა ბალანსი აშკარად ქემალისტთა მხარეს გადაიხარა. ენვერ ფაშასათვის კი, ყველაფერი თავდაყირა დადგა. ეს გამარჯვება მუსტაფა ქემალის სრული ტრიუმფი იყო, რამაც თურქეთის ახალი გმირი შექმნა. სწორედ მან, მუსტაფა ქემალმა იხსნა თურქეთი ბერძნული ოკუპაციისა და სრული განადგურებისაგან.

მუსტაფა ქემალის მიერ მიღწეულმა ამ დიდმა წარმატებამ თვით ენვერ ფაშას დიდებაც კი დაჩრდილა. საბჭოელებისათვის კი, ნათელი გახდა, რომ ბრიტანელთა და „დასავლელ იმპერიალისტთა“ წინააღმდეგ ბრძოლის სცენარში როლების კარდინალური გადანაწილება უნდა მომხდარიყო. ამიერიდან სწორედ თურქეთის დიდი ეროვნული კრების თავმჯდომარე და წინააღმდეგობის მოძრაობის ლიდერი, ექსოსმალო გენერალი, მუსტაფა ქემალ ფაშა იქცა ცენტრალურ ფიგურად კრემლის დიდ თამაშებში. საბჭოე-

¹⁰¹ М. Озтюрк. Взаимные сомнения и недоверие между большевиками и кемалистами в период становления советско-турецких отношений в 1920–1922 годы. [http://proceedings.usu.ru/?base=mag/0084\(03_505-2010\)&xslt=showArticle.xslt&id=a25&doc=../content.jsp](http://proceedings.usu.ru/?base=mag/0084(03_505-2010)&xslt=showArticle.xslt&id=a25&doc=../content.jsp).

ლებისათვის სწორედ ქემალისტები ხდებოდნენ მთავარი მოკავშირეები და არა ვადაგასული ექსიტიჰადისტები. რეალობა ის იყო, რომ ენვერ ფაშამ და მისმა ჯგუფმა თავისი მისია ამოწურეს და ისიც ცხადი იყო, რომ ენვერ ფაშას და მისი თანამოაზრეების გამარჯვებულის სახით თურქეთში შესვლის იდეა საბოლოოდ დასამარდა...

საბჭოთა რუსეთის სრულუფლებიანი წარმომადგენელი თურქეთში, სერგეი ნაცარენუსი, 1921 წლის 16 ოქტომბერს რუსეთის საგარეო საქმეთა სახალხო კომისარს, გიორგი ჩიჩერინს წერდა:

„...მე ძალიან მალეღებებს ის საკითხი, რომ მ. ქემალს დაწვრილებითი ინფორმაციები აქვს ენვერის შესახებ... გოლცმანის მიერ ენვერისათვის მიცემული თავშესაფარი (მუსტაფა ქემალისათვის ისიც კი ცნობილია, რომ ენვერი ბაგიროვის გვართ ცხოვრობს), გოლცმანის დახმარებით ენვერის ურთიერთობები ანატოლიასთან, თავად ენვერის ჩამოსვლა ბათუმში ასეთ პოლიტიკურ მომენტში, მისი ჩანაფიქრი ანატოლიაში გადასვლაზე – ყველაფერმა ამან შეიძლება იმ ცეცხლზე დაასხას ნავთი, რომელიც ახლა ემუქრება რუსულ-თურქულ ურთიერთობებს...

ჩემი საერთო შთაბეჭდილებები უკანასკნელი მოვლენების შესახებ შემდეგია: რუსულ-თურქული ურთიერთობები, და მთლიანად ჩვენი აღმოსავლური საქმეები დიდი საშიშროების წინაშე დგას. მომენტი გაცილებით უფრო სერიოზულია, ვიდრე ეს ლონდონის კონფერენციის დროს იყო. სწრაფი და გადამწყვეტი მოქმედებებით უნდა გადავარჩინოთ ყველაფერი, რისი გადარჩენაც ჯერ კიდევა შესაძლებელი.

დღე-დღეზე ველოდები თქვენს მითითებებს.

კომუნისტური საღმით ს. ნაცარენუსი”.¹⁰²

ალი ფუატ ჯებესიმ კი, ჩიჩერინს განუცხადა: „ჯერ კიდევ არაა ცნობილი თუ რა ელოდება ენვერს მისი თურქეთში ჩამოსვლის შემთხვევაში. ენვერ ფაშა იმ იმპერიის სამხედრო მინისტრი და მთავარსარდლის მოადგილე იყო, რომელიც მსოფლიო ომში დამარცხდა. მე კარგად ვიცნობ ენვერ ფაშას პიროვნებას. არა

¹⁰² Станислав Тарасов. Большевики в Турции и Закавказье: "Изменил нам Кемаль или нет"? (АВПР. ф. 04. оп. 39. п. 232. д. 52992. лл. 37-37 об, 39 об.).<http://www.regnum.ru/news/1433780.html>.

მგონია, რომ იგი ისევ დაუბრუნდეს პოლიტიკას, სანამ წარსულ ცოდვებზე არ აგებს პასუხს”.

თავისი გამოსვლის ბოლოს ექსოსმალო გენერალმა და ქემალისტმა დიპლომატმა კიდევ ერთხელ მოუწოდა მოსკოვს, რომ პატივისცემით მოპყრობოდა 1921 წლის მარტის¹⁰³ ხელშეკრულება”.¹⁰⁴

ენვერ ფაშა ბათუმიდან თბილისში ბრუნდება, აქ სახლდება და გარკვეული ხნის განმავლობაში აქვე განაგრძობს ცხოვრებას. თბილისში იგი რამდენჯერმე ხვდება „კავკასიის ბატონ-პატრონს”, სერგო ორჯონიკიძეს. ზუსტად არაა ცნობილი, თუ რა სახის მოლაპარაკებები გაიმართა მათ შორის, მაგრამ მოვლენების შემდგომი განვითარების ფონზე ძნელი არაა იმის მიხედვრა, რომ ორჯონიკიძის რჩევით ენვერ ფაშამ ხელი აიღო თურქულ ავანტიურაზე და ბოლშევიკთათვის სხვა საინტერესო მიმართულებაზე გადაერთო.

მწვანე ნახევარმთვარე წითელი ვარსკვლავის ორბიტას დაშორდა...

¹⁰³ აქ 1921 წლის 16 მარტის მოსკოვის ხელშეკრულებაზეა საუბარი, რომელიც საბჭოთა რუსეთისა და თურქეთის დიდი ეროვნული კრების მთავრობებს შორის დაიდო. ეს ხელშეკრულება ფაქტიურად წარმოადგენდა საბჭოთა რუსეთის მხრიდან თურქეთის ოფიციალურ ცნობას და თავის მხრივ იყო ამ ტიპის პირველი დოკუმენტი. ამ ხელშეკრულებით განისაზღვრა თურქეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთი საზღვარი ამიერკავკასიის საბჭოთა რესპუბლიკებთან. მოგვიანებით, 1921 წლის 13 ოქტომბერს იგივე შინაარსის ხელშეკრულება გაფორმდა ყარსში, სადაც აღნიშნულ დოკუმენტს უკვე საბჭოთა საქართველოს, საბჭოთა სომხეთისა და საბჭოთა აზერბაიჯანის წარმომადგენლებმაც მოაწერეს ხელი.

¹⁰⁴ S.I.S. 2 September, 1920. No.CX/676/v, PRO FO 371/5178 (E 11702/345/44).

ენვერ ფაშა შუა აზიაში

1921 წლის ბოლოდან ბოლშევიკურ-ქემალისტური ურთიერთობები კიდევ უფრო მყარდება. საბჭოთა უკრაინის წარმომადგენლის სახით, ანკარაში წითელი არმიის ლეგენდარული მეთაური, უკრაინისა და ყირიმის შეიარაღებული ძალების მთავარსარდალი მიხაილ ფრუნზე¹⁰⁵ ჩადის. მისია ფორმალურად უკრაინის საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის სახელით იქნა წარგზავნილი, სადაც ფრუნზეს უკრაინის მუშურ-გლეხური წითელი არმიის (РККА - Рабоче-крестьянская Красная Армия) მთავარსარდალის თანამდებობა ეკავა და ამავე დროს, იგი უკრაინის კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის წევრსაც წარმოადგენდა. მიხაილ ფრუნზესთან ერთად დელეგაციაში შედიოდნენ აგრეთვე წითელის არმიის მეთაურები ალექსანდრ ანდერსი და პიოტრ კარატივინი.

ვიზიტის მიზანი იყო თურქეთში არსებული საერთო სამხედრო-პოლიტიკური ვითარების შესწავლა, რათა რაც შეიძლება სწრაფად გამყარებულიყო რუსეთსა და ახალ თურქულ მოძრაობას შორის ურთიერთობები, პირველ რიგში კი, სამხედრო თანამშრომლობა. თურქული წარმომავლობის ბრიტანელი მეცნიერის,

¹⁰⁵ მიხაილ ვასილევჩი ფრუნზე (რუს. Михайл Васильевич Фрунзе) (1885-1925წ.წ.) – ძველი რევოლუციონერი, საბჭოთა სახელმწიფო და სამხედრო მოღვაწე, რუსეთის წითელი არმიის ერთ-ერთი გამოჩენილი მხედართმთავარი, სამხედრო თეორეტიკოსი. რსდმპ წევრი 1904 წლიდან. რსდმპ მე-4 ყრილობის დელეგატი. 1917 წლიდან მინსკის გუბერნიის გლეხთა საბჭოების აღმასრულებელი კომიტეტის თავმჯდომარე, მინსკის რსდმპ ქალაქკომის ორგანიზატორი, დასავლეთის ფრონტის ჯარისკაცთა საბჭოების აღმასკომის წევრი. რუსეთის დამფუძნებელი კრების წევრი. 1918 წლის აგვისტოდან იაროსლავლის სამხედრო ოლქის სამხედრო კომისარი. 1919 წლის თებერვლიდან ბოლშევიკთა მე-4 არმიის სარდალი, მაის-ივნისში – თურქესტანის არმიის სარდალი. 1919 წლის 15 აგვისტოდან 1920 წლის 10 სექტემბრამდე თურქესტანის ფრონტის სარდალი. შემდეგ სამხრეთის ფრონტის სარდალი. 1920 წლის 3 დეკემბრიდან სამხედრო რევოლუციური საბჭოს რწმუნებული უკრაინაში, უკრაინისა და ყირიმის შეიარაღებული ძალების მთავარსარდალი, ამავე დროს უკრაინის კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის წევრი. 1922 წლიდან უკრაინის სსრ სახალხო კომისართა საბჭოს თავმჯდომარის მოადგილე. 1924 წლის აპრილიდან წითელი არმიის მთავარი შტაბის უფროსი და ერთდროულად სამხედრო აკადემიის უფროსი. 1925 წლის იანვრიდან, ტროცკის გადაყენების შემდეგ, საბჭოთა კავშირის სამხედრო რევოლუციური საბჭოს თავმჯდომარე და სამხედრო და საზღვაო საქმეთა სახალხო კომისარი. გარდაიცვალა 1925 წლის 31 ოქტომბერს.

საერთაშორისო ურთიერთობების პროფესორის, სტეფორდშიაირის კილის უნივერსიტეტის პოლიტიკის, ფილოსოფიისა და საერთაშორისო ურთიერთობების სკოლის უფროსის, ბულენტ გოკაის (Bülent Gökay) მიხედვით, ვიანესლავ მოლოტოვი,¹⁰⁶

¹⁰⁶ ვიანესლავ მიხაილოვიჩ მოლოტოვი (ნამდვილი გვარი სკრიაბინი) (რუს. Вячеслав Михайлович Молотов) (1890-1986წ.წ.) – რუსი საბჭოთა პარტიული, პოლიტიკური და სახელმწიფო მოღვაწე. 1921-1957 წლებში რკპ(ბ) და სკკპ-ის ერთ-ერთი უმაღლესი პირი. საბჭოთა კავშირის უმაღლესი საბჭოს I-IV მოწვევების დეპუტატი. 1902 წლიდან სწავლობდა ყაზანის რეალურ სასწავლებელში. აქვე ეცნობა მარქსიზმის იდეოლოგიას. რსდმპ წევრი 1906 წლიდან, სასწავლებლის არალეგალური რევოლუციური ორგანიზაციის შექმნის ერთ-ერთი ინიციატორი. 1909 წელს აპატიმრებენ და ასახლებენ ვოლოგდაში. 1911 წელს ათავისუფლებენ. იმავე წელს სასწავლებლად შედის სანკტ-პეტერბურგის პოლიტექნიკურ ინსტიტუტში. 1912-1913 წლებში მუშაობდა გაზეთ „პრავდის“ რედაქციაში მდივნად. 1915 წელს ისევ აპატიმრებენ და ასახლებენ ირკუტსკის გუბერნიაში, საიდანაც გაიქცა 1916 წელს. იმავე წელს ხდება რსდმპ ცეკას რუსული ბიუროს წევრი. I მსოფლიო ომის მსვლელობისას ყოველნაირად არიდებდა თავს სამხედრო სამსახურს. 1915 წლიდან იღებს პარტიულ მეტსახელს „Молотов“ (სხვათა შორის, იგივე პარტიული მეტსახელი ჰქონდა XX საუკუნის დასაწყისის საერთაშორისო სოციალ-დემოკრატიული მოძრაობის ცნობილ მოღვაწეს, გაზეთების „პრავდისა“ და „ზარაის“ თანამშრომელს, ალექსანდრ პარუუსსაც). ოქტომბრის ბოლშევიკური გადატრიალების შემდეგ ინიშნება რუსეთის სახალხო მეურნეობის ჩრდილოეთის ოლქის საბჭოს თავმჯდომარედ. 1919 წლიდან მუშაობდა რკპ(ბ) ცეკას რწმუნებულად ვოლგისპირეთში. 1920 წლის სექტემბრიდან მუშაობდა რკპ(ბ) დონეცკის საგუბერნიო კომიტეტის მდივნად. 1920 წლის ნოემბრიდან 1921 წლის მარტამდე უკრაინის კომპარტიის ცეკას მდივანია. 1921 წლის მარტიდან 1930 წლის 31 დეკემბრამდე საკავშირო კომუნისტური პარტიის ცეკას მდივანია. 1921-1927 წლებში იყო სსრკ ცეკას პრეზიდიუმის წევრობის კანდიდატი, ხოლო 1929-1931 წლებში – წევრი. 1928-1929 წლებში მოსკოვის ქლაქკომის პირველი მდივანია. 1920-იანი წლების დასაწყისიდან 1940 წლამდე იყო თავდაცვის კომიტეტის წევრი. 1930 წლის 19 დეკემბერს ინიშნება სსრკ სახალხო კომისართა საბჭოს თავმჯდომარედ. 1937-1938 წლებში იყო მასობრივი ტერორის ერთ-ერთი აქტიური მონაწილე და დასახვრეტთა სიების შემდგენი. 1939 წლის 3 მაისიდან სსრკ საგარეო საქმეთა სახალხო კომისარია. 1946 წლის 19 მარტს ინიშნება სსრკ მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარის პირველი მოადგილედ. 1949 წელს მოხსნილ იქნა ყველა თანამდებობიდან. მისი ოჯახი რეპრესირებულ იქნა, თუმცა თვითონ არ დაუპატიმრებიათ. სტალინის სიკვდილის შემდეგ, 1953 წლიდან, ისევ ინიშნება სსრკ საგარეო საქმეთა მინისტრად. 1957 წელს ინიშნება საბჭოთა კავშირის საგანგებო და სრულუფლებიან ელჩად მონღოლეთის რესპუბლიკაში. 1963 წელს გადის პენსიაში. გარდაიცვალა 1986 წელს. მიუხედავად იმისა, რომ სიცოცხლის განმავლობაში შეიდეჯერ ჰქონდა

რომელიც იმ დროისათვის ცეკას წევრს წარმოადგენდა, ასეთი ინსტრუქციები მისცა ფრუნზეს 1921 წლის 3 ოქტომბერს:

„მოუხედავად იმისა, რომ თქვენ ანკარაში ოფიციალურად უკრაინის სახელით მიემგზავრებით, პოლიტიკურად თქვენი ვიზიტი მთლიანად რუსეთის საბჭოთა რესპუბლიკის მეგობრობის გამოხატულებაც უნდა იყოს... ამიტომ თქვენმა ვიზიტმა დაბალანსების როლი უნდა ითამაშოს, რომ თურქეთი არ მოექცეს ანტანტის გავლენის სფეროში... ეცადეთ დეტალურად შეისწავლოთ თურქეთის არმიის მდგომარეობა... ჩვენ უნდა ვიცოდეთ თუ რა შესაძლებლობები დარჩა თურქეთის არმიას და რამდენად ეფექტურ ძალას წარმოადგენს იგი... ჩვენ უნდა ვიცოდეთ გველოდება თუ არა რაიმე მოულოდნელი სიურპრიზი... ჩვენ არა მხოლოდ ის უნდა ვიცოდეთ თუ როგორია თურქული არმიის რეალური ძალა და ეფექტურობა, არამედ ისიც, არსებობს თუ არა მოკავშირეებთან შეთანხმების შედეგად ის ჩანაფიქრი, რომ თურქები ჩვენს წინააღმდეგ წამოვიდნენ“.¹⁰⁷

ამ ამონარიდთან დაკავშირებით გარკვეული კომენტარია გასაკეთებელი. ავტორი არ აზუსტებს პარტიის რომელ ცეკაზეა საუბარი – რუსეთის თუ უკრაინისა. გარდა ამისა, პროფესორი გოკაი აქ მცირე უზუსტობასაც უშვებს. 1921 წლის ოქტომბრისათვის ვიაჩესლავ მოლოტოვი არა თუ ცეკას წევრს, არამედ ცეკას მდივანს წარმოადგენდა, რკპ(ბ) ცენტრალური კომიტეტის მდივანს.¹⁰⁸ 1922 წლის 3 აპრილიდან ამ თანამდებობაზე მას „ნარკომნაცი“ იოსებ სტალინი შეცვლის, მაგრამ უკვე პარტიის „გენერალური მდივნის“ სტატუსით, რომლის რეკომენდატორებად გრიგორი ზინოვიევი¹⁰⁹ და ლევ კამენევი¹¹⁰ გამოვლენ.

ვადატანილი მიოკარდიუმის ინფარქტი, მინც ღრმა მოხუცებულობამდე, 96 წლის ასაკამდე იცხოვრა.

¹⁰⁷ Bülent Gökay. A Clash of Empires: Turkey Between Russian Bolshevism and British Imperialism 1918-1923.

¹⁰⁸ Хронос. Всемирная история в Интернете. Биографический справочник. Вячеслав Михайлович Молотов (Скрябин).

¹⁰⁹ გრიგორი ევსევიჩ ზინოვიევი (ნამდვილი გვარ-სახელი – გერმონ აარონის ძე რადომისლსკი-აპფელაუმი) (რუს. Григорий Евсевич Зинóвьев) (1883-1936წ.წ.) – ლენინის თანამებრძოლი და უახლოესი მეგობარი, ცნობილი რუსი ებრაელი რევოლუციონერი, ბოლშევიკი, „მსოფლიო პროლეტარული რევოლუციის“ ერთ-ერთი აპოლოგეტი და „კომინტერნის“ ერთ-ერთი ხელმძღვანელი, საბჭოთა და სახელმწიფო მოღვაწე. რსდმპ წევრი 1903 წლიდან. 1907 წლიდან პეტერბურგის საქალაქო საბჭოს წევრი და პარტიის ცენტრალური

კომიტეტის წევრი. 1921-1926 წლებში საბჭოთა რუსეთისა და საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის პოლიტიბიუროს წევრი. 1925 წლიდან საკავშირო კომუნისტური პარტიის XIV ყრილობაზე ზინოვიევი, რომელსაც მხარს ლევ კამენევიც უჭერდა, „ახალი ოპოზიციის“ სახელით სტალინის ჯგუფისა (მოლოტოვო, რიკოვი, ბუხარინი) და პარტიული უმრავლესობის წინააღმდეგ გამოდის. 1927 წლიდან იგი გამოჰყავთ პარტიის ცენტრალური კომიტეტის შემადგენლობიდან, რიცხავენ პარტიიდან და ასახლებენ. 1928 წელს იგი ინანიებს დანაშაულს და მას აღადგენენ პარტიაში. იმავე წელს ინიშნება ყაზანის უნივერსიტეტის რექტორად. აგრძელებს ლიტერატურულ და პუბლიცისტურ მოღვაწეობას. 1932 წელს ისევ რიცხავენ პარტიიდან, აპატიმრებენ და 4 წლით ასახლებენ კუსტანაიში. 1933 წელს პოლიტიბიუროს გადაწყვეტილებით ისევ აღადგენენ პარტიაში, რის შემდეგაც მუშაობას იწყებს ცეკავშირში. 1934 წლის 16 დეკემბერს ისევ აპატიმრებენ, ისევ რიცხავენ პარტიიდან, ასამართლებენ და უსჯიან 10 წლით პატიმრობას. 1936 წლის 24 აგვისტოს ტროცკისტულ-ზინოვიევისეული ანტისაბჭოთა გაერთიანების წევრობის ბრალდებით ისევ ასამართლებენ და გამოაქვთ სასიკვდილო განაჩენი. დახვრიტეს იმავე წლის 25 აგვისტოს.

- 110 ლევ ბორისოვიჩ კამენევი (ნამდვილი გვარი – როზენფელდი) (რუს. Лев Борисович Каменев) (1883-1936წ.წ.) – საბჭოთა პარტიული და სახელმწიფო მოღვაწე, ბოლშევიკი, რევოლუციონერი, ლენინის თანამებრძოლი. მისი ახალგაზრდობა და რევოლუციური მოღვაწეობის დასაწყისი თბილისს უკავშირდება. 1901 წელს დაამთავრა თბილისის გიმნაზია. 1903 წელს ამზადებდა თბილისის რკინიგზელთა გაფიცვას. 1903 წლიდან პარიზშია, სადაც ეცრობა ლენინს. 1904 წელს ლენინის დავალებით ისევ თბილისში ჩამოდის და ამიერკავკასიის მასშტაბით ეწევა აგიტაციას პარტიის ახალი ყრილობის მოსაწვევად. 1907 წელს, რსდმპ მე-5 ყრილობაზე ირჩევენ პარტიის ცენტრალური კომიტეტის წევრად. ოქტომბრის გადატრიალების შემდეგ ირჩევენ სრულიად რუსეთის ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის (ცაკ) პირველ თავმჯდომარედ. 1918 წელს მონაწილეობდა ბრესტ-ლიტოვსკის საზავო მოლაპარაკებებში. 1919 წლის მარტიდან რკპ(ბ) ცენტრალური კომიტეტის პოლიტიბიუროს წევრია. 1922 წლის 3 აპრილს სწორედ ლევ კამენევის რეკომენდაციით დაინიშნა ი. სტალინი პარტიის ცენტრალური კომიტეტის გენერალურ მდივნად. 1922 წლის 14 სექტემბერს ინიშნება რსფსრ სახალხო კომისართა საბჭოს თავმჯდომარისა და რსფსრ შრომისა და თავდაცვის საბჭოს თავმჯდომარის მოადგილედ. 1922 წლის დეკემბრიდან სსრკ ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის პრეზიდიუმის წევრია. 1925 წელს ოპოზიციამ უდგება სტალინს. 1926 წლის 26 ნოემბერს ინიშნება დიპლომატიურ წარმომადგენლად იტალიაში. 1927 წლის დეკემბერში რიცხავენ კომპარტიის რიგებიდან და ასახლებენ კალუგაში. 1928 წელს აღადგენენ პარტიაში, თუმცა, 1932 წელს ისევ რიცხავენ, ხოლო 1934 წელს აპატიმრებენ და უსჯიან 5 წლით პატიმრობას. 1936 წლის 24 აგვისტოს ისევ ასამართლებენ „ტროცკისტულ-ზინოვიევისეული გაერთიანებული ცენტრის“ წევრობის ბრალდებით და უსჯიან სასჯელის უმაღლეს ზომას. დახვრიტეს მეორე დღეს, 25 აგვისტოს.

ბუნებრივია, მიხაილ ვასილევჩის და საბჭოთა დელეგაციის წევრებს მუსტაფა ქემალისათვის იმის ახსნაც მოუწევდათ, თუ რა ხდებოდა ენვერ ფაშასთან დაკავშირებით, რატომ უჭერდა მას მხარს მოსკოვი. ამ საკითხთან დაკავშირებით წითელი მეთაური მოლოტოვის გარდა ჩიჩერინმაც საგულდაგულოდ დამოძღვრა. ფრუნზე კარგად იყო ინსტრუქტირებული – „ჩვენს ეს ე.წ. დახმარებები ენვერისადმი, მოგონილია. ერთადერთი გზა, რომ თავიდან აგვეცილებინა ენვერის ბათუმში ჩასვლა – მისი დაპატიმრება იყო. მაგრამ ჩვენ თავი ავარიდეთ განთქმული მუსლიმი გმირის მიმართ ასეთი ზომების გატარებას” – განაცხადა ფრუნზემ.¹¹¹(Sic!)

ასეთ დამოკიდებულებას მისი პერსონის მიმართ ენვერ ფაშა საბჭოელებს არ აპატიებს. ბოლშევიკთა მხრიდან ეს გამცემლობა იყო – ნამდვილი გამცემლობა და ღალატი. თუმცა, დიდ პოლიტიკაში ერთგულების გრძნობა ეფემერული ცნებაა და აქ მეგობრებიც არ არსებობენ. საქმე იმაშია, რომ აღმოსავლეთის საკითხთან მიმართებაში, მუსტაფა ქემალის მიერ მიღწეული გამარჯვების შემდეგ, მოსკოვმა უფრო დაბალანსებული პოლიტიკის გატარება დაიწყო. საბჭოელები არ შევიდნენ მუსტაფა ქემალთან კონფლიქტში. კრემლში გადაწყვიტეს, რომ მიუხედავად მუსტაფა ქემალის „ნაციონალისტური გადახრებისა”, მათ უნდა ეთანამშრომლათ თურქეთში მუსტაფა ქემალის, ირანში შაჰ რეზას, ხოლო ავღანეთში ამანულა ხანის „ბურჟუაზიულ და ნაციონალისტურ” მთავრობებთან. კავკასიასა და შუა აზიაში თავისი პოლიტიკის გატარების გზაზე მოსკოვმა უძგობესად ჩათვალა, რომ მხოლოდ საკუთარ წითელ არმიას დაყრდნობოდა და არ შეექმნა ამ ქვეყნებში სპეციალური მუსლიმური სამხედრო ნაწილები, რისი იმედიც ენვერ ფაშას ჰქონდა.

ამრიგად, საბჭოურ-თურქული ურთიერთობების ამ ეტაპზე ენვერ ფაშასთვის შესაბამისი როლი და ადგილი ვერ გამოიძებნა. და ენვერ ფაშა დიდი არჩევანის წინაშე დადგა – ან ხელი უნდა აეღო თავისი დიადი მიზნების განხორციელებისაგან, დაბრუნებულიყო გერმანიაში და მშვიდად ეცხოვრა თავის ოჯახთან ერთად, ან გაეგრძელებინა თავისი სამხედრო და პოლიტიკური კარიერა, მაგრამ უკვე ძალიან სახიფათო და სარისკო. და ენვერ ფაშა, ეს

¹¹¹ РГАСПИ. Ф. 2. Оп. 2. Д. 386. Л. 1. Автограф. Подлинник.2.

მარადიული მეომარი, თავისი მოუსვენარი და ავანტიურისტული ბუნებიდან გამომდინარე, მეორე გზას ირჩევს. თურქესტანში თითქოსდა ბასმაჩთა წინააღმდეგ წითელი არმიისათვის დახმარების გაწევის საბაბით წერილობით ახსენებს ჩინერინს, რომ იგი ბუხარასა და ავღანეთში მიემგზავრება.¹¹²

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, 1921 წლის ოქტომბერში ენვერ ფაშა ბათუმიდან თბილისში ბრუნდება. ანკარის მთავრობაში რუსეთის სრულუფლებიანი ელჩის, სემიონ არალოვის¹¹³ მეშუაარი-

¹¹² РГВА, ф. 110, оп.3, д.1102, л.51.

¹¹³ სემიონ ივანოვიჩ არალოვი (რუს. Семён Иванович Аралов) (1880-1969 წ.წ.) – ცარიული ოფიცერი, მეფის არმიის შტაბს-კაპიტანი და წითელი არმიის პოლკოვნიკი, ცნობილი საბჭოთა სამხედრო, სახელმწიფო და დიპლომატიური მოღვაწე, რევოლუციონერი. რუსეთ-იაპონიის, და I და II მსოფლიო ომების მონაწილე. წითელის არმიის ოპერატიული სამმართველოს უფროსი, არმიის მთავარი სადაზვერვო სამმართველოს (ГРУ–Главное разведывательное управление) დამარსებელი და მისი პირველი ხელმძღვანელი. 1902 წლიდან რსდმპ წევრი, მენშევიკი. 1905 წლის გაზაფხულიდან გაწვეულ იქნა სამხედრო სამსახურში როსტოვის მე-2 გრენადერთა პოლკის პრაპორშიკად. რუსეთ-იაპონიის ომის დროს იბრძოდა ხარბინში, მანჯურიასი. 1905 წლის რევოლუციასთან დაკავშირებით დეზერტირობს და ბრუნდება მოსკოვში. ქვე ხდება რსდმპ მოსკოვის სამხედრო ორგანიზაციის წევრი. შემდგომ სამოქალაქო სამსახურშია. I მსოფლიო ომის დაწყებასთან დაკავშირებით, 1914 წელს, ისევ იქნა გაწვეულ სამხედრო სამსახურში. მსახურობდა მე-7 გრენადერთა პოლკში, შემდეგ 54-ე ქვეით დივიზიაში. იბრძოდა დასავლეთის ფრონტზე, პრუსიაში, წოდებით – შტაბს-კაპიტანი. 1917 წლის თებერვლის რევოლუციის დროს ეწეოდა აქტიურ რევოლუციურ მოღვაწეობას. მენშევიკთა პარტიის წარმომადგენლის სახით არჩეულ იქნა მე-3 არმიის პოლკის, დივიზიის, შემდეგ კი არმიის რევოლუციური კომიტეტის წევრად. იყო მუშათა და ჯარისკაცთა საბჭოების II ყრილობის დელეგატი დასავლეთის ფრონტიდან. 1918 წლის დასაწყისში ბრუნდება მოსკოვში და მსახურობს მოსკოვის სამხედრო ოლქში ოპერატიული განყოფილების უფროსის თანამდებობაზე. 1918 წლის მარტიდან რსდმპ ბოლშევიკთა პარტიის წევრია. აქვე ინიშნება რსფსრ სამხედრო საქმეთა სახალხო კომისარიატის ოპერატიული განყოფილების უფროსად. 1918 წლის სექტემბრიდან რესპუბლიკის სამხედრო-რევოლუციური საბჭოს წევრია. 1918 წლის ოქტომბრიდან ინიშნება რესპუბლიკის სამხედრო-რევოლუციური საბჭოს სამხედრო-რევოლუციური ტრიბუნალის წევრად. 1919 წლის ივნისიდან 1921 წლის ნოემბრამდე მე-12 არმიის სამხედრო საბჭოს წევრია, შემდეგ – მე-14 არმიის სამხედრო საბჭოს წევრი. 1921 წლის ბოლოდან დიპლომატიურ სამსახურშია – ლიტვაში რსფსრ სრულუფლებიანი წარმომადგენელი. 1922 წლის 5 იანვრიდან 1923 წლის აპრილამდე რსფსრ სრულუფლებიანი წარმომადგენელი თურქეთის დიდი ეროვნული კრების მთავრობაში. 1923 წლიდან სსრ კავშირის სრულუფლებიანი დიპლომატიური წარმომადგენელი ჩეხოსლოვაკიაში, 1927 წლიდან კი – ჩინეთში. 1936 წელს დააპატიმრეს და

დან: „1921 წლის დეკემბრის ბოლოს ჩვენი წარმომადგენლობის მთელი შემადგენლობა დაიძრა (ანკარისაკენ – ა. ჩ.). იმ დროისათვის საქართველოში იმყოფებოდა რუსეთის წარმომადგენლობა. თბილისში ცხოვრობდა აგრეთვე იტიჰადისტების ცნობილი ბელადი ენვერ ფაშა. მიუხედავად იმისა, რომ მისი ადიუტანტი დაჟინებით გვთხოვდა შეხვედრას, ჩვენ უარი განვაცხადეთ ამ ვიზიტზე. ჩემი უარის მიზეზი ნათელი იყო. ენვერ ფაშა ძალიან დიდ როლს თამაშობდა ძველ, ოსმალურ მთავრობაში. ამავე დროს იგი ანატოლიის ნაციონალური მოძრაობისა და მუსტაფა ქემალ ფაშას ღია მოწინააღმდეგეს წარმოადგენდა. ჩვენი შეხვედრა რომ შემდგარიყო, ანკარის დიდი ეროვნული კრების მთავრობას რუსეთის მთავრობისა და პირადად ჩემს მიმართ თავიდანვე უნდობლობა გაუჩნდებოდა. ენვერიც, როგორც ჩანს, სწორედ ამას ცდილობდა“.¹¹⁴

ენვერ ფაშა მალე ტოვებს თბილისს და ბაქოს, კრასნოვოდსკის, აშხაბადის, მერვის, ბაირამლისა და ჩარჯოუს გავლით ბუხარაში ჩადის. აქ ენვერ ფაშას ცხოვრებისა და მოღვაწეობის ახალი ეტაპი იწყება...

ზოგადად ოსმალთა თურქებს, რომელსაც ენვერ ფაშაც მიეკუთვნებოდა, ძალიან ბუნდოვანი წარმოდგენა ჰქონდათ თურქესტანსა და ბუხარაზე. შუა აზიას ისინი ძალიან ჩამორჩენილ რეგიონად თვლიდნენ, რომელიც თურქულმა ტომებმა შორეულ წარსულში დატოვეს. ამჟამად კი, იქ ძალიან არასტაბილური პოლიტიკური გარემო იყო. სწორედ ამის გამო შეეწინააღმდეგა იტიჰადისტთა ზოგიერთი წარმომადგენელი თავისი ლიდერის ჩასვლას ამ „პოლიტიკურად რეაქციულ რეგიონში“.¹¹⁵

ენვერ ფაშასა და ექსიტიჰადისტი გენერალიტეტის ამ პერიოდის მოღვაწეობის შესახებ ძალიან ცოტა რამაა ცნობილი. მწირი მონაცემებით, ბუხარაში მას შეხვედრები ჰქონდა რუსეთის

მიუსაჯეს დახვრეტა. შინაგან საქმეთა სახალხო კომისრად ბერიას დანიშნვის შემდეგ, მისი საქმე გადახედულ იქნა. პატიმრობიდან გაათავისუფლეს 1939 წელს. II მსოფლიო ომის დაწყებასთან დაკავშირებით, 60 წლის ასაკში მოხალისედ მიდის ფრონტზე, ირიცხება სახალხო ლაშქრის 21-ე დივიზიაში, დივიზიის შტაბის ოპერატიული განყოფილების უფროსად. 1946 წლიდან პარტიულ სამუშაოზეა. გარდაიცვალა 1969 წელს.

¹¹⁴ С. И. Аралов. Воспоминания советского дипломата 1922-1923. Издательство института международных отношений. Москва. 1960.

¹¹⁵ РГАСПИ. Ф. 2. Оп. 2. Д. 386. Л. 1. Автограф. Подлинник.2.

კონსულთან იურენევთან, აგრეთვე ანტიბოლშევიკურ პოზიციაზე მდგარი თურქესტანის ეროვნული საბჭოს თავმჯდომარესთან, აჰმედ-ზაქი ვალიდისთან¹¹⁶ (რუსული ტრანსკრიფციით – ვალიდოვთან). აუცილებლად უნდა აღინიშნოს ის მნიშვნელოვანი გარემოებაც, რომ თურქესტანის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ერთ-ერთი ხელმძღვანელი, ბაშკირული წარმოშობის ინტელექტუალი, აჰმედ-ზაქი ვალიდი, თავისი პოლიტიკური მოღვაწეობის საწყის ეტაპზე თავგამოდებული რევოლუციონერი და პრობოლშევიკურად განწყობილი ეროვნული ლიდერი იყო. დაწყებული 1917 წლიდან, იგი რუსეთის მუსულმანთა დროებითი ცენტრალური ბიუროს წევრი და სრულიად რუსეთის დამფუძნებელი კრების წევრიც იყო უფის გუბერნიიდან, ხოლო უკვე 1919 წლის დასაწყისიდან – ბაშკირეთის რევკომის თავმჯდომარე და სრულიად რუსეთის ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის – ВЦИК-ის წევრი.

მოსკოვში ჩასულ ბაშკირთა ლიდერებს საპატიო დახვედრას უწყობს ბოლშევიკთა 1-ლი არმიის სარდალი გაი¹¹⁷ (ჰაიკ ბუიშკიან-

¹¹⁶ აჰმედ-ზაქი ვალიდიტოვანი (რუს.Ахметзаки Валиди Тоган,ბაშკ. Әхмәтзәки Валиди Туган,თურქ. Zeki Velidi Togan)(1890-1970წ.წ.) – ბაშკირი სამხედრო და პოლიტიკური მოღვაწე, განმანათლებელი, ბაშკირთა რევოლუციური და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ლიდერი, რუს ბოლშევიკთა კოლონიურ რეჟიმთან მებრძოლი თურქესტანის ბასმაჩთა წინააღმდეგობის მოძრაობის ერთ-ერთი ლიდერი, ერთიანი და დამოუკიდებელი თურქესტანის შექმნის მთავარი იდეოლოგი. პუბლიცისტი, ისტორიკოსი, აღმოსავლეთმცოდნე-თურქოლოგი, ისტორიის დოქტორი, სტამბოლის, ბონისა და ვეტინგენის უნივერსიტეტების პროფესორი, მანჩესტერის უნივერსიტეტის საპატიო დოქტორი, II ენაზე გამოქვეყნებული 400-ზე მეტი სამეცნიერო ნაშრომის ავტორი.

¹¹⁷ გაი დმიტრიევიჩ გაი (ნამდვილი გვარ-სახელი – ჰაიკ ბუიშკიანცი) (რუს. Гай Д(и)митриевич Гай, Га́йк Бжишкя́н(ц), სომხ. Հայկ Բժշկյանց) (1887-1937წ.წ.) – ეროვნებით სომეხი საბჭოთა მხადართმთავარი, I მსოფლიო ომისა და რუსეთის სამოქალაქო ომის აქტიური მონაწილე, გიორგის ჯვრის კავალერი. დაიბადა თავრიზში, გაიზარდა და განათლება მიიღო თბილისში. რსდმპ წევრი 1904 წლიდან. მოხალისედ წავიდა I მსოფლიო ომში, იბრძოდა კავკასიის ფრონტზე, სადაც მიაღწია კაპიტნის ჩინს. 1918 წლიდან ბოლშევიკური პარტიის წევრი და წითელარმიელთა დასავლეთის ფრონტის მე-3 საკავალერიო კორპუსის სარდალია. 1925 წელს ხდება სამხედრო აკადემიის მსმენელი. 1927-1933 წლებში იყო მსხვილი შენაერთის მეთაური და სარდალი. 1933-1935 წლებში პროფესორია და მსახურობს ყუკოვსკის სახელობის სამხედრო-საჰაერო აკადემიის ომებისა და სამხედრო ხელოვნების კათედრის გამგედ. 1935 წელს აპატიმრებენ ანტისაბჭოთა შეთქმულებაში მონაწილეობის ბრალდებით. დახვედრები იქნა 1937 წლის 11 დეკემბერს. რეაბილიტირებულ იქნა სტალინის სიკვდილის შემდეგ.

ნი). ამ მნიშვნელოვან ვიზიტთან დაკავშირებით კი სტალინმა გაზეთ „პრავდის“ 1919 წლის 2 მარტის ნომერში სტატია გამოაქვეყნა, სათაურით „ჩვენნი ამოცანები აღმოსავლეთში“. სტალინის სიტყვებით საბჭოელებთან თათრების, ბაშკირების, ყირგიზების, უზბეკების, თურქმენების, ტაჯიკებისა და შუასაუკუნეობრივი კულტურის სხვა მატარებლების შემოერთებით, რაც 30 მილიონიან მასას შეადგენდა, საჭირო იყო იმ პრობლემებზე მსჯელობაც, რომლებიც მთლიან ისლამურ სამყაროსა და აღმოსავლეთს ეხებოდა.¹¹⁸

თუმცა, აჰმედ-ზაქი ვალიდისათვის ძალიან მალე გახდა ნათელი, რომ ბოლშევიკთა მიერ დეკლარირებული ერთა თვითგამორკვევის დემოკრატიული პრინციპები ლენინის მიერ კარგად გათამაშებული მორიგი პოლიტიკური ფარსი იყო. ბოლშევიკებს მოკლევადიანი დემოკრატიული პრელუდია უკვე დაესრულებინათ, ახალი ბოლშევიკური იმპერიის შეკოწიწების სისხლიანი პროცესი კი, ეს-ესაა იწყებოდა... როდესაც 1919 წლის მარტში საბჭოთა რუსეთმა ოფიციალური ხელშეკრულებით სცნო ბაშკირეთის რესპუბლიკის დამოუკიდებლობა, რომელიც ერთის მხრივ ლენინისა, და მეორეს მხრივ ვალიდის ხელმოწერებით იყო გამყარებული, ხოლო 1920 წლის მაისში წითელი არმიის შენაერთების ბაშკირეთში შესვლით ყველაფერი წყალში გადაიყარა, ვალიდიმ ლენინთან შეხვედრისას, პროლეტარიატის დიდი ბელადის უზნეობის საკითხს გაუსვა ხაზი. ვალიდის ამ განცხადებას პასუხად ლენინის გულწრფელი გაკვირება მოჰყვა: „რის საფუძველზე სწევთ ასე მალლა ზნეობრივ პრობლემებს? როგორი რევოლუციონერი ხართ? რის გამო ებლაუჭებით ამ ხელშეკრულებას? მე და თქვენი შეთანხმება მხოლოდ და მხოლოდ ქალაქის ნაგლეჯია, რომელიც არავის არაფერზე არ ავალდებულებს“.¹¹⁹

აქ ყველაფერს თავ-თავისი სახელი დაერქვა და ყველაფერიც ნათელი გახდა. შედეგმაც არ დააყოვნა – აჰმედ-ზაქი ვალიდი ბოლშევიკთაგან ბაშკირეთისა და თურქესტანის ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობას ჩაუდგა სათავეში.

პირველი კონტაქტები კი, „ერთიანობისა და პროგრესის“ პარტიის ელიტასა და თურქესტანის ნაციონალური მოძრაობის

¹¹⁸ Заки Валиди Тоған. Воспоминания. Борьба народов Туркестана и других восточных мусульман-тюрков за национальное бытие и сохранение культуры. Книга I. Уфа. „Китап“. 1994. Стр. 361.

¹¹⁹ დასახელებული ნაშრომი. გვ. 365.

ლიდერებს შორის ჯერ კიდევ ბოლშევიკურ-ქემალისტური ურთიერთობების დამყარების გარიჟრაჟზე, 1919 წლის გაზაფხულზე მოხდა. აჰმედ-ზაქი ვალიდი: „მაისის ბოლოს თურქეთის საზოგადო მოღვაწეები, ჯემალ ფაშა, ჰალილ ფაშა, ჰაჯი სამი და „ერთიანობისა და პროგრესის“ პარტიის რამდენიმე ხელმძღვანელი ჩამოვიდნენ... ამ მოვლენას ბიძგი მუსტაფა ქემალის იმ ტელეგრამამ მისცა, რომელიც არზრუმიდან იყო გამოგზავნილი. ეს ტელეგრამა, რომლის ადრესატსაც „ორენბურგის ისლამური მთავრობის თავმჯდომარე“ წარმოადგენდა, პირველად ორენბურგში იქნა მიღებული, შემდეგ სტერლიტამაკში, და ბოლოს მოსკოვში. ჰალილ ფაშამ თქვა, რომ თურქეთსა და რუსეთს შორის პირდაპირი დიპლომატიური კავშირების დამყარებამ აზერბაიჯანის დამოუკიდებლობის დაკარგვა გამოიწვია. ჯემალმა თავისი გეგმები გაგვაცნო, რომლის მიხედვითაც განსაზღვრული იყო ერთის მხრივ ჩვენი შეერთება ანატოლიის განმათავისუფლებელ მოძრაობისთან და მისი დახმარება, და მეორეს მხრივ – საბჭოების დახმარებით ინდოსტანში ინგლისელების წინააღმდეგ ბრძოლის წარმოება ავღანეთის გზების გამოყენებით. თურქეთის სახელმწიფო მოღვაწეთა აზრები უადრესად წინააღმდეგობრივად მოგვეჩვენა და იმ ადამიანთა უსაფუძვლო ფანტაზიას გვაგონებდა, რომლებსაც წარმოდგენაც კი არ ჰქონდათ საბჭოებზე“.¹²⁰

აჰმედ-ზაქი ვალიდისთან და თურქესტანის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის სხვა ლიდერებთან საუბარში ჯემალ ფაშამ განაცხადა: „ევროპა ჩვენში ღიდ ძალას ხედავს. საბჭოების მხარდაჭერა კი, მოკავშირეთა (აქ ანტანტაზეა საუბარი – ა. ჩ.) წინააღმდეგ უნდა გამოვიყენოთ“. ჯემალ ფაშას ამ პოლიტიკურ გათვლებსა და კომბინაციებზე ვალიდი ასეთ კომენტარს აკეთებს – „ჯემალ ფაშამ თავი მოატყუებინა ცბიერ ჩიჩერინს, დაუჯერა მის დაპირებებს, რომ საბჭოები შუა აზიის ხალხებს თითქოსდა საშუალებას მისცემდნენ შეექმნათ ნაციონალური ჯარები, რომლებსაც მოკავშირეების წინააღმდეგ საბრძოლველად გაგზავნიდნენ. რეალურად კი, საბჭოებს იმის ემინოდათ, რომ თუ რამენაირად შუა აზიის ხალხები თურქეთთან გაერთიანე-

¹²⁰ Заки Валиди Тоған. Воспоминания. Борьба народов Туркестана и других восточных мусульман-тюрков за национальное бытие и сохранение культуры. Книга I. Уфа. „Китап“. 1994. 369.

ბას შეძლებდნენ, ისინი საბჭოებისათვის მოკავშირეებზე უფრო სახიფათონი გახდებოდნენ”.¹²¹

თურქესტანში არსებული იმდროინდელი პოლიტიკური სიტუაცია და იქ მოქმედი საზოგადოებრივი თუ ნაციონალური ძალების სპექტრი მართლაც ერთობ ჭრელი და წარმომადგენლობითი იყო: ამირა და მისი მომხრე მონარქისტები, პრობოლშევიკურად და პროსოციალისტურად განწყობილი რეგიონის რუსი მოსახლეობა და კრემლის აგენტურა, თურქესტანის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა და ეროვნული ერთიანობის ორგანიზაციები, და რა თქმა უნდა, სხვადასხვა მიმდინარეობებისა და ინტერესების მქონე ბასმაჩური რაზმები, შენაერთები თუ დაჯგუფებები. ყოველივე ამას კი, ახალი მოთამაშეები, ექსპლიტადისტი ოსმალთა გენერლები ემატებოდნენ. ამერიკელი მეცნიერი, პროფესორი ჰასან პაქსოის (Hasan Bülent Paksoy)¹²² მიხედვით „სამი ტიპის ბასმაჩები არსებობდნენ: ამირას მომხრეები, მათი მსგავსნი და ამირას მოწინააღმდეგენი. თუმცა ბასმაჩობა მხოლოდ ამით არ ამოიწურებოდა. ჯემალ ფაშას თურქესტანისა და ბასმაჩების პრობლემების გადაწყვეტა ქაბულში ჯდომით სურდა, ხოლო ენვერ ფაშა პრობოლშევიკურ „ისლამისტთა კავშირს“ მოსკოვიდან დირიჟორობდა. ეს კი, არავითარ ეფექტს არ იძლეოდა”.¹²³

და იქვე – „ბოლშევიკები ცენტრალურ რუსეთში მცხოვრებ რუსებს იღებდნენ წითელ არმიას, რომლებსაც იქ შიმშილით სული ძვრებოდათ თურქესტანელებისათვის პური რომ არ წაერთმიათ. ამიტომ რუსი ეროვნების ჯარისკაცი-მოხალისე ბევრი იყო. ისინი მედგრად იბრძოდნენ, რადგან კარგად იცოდნენ, რომ წინააღმდეგ შემთხვევაში მათ არმიიდან გაგდება და შიმშილით სიკვდილი ელოდათ... თურქესტანის ეროვნული ძალების მთავარ ამოცანას

¹²¹ Заки Валиди Тоган. Воспоминания. Борьба народов Туркестана и других восточных мусульман-тюрков за национальное бытие и сохранение культуры. Книга I. Уфа. „Китап“. 1994. 369.

¹²² ჰასან ბიულენტ პაქსოი (თურქ. Hasan Bülent Paksoy) – თურქული წარმომავლობის ამერიკელი მეცნიერი, აღმოსავლეთმცოდნე, შუა აზიის ისტორიისა და კულტურის სპეციალისტი, ისტორიის დოქტორი. ოპაიოს უნივერსიტეტის, მასაჩუსეტსის ცენტრალური სახელმწიფო უნივერსიტეტის, ტენასის, კონექტიკუტისა და ჰარვარდის უნივერსიტეტების პროფესორი.

¹²³ Paksoy H.B. Basmachi Movement From Within: Account of Zeki Velidi Togan // Nationalities Papers. 1995. Vol. 23. No 2. 371.

ბუხარის ნაციონალური არმიის ორგანიზება და თურქესტანის ნაციონალური ფედერაციის შექმნა წარმოადგენდა ხივის, თურქმენეთისა და ყაზახეთის წარმომადგენელთა მონაწილეობით”.¹²⁴

ამერიკელი მეცნიერის, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორის, ინდიანას უნივერსიტეტის ცენტრალური ევრაზიული კვლევების დეპარტამენტის ხელმძღვანელის, პროფესორ ედუარდ ლაზერინის (Edward Lazzarini) მიხედვით კი, სოციალისტებთან ერთად ცენტრალურ აზიაში ასევე მუშაობდნენ „მოდერნისტები”. ეს უკანასკნელნი ჯადილისტების¹²⁵ მიმდევრებს წარმოადგენდნენ შიხაბუდინ მარჯანისა (1815-1889წ.წ.) და კაიუმა ნასირიდან (1825-1902წ.წ.) დაწყებული, ისმაილ გასპრელით დამთავრებული (1854-1914წ.წ.). გასპრელი ჯადილიზმს საკუთარი გაზეთისა და მის მიერ გახსნილი სკოლების საშუალებით ავრცელებდა.¹²⁶

ზოგადად, აჰმედ-ზაქი ვალიდის მემუარები უმნიშვნელოვანეს ისტორიულ წყაროს წარმოადგენს იმდროინდელ თურქესტანში მიმდინარე მოვლენების გასაშუქებლად. ექსიტიჰადისტ ოსმალო

¹²⁴ Paksoy H.B. Basmachi Movement From Within: Account of Zeki Velidi Togan // Nationalities Papers. 1995. Vol. 23. No 2. 371.

¹²⁵ ჯადილიზმი – წარმოდგება არაბული სიტყვიდან جادو, რაც „განახლებას” ნიშნავს. მუსლიმთა საზოგადოებრივ-პოლიტიკური და ინტელექტუალური მოძრაობა, რომელიც რუსეთის იმპერიის ვოლგისპირეთისა და ყირიმელ თათართა შორის გაჩნდა XIX საუკუნის ბოლოდან. ჯადილიზმი მუსლიმ რეფორმატორთა იდეოლოგიას წარმოადგენდა, რომლის ამოცანასაც თანამედროვე ევროპული ცივილიზაციისა და პროგრესის სიკეთეების პოპულარიზაცია წარმოადგენდა მუსლიმურ სამყაროში. ჯადილები ევროპული პოლიტიკური აზრის, განსაკუთრებით კონსტიტუციური იდეის დიდი გავლენის ქვეშ იმყოფებოდნენ. მათი აზრით ისლამი არ ეწინააღმდეგებოდა პარლამენტარიზმის იდეას. ჯადილები თვლიდნენ, რომ ისლამი არ კრძალავდა მუსლიმთა ისტორიის კრიტიკულ შესწავლას. ამავე დროს, იმდენად რამდენადაც ისლამმა ვერ შეძლო იდეალური კულტურის შექმნა, ამიტომ მუსლიმები სულაც არ არიან მოვალენი, რომ თავიანთი სულიერი წინამძღოლები აბსოლუტური ჭეშმარიტების მატარებლებად ჩათვლილიყვნენ. ისინი სოციალური მოწყობის იმ პრინციპების ძიებაში იყვნენ, რომელიც უფრო მისაღები იქნებოდა ამა თუ იმ ისტორიული პერიოდისათვის. 1905 წლის რუსეთის რევოლუციის შემდეგ, ჯადილები შეადგენდნენ პარტია „მუსლიმთა კავშირის” ბირთვს, რომლებიც იბრძოდნენ კონსტიტუციური მონარქიის, ადგილობრივი თვითმმართველობის, საყოვლთაო არჩევნებისა და სხვა დემოკრატიული იდეების გასატარებლად.

¹²⁶ Lazzarini E. Ismail Bey Gasprinskii's Perevodchik/Tercman: A Clarion of Modernism // Central Asian Monuments.

გენერლებსა და თურქესტანის ეროვნული ერთიანობის ორგანიზაციას შორის არსებულ ურთიერთობების შესახებ იგი წერს:

„თურქესტანის ეროვნული ერთიანობის ცენტრალური კომიტეტის თავმჯდომარედ ჩემს არჩევამდე, ამ ორგანიზაციის წევრი ვიყავი. ამიტომ მოგიყვებით ენვერ ფაშას, ჯემალ ფაშასა და ჩვენს ორგანიზაციას შორის არსებულ ურთიერთობებზე. ორივე ეს ადამიანი ბოლშევიკებთან ერთიანი ძალისხმევით შექმნილი „ისლამური რევოლუციური საზოგადოების“ მეშვეობით აპირებდა ისლამური სამყაროს განთავისუფლებას ევროპული იმპერიალიზმისაგან. ამ მიზნით ჰალილ ფაშა და ჯემალ ფაშა, შემდეგ კი ენვერ ფაშა მოსკოვში იმყოფებოდნენ და თავისი იდეების პროპაგანდას ეწეოდნენ.

ჰალილ და ჯემალ ფაშებს ჩვენ 1920 წლის ივნისში ვესაუბრეთ. ჯემალ ფაშამ თავისი იდეები გაგვაცნო და მოგვიწოდა რომ მასთან გავერთიანებულიყავით, მაგრამ ჩვენ მოსკოვიდან წამოვედით. 20 აგვისტოს ჯემალი ტაშკენტში ჩამოვიდა. მის მიზანს პენჯაბის შემოგარენის დაუფლება და იქ ისლამური სახელმწიფოს შექმნა წარმოადგენდა. ამ ამოცანისათვის მომზადებას იგი ავღანეთში აპირებდა, სადაც გაემგზავრა კიდევ 15-20 თავის თურქ ოფიცერთან ერთად. ამასობაში ჰალილ ფაშამ და ჰაჯი სამიმ გადაწყვიტეს შერიგებოდნენ ბოლშევიკებს. ისინი აღმოსავლეთ თურქესტანში გადავიდნენ მდინარეების, ედისისა და ნარინის გადავლით. მაგრამ არც ისინი არ ენდობოდნენ ბოლომდე ბოლშევიკებს და არც თავად ბოლშევიკები მათ. ბოლოს და ბოლოს, ისინი მოსკოვში დაბრუნდნენ. ჯემალ ფაშამ აცნობა ბოლშევიკებს, რომ მას ბასმაჩების გამოყენებით შეეძლო ინდოეთში ბრიტანელთა ბატონყმობის გადაგდება. მაგრამ ბოლშევიკებს დიდად არ სჯეროდათ მათი.

ამ ამბებისა და რუსების ნამდვილი ჩანაფიქრების შესახებ ჩვენ ვფლობდით ინფორმაციებს, რომელსაც გვაწვდიდნენ პარტიის მოსკოვისა და ტაშკენტის ცენტრალურ კომიტეტებში მომუშავე ჩვენი მეგობრები. რუსები ფიქრობდნენ, რომ ჯემალ ფაშას სინამდვილეში თურქესტანზე კონტროლის მოპოვება სურდა, ხოლო რუსები თავად ფაშას გამოყენებას ინდოეთსა და ავღანეთში საკუთარი პოლიტიკის გასატარებლად აპირებდნენ“.¹²⁷

¹²⁷ Paksoy H.B. Basmachi Movement From Within: Account of Zeki Velidi Togan // Nationalities Papers. 1995. Vol. 23. No 2. 374.

ამონარიდთან დაკავშირებით ერთი არსებითი ხასიათის შენიშვნა გვაქვს. მემუარებში ნათქვამია, რომ „ამასობაში ჰალილ ფაშამ და ჰაჯი სამიმ გადაწყვიტეს, შერიგებოდნენ ბოლშევიკებს“. აქ ან თავათ აჰმედ-ზაქი ვალიდი ცდება, ან ჰასან პაქსოი. უდავო ფაქტია და ამაზე ზემოთაც გვქონდა საუბარი, რომ ექსოსმალო გენერალმა, ჰალილ ფაშა ქუთმა და მისმა ძმისშვილმა, გენერალმა ნური ფაშა ქილიგილმა, I მსოფლიო ომის დასრულებისთანავე პრორუსული და პრობოლშევიკური პოზიციები დაიკავეს. უფრო მეტიც, რაც არ უნდა გასაკვირი იყოს, 1919 წლის სექტემბრიდან ქემალისტთა ნაციონალური მოძრაობის პირველ ემისრებად ბოლშევიკთა ბანაკში სწორედ ეს ოსმალო გენერლები, ჰალილ და ნური ფაშები მოგვევლინნენ.¹²⁸ უფრო მეტიც, ბაქოს და შემდგომ, მთლიანად აზერბაიჯანის საბჭოურ ოკუპაციაში, 1920 წლის აპრილში, ლომის წილი სწორედ ქემალისტურ პოზიციებზე დამდგარ ჰალილ და ნური ფაშებსა და სხვა თურქ ოფიცრებს მიუძღვოდათ, რის გამოც ზოგიერთ მათგანს საბჭოთა მთავრობისაგან საბრძოლო ჯილდოც კი გადაეცა. უფრო მეტიც, 1920 წლის ივლისში ჰალილ ფაშა მოსკოვში ჩადის და კრემლში თვით ლენინსაც კი ხვდება. შეიძლება ითქვას, რომ სწორედ ჰალილ ფაშა იყო ის პირველი თურქი მაღალჩინოსანი, ვინც მოსკოვში ჩავიდა და პირადად შეხვდა ლენინს. ესეც ისტორიული რეალობაა, თუმცა კი, სულ სხვა ისტორია... ასე, რომ აჰმედ-ზაქი ვალიდი ტოგანის მემუარებთან დაკავშირებით ცალსახად უნდა აღვნიშნოთ, რომ 1920 წლის აგვისტოსთვის გენერალ ჰალილ ფაშას ბოლშევიკებთან „შესარიგებელი“ ნამდვილად არაფერი სჭირდა.

¹²⁸ არჩილ ჩაჩხანი. ბოლშევიკურ-ქემალისტური ურთიერთობების დასაწყისი და პირველი კონტაქტები 1919 წელს. ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები. ივ. ჯავახიშვილის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი. ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ისტიტუტი. გამომცემლობა „უნივერსალი“. თბილისი. 2013. 1(12). გვ. 389.

ენვერ ფაშა იდეების გზაჯვარედინზე

ენვერ ფაშამ ახალი თამაშები წამოიწყო. მართალია რუსეთის წარმომადგენელს, იურევს, იგი თურქესტანში მოქმედი წითელი რაზმების შექმნაში დახმარების გაწევას შეპირდა, თუმცა ეს ზრიკი იყო, მის მიერ გათამაშებული პატარა ზრიკი. რეალურად ენვერი თავის ძველ და მთავარ ღირებულებას – „დიდი თურანის“ შექმნის იდეას დაუბრუნდა.

ორიოდე სიტყვა ამ იდეოლოგიის შესახებ. „დიდი თურანის“ კონცეფცია და პანთურანიზმი, როგორც იდეოლოგია, რუსეთის ცარისტულ იმპერიაში XX საუკუნის დასაწყისში გაჩნდა. ამ იდეოლოგიას თეორიული საფუძვლები ვოლგისპირეთისა და ყირიმის მუსლიმმა (თათარმა) ინტელექტუალებმა ჩაუყარეს ჯერ კიდევ XIX საუკუნის ბოლოს. მათ შორის გამოვყოფდით ყირიმელ თათარ განმანათლებელს, პოლიტიკოსსა და პუბლიცისტს, ისმაილ გასპრელსა (გასრპრინსკი) და ყაზანელ თათარს, ჩვთვის უკვე ცნობილ მირსაიდ სულთან-გალიევს. ეს იდეოლოგია დიდი ენთუზიაზმით იქნა ატაცებული ოსმალთა იმპერიაში პროგერმანულად განწყობილი ოფიცრებისა და ინტელიგენციის წრეში.

თავად კონცეფცია კი, თურანული წარმოშობისაა და თურქულენოვანი ხალხების ეროვნული და სახელმწიფოებრივი გაერთიანების შექმნას ისახავდა მიზნად, რომელიც ბალკანეთიდან ლამის წყნარ ოკეანემდე უნდა ყოფილიყო გადაჭიმული. ამ თვალსაზრისით, იგი თავიდანვე დაუპირისპირდა რუსული თვითმპყრობელობის პანსლავისტურ და იმპერიულ იდეოლოგიას.

ეს დაპირისპირება კიდევ უფრო გაღრმავდა მას შემდეგ, რაც „დიდი თურანის“ იდეებმა ოსმალთა იმპერიაში შეაღწია და აქ მას მეტად ნოყიერი ნიადაგი დახვდა შემდგომი განვითარებისათვის. ეს იყო თურქული ზესახელმწიფოს შექმნის იდეოლოგია. სახელმწიფოსი, რომელიც ბალკანეთიდან ჩინეთამდე უნდა გადაჭიმულიყო და მოეცვა ყველა თურქული წარმომავლობისა და თურქულენოვანი ხალხების განსახლების არეალი, მიუხედავად მათი სახელმწიფოებრივი კუთვნილებისა და მდებარეობისა. ლაზერინის მიხედვით ეს უნდა ყოფილიყო რასობრივი ერთიანობის პრინციპზე დამყარებული „ზესახელმწიფო“, რომელიც თავის საზღვრებში მოიცავდა ოსმალთა თურქებს, შუა აზიისა და სპარსეთის თურქმანულ ტომებს, რუსეთისა და ამიერკავკასიის თათრებს,

უნგრეთის მადიარებს, ფინეთისა და ბალტიისპირეთის ფინელებს, ცომბირის აბორიგენებს, ძველ მონღოლებს, მანჯურიელებს, კორეელებსა და იაპონელებს.¹²⁹(Sic!)

პარადოქსალურია, მაგრამ ამ იდეოლოგიის გაჩენა და შემდგომი განვითარება არა თურქულ და თურქულენოვან, არამედ დასავლეთევროპულ ძალებს მიეწერება. თურქებზე მანიპულაციების გზით ეს ძალები დაინტერესებულნი იყვნენ პანსლავიზმის ნეიტრალიზაციასა და ცარისტული რუსეთის იმპერიის ზეგავლენის ჩახშობაში, რომელსაც ადგილი XIX საუკუნეში, „დიდი თამაშის“ დროს ჰქონდა.

„დიდი თურანის“ პროექტი და პანთურქული მიზნები კი, ჯერ კიდევ I მსოფლიო ომის საწყის ეტაპზე, 1914 წლის შემოდგომაზე იქნა გაუღებელი გენერალ ენვერ ფაშასა და იტიპადისტთა მიერ, როდესაც აღმოსავლეთ ანატოლიაში გაშლილი ოსმალთა მე-3 არმია რუსეთის კავკასიის არმიის წინააღმდეგ შეტევითი ოპერაციის დასაწყებად ემზადებოდა: „ჩვენი ჩართვა მსოფლიო ომში ადასტურებს ჩვენი ნაციონალური იდეალებისადმი ერთგულებას. ჩვენი ერისა და ხალხის იდეალი მოითხოვს მოსკოვიტი მტრების განადგურებას, რათა ჩვენი იმპერიისათვის მოვიპოვოთ ბუნებრივი საზღვრები, რომელშიც ჩვენი რასის ყოველი შტო იქნება ჩართული“.¹³⁰

ენვერ ფაშას მხრიდან თურანული იდეისადმი ერთგულებას გენერალი ფონ კრეზენშტაინიც აღნიშნავდა: „1918 წლის ბოლოს თურქეთში ე.წ. თურანიზმი – რელიგიურ-დინასტიური პანისლავიზმის საპირისპირო, სისხლისა და რასობრივი პრობლემა, რომელიც აქამდე მხოლოდ აკადემიურად მიმდინარეობდა – რეალური პოლიტიკის სტადიაში შევიდა.

ეს იყო ენვერ ფაშა, რომელიც დესპოტური იდეების განხორციელების დასაცავად გამოდიოდა. მას სურდა თურქული მოდერნიზმი, რომელიც რასით და სისხლით ერთმანეთთან იყო დაკავშირებული, ასევე პოლიტიკურად დაეკავშირებინა და ადრეული

¹²⁹ Lazzarini E. Ismail Bey Gasprinskii's Perevodchik/Tercman: A Clarion of Modernism // Central Asian Monuments.

¹³⁰ Caroline Cox and John Eibner. Ethnic Cleansing in Progress: War in Nagorno Karabakh. The Pincers of Pan Turkism. (Walker, 1980, p. 198). <http://sumgait.info/caroline-cox/ethnic-cleansing-in-progress/pincers-of-panturkism.htm>.

ოსმალეთის მრავალეროვანი სახელმწიფოს საპირისპიროდ, შეექმნა დიდი თურქული ეროვნული სახელმწიფო. მას თვალწინ ედგა ყირიმში, ვოლგისპირეთში, კავკასიაში და რუსულ და სპარსულ აზერბაიჯანში მცხოვრები თათრების და უპირველეს ყოვლისა კასპიისა და არალის ზღვებს შორის მცხოვრები თურქულ-თათრული ერების გაერთიანება. გარდა იდეალური მოტივებისა, ენვერი თავისი თურანული იდეების პროპაგანდის დროს, ეჭვგარეშეა რეალისტური, პრაქტიკული თვალსაზრისითაც ხელმძღვანელობდა”.¹³¹

იგივეს აღნიშნავდა გენერალი ერის ლუდენდორფიც. იგი თავდაპირველად არ იჩენდა დიდ ინტერესს იტიჰადისტთა ჩანაფიქრსა და თურქეთის თურანული გაფართოების სურვილზე. შესაბამისად – არც დაბრკოლებებს ქმნიდა ამისათვის. პირიქით, ამ პროცესების განვითარებიდან იგი გერმანიისათვის გარკვეულ სარგებელსაც მოელოდა. 1918 წლის 15 მარტს ლუდენდორფი შემდეგი შინაარსის დეპეშას უგზავნის კონსტანტინოპოლში გენერალ ჰანს ფონ სექტს: „თურქული შენაძენის მთავარი არსი უნდა ვეძებოთ აღმოსავლეთში. აქ მოხერხებული თურქული დიპლომატიისათვის ნიადაგის მოპოვების შესაძლებლობის გვერდით, არსებობს ასევე გავლენის სფეროს შექმნის შანსი ცენტრალურ აზიამდე”.¹³²

თავისი ნაციონალური მიზნის მისაღწევად ენვერ ფაშა შესაბამის სამოქმედო ინსტრუმენტსაც ირჩევს. ეს ინსტრუმენტი პანისლამიზმია, მისი იდეოლოგიის კიდევ ერთი შემადგენელი ელემენტი. ფაქტია, რომ ახალ რეალობებთან შეჯახების შემდეგ ძველ კომინტერნულ ფრაზეოლოგიას უკვე ყავლი ჰქონდა გასული და ენვერ ფაშაც ძველ, მაგრამ არდავიწყებულ „ახალ” იდეებს უბრუნდება.

პანისლამიზმი (Ittihadı İslami), როგორც პოლიტიკური ფენომენი, XIX საუკუნის ბოლოს ჩაისახა მახლობელ და შუა აღმოსავლეთში მაცხოვრებელ მუსლიმ მოსახლეობაში, როგორც ანტიბრიტანული და აქედან გამომდინარე, პროგერმანული ოდეოლოგია. ამიტომაც XX საუკუნის 20-იან წლებში, I მსოფლიო ომში დამარცხებული გერმანელებისა და საბჭოელების მიერ იგი ნაწი-

¹³¹ General der Artillerie Friedrich Freiherr Kress von Kressenstein. Meine Mission im Kaukasus. München. 1943. 9.

¹³² დასახელებული ნაშრომი. გვ. 10.

ლობრივ მოკავშირე იდეოლოგიად განიხილებოდა და ხშირად მისი წახალისებაც ხდებოდა. ამისათვის ზემოთ ხსენებული „ადმოსავლეთის ხალხთა“ ბაქოს ყრილობის მასალების გაცნობაც საკმარისია. ამ კონტექსტში პანისლამიზმი, სოციალ-დემოკრატიას, ბოლშევიზმს, პანსლავიზმსა და სხვა მსგავსი ტიპის დოქტრინებთან ერთად, თანამედროვე პოლიტიკის ფენომენად გვევლინება, რომელიც XIX საუკუნის ბოლოს გაჩნდა ოსმალთა იმპერიის დასუსტების პერიოდში, რომელიც აქამდე სასულთნოსთან ერთად სახალიფოსაც წარმოადგენდა. ამიტომ პანისლამიზმი გლობალიზაციისა და დასავლური გავლენის პროდუქტად უნდა იქნას მიჩნეული და არა წმინდათ რელიგიურ მოძრაობად.

რა თქმა უნდა, პანისლამიზმის იდეოლოგია მიერ სხვა ქვეყნებში მცხოვრები მუსლიმების დაცვა და მხარდაჭერა მნიშვნელოვან მომენტს წარმოადგენდა, მაგრამ როგორც წმინდათ პოლიტიკური დოქტრინა, პანისლამიზმი უახლესი ისტორიის პროდუქტი უფროა, ტრაიბალიზმთან,¹³³ სახელმწიფო და ეთნიკურ ნაციონალიზმთან ერთად.

XX საუკუნის დასაწყისის თურქული სახალიფო მუსლიმთათვის „ისლამური სახელმწიფოს“ (Dar ul Islam) იდეალურ მაგალითს წარმოადგენდა. თურქეთის მთავრობისათვის, რომლის ამოცანასაც ოსმალთა იმპერიის დაცემის შემდეგ ნებისმიერი გზებითა და უმცირესი დანაკარგებით თურქული სახელმწიფოს შენარჩუნება წარმოადგენდა, პანისლამიზმი უკვე პანთურქიზმის ადექვატურ დოქტრინად გადაიქცა. სხვა ქვეყნებში მცხოვრებელ მუსლიმებთან მიმართებაში ისინი ცდილობდნენ ისე წარმოედგინათ სურათი, თითქოს თურქეთზე დაწოლა ისლამზე დაწოლის ტოლფასი იყო, ხოლო თურქეთის დაცემა ისლამის მარცხს მოასწავებდა.

¹³³ ტრაიბალიზმი – ტომობრივი დაპირისპირება, ტომთა შორის შუღლი. ტომთა მისწრაფება საზოგადოებრივ-პოლიტიკური განცალკევებისაკენ, რომელიც გამოიხატება ტომობრივი კუთვნილების პრინციპით სახელმწიფო ხელისუფლების ორგანოების ფორმირებაში. ტრაიბალიზმის პრაქტიკა მდგომარეობს ერთი ეთნიკური ჯგუფის წარმომადგენლებისათვის პრივილეგიების მინიჭებაში სახელმწიფო აპარატისათვის კადრების შერჩევისა და დანიშნვის საქმეში. ტრაიბალიზმი ხელს უშლის დემოკრატიული ინსტიტუტების არსებობას და დიდ საფრთხეს წარმოადგენს მოქალაქეთა თანასწორობის პრინციპებისათვის. ტრაიბალიზმი ხშირად გადაიზრდება ეთნიკურ დაპირისპირებასა და სამოქალაქო ომში. დღეისათვის ამ ფენომენს იშვიათად ვხვდებით, ძირითადად გავრცელებულია ზოგიერთ ჩამორჩენილ აფრიკულ ქვეყანაში.

ამრიგად, ენვერ ფაშამ ამ ეტაპზე თავისი მიზნების მისაღწევად ერთდროულად აირჩია პანთურქიზმის, პანთურანიზმისა და პანისლამიზმის იდეოლოგიები. ფართო და დაქსაქსული მეამბოხური მოძრაობის არსებობა ბუხარაში და ბასმაჩების გამოსვლები თურქესტანში მას იმის იმედს უსახავდა, რომ შეძლებდა პანისლამისტური სახელმწიფოს ან ამ ტიპის კონფედერაციის შექმნას. ასეთი კონფედერაციის სათავეში, რა თქმა უნდა, თავის თურქეთს ხედავდა, რომლის ინტერესების გამტარებელიც იგი სიცოცხლის ბოლომდე დარჩა. ცხოვრების ბოლომდე იგი არ წყვეტდა კავშირს თანამოაზრეებთან კონსტანტინოპოლსა და ანკარაში და ნიადაგს ამზადებდა სამშობლოში ტრიუმფალური დაბრუნებისათვის. იგი იმ დღეზე ოცნებობდა, როცა გამარჯვებულის გვირგვინით შევიდოდა თურქეთში და ანგარიშს გაუსწორებდა მუსტაფა ქემალს.

მკვლევარობა თბილისში – ბოლშევიკურ-იტიპადისტური ენიგმას დასასრული

მიუხედავად დიდი პოპულარობისა და ქარიზმისა, ენვერ ფაშას ამ გრანდიოზულ მიზნებს ასრულება არ ეწერათ. შანსები ძალიან მცირე იყო. ახალგაზრდა თურქთა „ერთიანობისა და პროგრესის“ პარტიას ბედისწერა სდევდა უკან. იტიპადისტების მეორე ლიდერი, აჰმედ ჯემალ ფაშა, ოსმალთა იმპერიის ყოფილი სამხედრო-საზღვაო მინისტრი და სირია-პალესტინაში ოსმალთა ჯარების ყოფილი სარდალი, საბჭოთა მთავრობის მიერ 1920 წლის სექტემბერში მოსკოვიდან ქაბულში იქნა გაგზავნილი სპეციალური დავალებით. იგი იღებს ავღანეთის მარშლის წოდებას და ენერგიულად ებმება მასზე დაკისრებული მისიის შესრულებაში. პირველ რიგში, დღის წესრიგში ავღანეთის არმიის მოდერნიზაციის საკითხი იდგა. რუსეთის სრულუფლებიანი წარმომადგენელ ი. სურიცთან ერთად იგი შეეცადა კავშირები დაემყარებინა პუშტუნთა ტომებთან და ინდოელ მუსლიმებთან, მათი ბრიტანელთა წინააღმდეგ ბრძოლაში ჩართვის მიზნით.¹³⁴

ავღანეთში ჯემალ ფაშამ ერთი წელი დაჰყო, 1921 წლის სექტემბრამდე. ამის შემდგომ იგი მოსკოვში ბრუნდება, ხვდება ჩიჩერინს და მას ლენინთან პირადი აუდიენციის მოწყობას თხოვს. ამ საკითხთან დაკავშირებით მეტად საინტერესოა ჩიჩერინის ლენინისადმი გაგზავნილი 14 ოქტომბრით დათარიღებული საიდუმლო წერილის შინაარსი: „ავღანეთიდან დაბრუნდა სახელგანთქმული ჯემალ ფაშა და თქვენთან შეხვედრის დიდი სურვილი გამოთქვა. ავღანეთში ჩვენ იგი ჯერ კიდევ ერთი წლის წინ, ინგლისელებთან ხელშეკრულების დადებამდე გავგზავნეთ. მან იქ უაღრესად დიდი ზეგავლენა მოახდინა. როგორც მუსლიმური სამყაროს ერთ-ერთ მნიშვნელოვან წარმომადგენელს, მას ყველგან მეფური დახვედრა მოუწყვეს. თვით ემირზეც კი, რომელიც ჭკვიანი და პროგრესული იდეების მატარებელია და დიდი ეჭვით უყურებს საკუთარ მინისტრებს, ჯემალ ფაშამ წარუშლელი შთაბეჭდილება დატოვა... მისი ჩანაფიქრებისა და მოქმედებების მთავარი მამოძრავებელი ძალა ინგლისის წინააღმდეგ ბრძოლაა და მთელი თავისი გავლენა ქაბულში იმას მოახმარა, რომ შეინარჩუნოს ავღანეთის ორიენტაცია

¹³⁴ ГАРФ, ф.5881, оп.2, д.98, л.44.

ჩვენზე. მოცემული მომენტისათვის ემირი ამ კურსს სრულიად განსაზღვრულად და თანმიმდევრობით ატარებს”.

ეს ის გენერალი აჰმედ ჯემალ ფაშაა, რომელიც სულ რაღაც ორიოდე წლის წინ, 1918 წლისათვის, ამიერკავკასიის ახლადშექმნილ რესპუბლიკებთან სამხედრო-პოლიტიკურ ალიანსში კავკასიის ანტირუსული და ანტიბოლშევიკური ბარიერის შექმნის მებაირახტრეს წარმოადგენდა, ახლა კი ბრიტანელებთან მებრძოლი ძალა გამხდარიყო. მთავარი კი ის იყო, რომ იგი რუს ბოლშევიკთა მოკავშირედ, „მგზნებარე რევოლუციონერად” და „მსოფლიო იმპერიალიზმის” წინააღმდეგ დაუცხრომელ მებრძოლად ქცეულიყო.(Sic!) დიახ, 1923 წელს თბილისში რუსულ ენაზე გამოცემულ მის წიგნში, სათაურით „Записки Джемаль Паши 1913-1919 г.г.“, ანალიზებდა რა 1918 წლისათვის ამიერკავკასიაში შექმნილ პოლიტიკურ ვითარებას, ჯემალ ფაშა წერდა:

„მოცემულ მომენტში ოსმალთა იმპერიისა და სამი ამიერკავკასიური სახელმწიფოს წინაშე დგას უმნიშვნელოვანესი ამოცანა: ერთმანეთის დახმარება და ძალების სრული დახარჯვა საკუთარი გაჩანაგებული მიწების აღსადგენად. მათი არსებობისათვის საჭირო მეორე ამოცანა ასეთია: მთელი ძალისხმევა უნდა მიემართოს იქით, რომ არ დავეუშვათ რუსული ნაკადის შემოსვლა კავკასიის ქედს აქეთ. ამ ამოცანის შესასრულებლად და მოსკოვიტების შესაძლო შემოჭრის აღსაკვეთად საჭიროა, რომ ამ ოთხმა სახელმწიფომ ერთმანეთთან თავდაცვითი კავშირი დაამყაროს...

როგორც უკვე აღვნიშნე, თუ ჩვენ ოთხივე – ოსმალთა იმპერია, აზერბაიჯანის, საქართველოსა და სომხეთის რესპუბლიკები, საკუთარი დაცვისათვის არ დავდებთ ახლო აღმოსავლეთის ხალხების ხელშეკრულებას რუსებისაგან თავის დასაცავად, თუ ჩვენ არ ვიმოქმედებთ ერთად და არ შევუწყობთ ხელს ჩრდილოეთ კავკასიის რესპუბლიკის შექმნას, ეჭვი არ უნდა შეგვეპაროს იმაში, რომ ჩვენ ისევ რუსთა მსხვერპლნი შევიქმნებით, რომელიც ყოველთვის ესწრაფვოდა დაედგა ჩვენთვის თავისი მონობის უღელი”.¹³⁵

ახლა, 1921 წლის სექტემბერში, ავღანეთიდან დაბრუნებულ ჯემალ ფაშას უკვე დავიწყებული ჰქონდა თავისი „ანტირუსული

¹³⁵ Джемаль Паша. Записки Джемаль Паши 1913-1919 г.г.Перевод с английского Б. Т. Руденко. Предисловием Сим. Такоева. Тифлись. 1923 г. 84.

კავკასიური ბარიერის” შექმნის მასშტაბური პროექტი და რუსოფობული იდეები. და მიუხედავად ამისა, პრობოლშევიკად გარდაქმნილი ჯემალ ფაშა ლენინმა მიანიც არ მიიღო. „კრემლის პატრონმა” ვერ გაბედა ესოდენ რისკიანი ნაბიჯის გადადგმა – „ამხანაგო ჩიჩერინ! მე შეხვედრის წინააღმდეგი ვარ... ბოლომდე ვერ გპირდებით. ეს შეხვედრა საზიანო იქნება. უარის თქმაც ზიანს მოგვიტანს. ჯობია მოძებნოთ შესაბამისი საბაბი და ფორმა, რომ ეს შეხვედრა როგორმე თავიდან ავიცილო”,¹³⁶ – ასეთი იყო „პროლეტარიატის დიდი ბელადის“ განაჩენი.

ყველაფერი ნათელი იყო... და ყველას და ყველაფერს თავისი სახელი დაერქვა – „ახალგაზრდა თურქებმა” დაიგვიანეს, ისინი ვერ აჰყენენ ისტორიის მსვლელობის ტემპს, მათ ფეხი ვერ აუწყვეს მსოფლიოში მომხდარ პოლიტიკურ ცვლილებებს. საბჭოელთა პოლიტიკურ და სტრატეგიულ ვექტორებს უკვე შეცვლილი ჰქონდა მიმართულება. ამ ეტაპისათვის დიდი ბრიტანეთი უკვე აღარ წარმოადგენდა საბჭოთა რუსეთისა და ბოლშევიკებისათვის მთავარ მოწინააღმდეგეს, შესაბამისად – ანტანტაც აღარ წარმოადგენდა ბოლშევიკებთან დაპირისპირებულ ძალას. ხანგრძლივი მოლაპარაკებების შემდეგ საბჭოთა რუსეთსა და ინგლისს შორის სავაჭრო-ეკონომიკური ხელშეკრულება უკვე დადებული იყო...

ლენინთან არშემდგარი ვიზიტის შემდეგ ჯემალ ფაშა გერმანიაში ჩადის და აწარმოებს მოლაპარაკებებს ავღანეთისათვის იარაღის შესყიდვის თაობაზე. ამ მოლაპარაკებების ადრესატები და მისი შედეგები ჩვენთვის ცნობილი არ არის. მაგრამ ფაქტი ისაა, რომ გარკვეული ხნის შემდეგ, 1922 წლის მაისში იგი ისევ მოსკოვში ბრუნდება. მოსკოვში ყოფნისას მას მეტად მნიშვნელოვანი შეხვედრა ჰქონდა დავიდ ჰოპნერთან, საბჭოთა რუსეთის საგარეო საქმეთა სახალხო კომისარიატის წარმომადგენელთან თურქესტანში. ეს შეხვედრა იმდენადაა საინტერესო, რამდენადაც ჰოპნერის მოხსენებითა ბარათმა განსაზღვრა საბოლოოდ ჯემალ ფაშასა და მთლიანად ექსიტიჰადისტების შემდგომი ბედი.

საბჭოთა ისტორიოგრაფიისა და საერთოდ, სპეციალისტთა წრეებისათვის თავად ამ შეხვედრის ფაქტი და შეხვედრის შესახებ არსებული მოხსენებითი ბარათის შინაარსი უკანასკნელ დრომდე მიუწვდომელი იყო. დღის სინათლე მან მხოლოდ უკანასკნელ ხანს,

¹³⁶ «Новое время», Источник: vauq.ucoz.

დიპლომატიური და სპეცსამსახურების არქივების გახსნის შემდეგ იხილა.¹³⁷

არსებული დოკუმენტების ანალიზის საფუძველზე შემდეგი დასკვნების გაკეთებაა შესაძლებელი: ჯემალ ფაშას ინტერესები ბოლშევიკებისა და მათი „მსოფლიო პროლეტარული რევოლუციის“ კონცეფციის მიმართ უკვე ამოწურული იყო. საკუთარი თავის რეალიზაციის შესაძლებლობას კი იგი ანატოლიური წინააღმდეგობის მონაწილედ და ქემალისტებთან კოოპერაციაში ხედავდა. ცალსახად იკვეთება ის სურათიც, რომ ჯემალ ფაშა – „ისლამის ლომი“, სწორედ ანგორის მთავრობის სამსახურში აპირებდა თავისი შემდგომი პოლიტიკური და სამხედრო კარიერის გაგრძელებას. მას ანატოლიაში გადასვლა და ქემალისტებთან შეერთება ჰქონდა განზრახული. თუ მოახერხებდა, მაშინ ენვერ ფაშასაც შეარიგებდა მუსტაფა ქემალთან. შესაძლებელია მას გერმანელებთან კონსპირაციული ხელშეკრულებაც კი ჰქონდა დადებული იარაღის მოწოდების შესახებ, რომელსაც იგი უკვე ქემალისტებს შესთავაზებდა.

ყოველივე ეს კი არაფრით არ ჯდება კრემლის გეგმებში. კრემლისათვის ჯემალ ფაშა უკვე დიდ საფრთხეს წარმოადგენდა, რადგან მუსტაფა ქემალთან მიმართებაში კრემლს საკუთარი, კარგად გათვლილი პროექტი ჰქონდა შემუშავებული. მუსტაფა ქემალის პიროვნება და მის მიერ დეკლარირებული ანტიიმპერიალისტური პრინციპები სრულად ჯდება კრემლის მონახაზში. რაც მთავარია, მუსტაფა ქემალი წარმატებით მოქმედებდა და იგი ნამდვილად არ წარმოადგენდა პანისლამისტსა და პანთურანისტს.

მოხსენებითი ბარათის შინაარსი იმასაც ადასტურებს, რომ ჯემალ ფაშა ძალიან გულწრფელი იყო საბჭოთა წარმომადგენელთან საუბარში. აქ კი ექსოსმალო გენერალმა და გამოცდილმა პოლიტიკოსმა საბედისწერო შეცდომა დაუშვა. თავისდაუნებურად მან საკუთარ თავს გამოუტანა განაჩენი.

ანატოლიისაკენ მიმავალ გზაზე, 1922 წლის 11 ივლისს იგი თბილისში ჩამოდის ინკოგნიტოდ. მისი დიდი გეგმების

¹³⁷ Ю. Н. Тихонов. ДЖЕМАЛЬ-ПАША В АФГАНИСТАНЕ И СОВЕТСКОЙ РОССИИ В 1921-1922 ГГ. Новые архивные документы... Д. Гопнер, Москва, 28 мая 1922 г. ЦАФСБ. Ф. 1. Оп. 6. Д. 433. Л. 432-440. Машинописная копия. <http://cyberleninka.ru/article/n/dzhemal-pasha-v-afganistane-i-sovetskoy-rossii-v-1921-1922gg-novye-arhivnye-dokumenty#ixzz3D4mJAG8R>.

რეალიზაციის გზაც სწორედ აქ სრულდება. 21 ივლისს ჯემალ ფაშა და მის თანმხლებ პირებს თბილისის ცენტრში, ჩეკას შენობასთან ახლოს თავს ესხმიან და კლავენ. იმდროინდელი ქართული საბჭოთა პრესა იტყობინებოდა: „21 ივლისს, საღამოს 10 საათზე პეტრე დიდის ქუჩაზე, ერმოლოვის და შუკოვსკის ქუჩების კუთხეში ბოროტგანმზრახველების მიერ მოკლულ იქმნენ ჯემალ ფაშა, ნეუსრეტ-ბეი და ფაშას ადიუტანტი სურსკი-ბეი. ამავე დროს, როგორც სჩანს შემთხვევით, მოკლულ იქნა ცეცხლის მქრობელთა რაზმის მეორე ნაწილის მორიგე ცეცხლის მქრობელი (გარეგინ მდივანიანი – ა. ჩ.) და დაიჭრა ფეხში უცნობი ქალი“.¹³⁸ მკვლელობამდე ორი თვით ადრე ჯემალ ფაშას 50 წელი შეუსრულდა, რაც დიდი პომპეზურობით აღინიშნა მოსკოვში პარტიის ცეკასა და ჩეკას „ხელმძღვანელ ამხანაგთა“ წრეში.

აი, აქ კი მივადექით უახლესი ისტორიის კიდევ ერთ პატარა გამოცანას – ვინ და რატომ მოკლა ექსოსმალო გენერალი და მისი თანმხლები პირნი? ვინ იყვნენ ამ ტერაქტის შემკვეთები და შემსრულებლები?

იმ წამსვე გავრცელდა ვერსიები, რომ ეს ტერაქტი სომეხი დაშნაკების მიერ იყო ორგანიზებული. ყოველ შემთხვევაში, ფაქტი ისაა, რომ იმდროინდელი საზოგადოებრივი აზრის მიხედვით, თბილისის ჩეკას თავიდანვე არ ეპარებოდა იმაში ეჭვი, რომ ჯემალ ფაშას მკვლელობა დაშნაკთა მიერ იყო ჩადენილი. ისიც ფაქტია, რომ ჩეკამ 300-ზე მეტი ეჭვმიტანილი დააპატიმრა, თუმცა ვერც ერთ მათგანს ჯემალ ფაშას მკვლელობა ვერ დაუბტკიცეს. ცოტა უცნაურია, რომ იმდროინდელი ჩეკასათვის ცხელ კვალზე, ასე რთული აღმოჩნდა მკვლელობის შემკვეთთა და შემსრულებელთა აღმოჩენა, თუნდაც ფორმალურად. და ისიც სად? ქალაქის ცენტრში, რესპუბლიკის ჩეკას შენობის წინ.(Sic)

ძალიან საეჭვოა, რომ დაშნაკ ტერორისტებს სცოდნოდათ ჯემალ ფაშას თბილისში ჩამოსვლის ამბავი და მათ იმ დღესვე ჩეკას შენობის წინ გაებედათ სროლის ატეხა. კიდევ უფრო

¹³⁸ „ჯემალ ფაშას მოკლა“. გაზეთი „კომუნისტი“. ს.კ.პ. ცენტრალური და თბილისის კომიტეტების და სრულიად საქართველოს მუშათა, გლეხთა, წითელი არმიის და მატროსთა დეპუტატების საბჭოთა ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის ორგანო. 1922 წლის 23 ივლისი, კვირა. №167.გვ. 2.

უცნაურია ის ფაქტი, რომ ძალიან მალე, მკვლევლობიდან უკვე ერთი წლის შემდეგ, 1923 წლის 9 აგვისტოს ჯემალ ფაშაზე თავდასხმისა და მისი მკვლელობის საქმე ისე დაიხურა, რომ ვერც მკვლელობის შემკვეთნი და ვერც შემსრულებელნი ვერ გამოავლინეს. მოგვიანებით დაშნაკთა პარტიამ სიამაყით აიღო პასუხისმგებლობა ამ მკვლელობაზე და თალაათ ფაშას მკვლელობის მსგავსად, ისიც ოპერაცია „ნემეზისის“ ნაწილად გამოაცხადა. სხვათა შორის, „ისლამის ლომის“ მკვლელობის ეს ვერსია, განსაკუთრებით სომხურ საზოგადოებაში, დღეისათვის ყველაზე უფრო მიღებული და ფართოდ ტირაჟირებულია. ამ ვერსიის მიხედვით, ჯემალ ფაშა სომეხ ნაციონალისტთა ტრიომ – სტეფანე ძალიკიანმა, ბედროს ტერ პოლოსიანმა და არტაშეს გეგორქიანმა მოკლეს.

მაგრამ აქ უფრო მსხვილ კალიბრთან და უფრო დიდ თამაშებთან გვაქვს საქმე. უტყუარი დოკუმენტის „დავიდ იულევიჩი პოპნერის მოხსენებითი ბარათი საგარეო საქმეთა სახალხო კომისრის მოადგილეს, ლ. მ. კარახანს“, – ЦАФСБ. Ф. 1. Оп. 6. Д. 433. Л. 432-440. (Центральный Архив Федеральной Службы Безопасности – რუსეთის ფედერაციის უშიშროების ფედერალური სამსახურის ცენტრალური არქივი) ყურადღებით შესწავლა საკმაო საფუძველს გვაძლევს იმის მტკიცებისათვის, რომ ჯემალ ფაშა და მისი თანმხლები პირები ბოლშევიკთა აგენტურამ მოკლა. მტკიცებულებით არგუმენტებზე ზემოთ გვქონდა არსებითი საუბარი. აშკარაა, რომ ჯემალ ფაშას თავისი მისია უკვე ამოწურული ჰქონდა და იგი საბჭოთა ხელისუფლებისათვის არა რაიმე ღირებულებას, არამედ უკვე საფრთხეს წარმოადგენდა. ჯემალ ფაშას ანატოლიაში გადასვლასა და იქ ქემალისტთა წინააღმდეგობის მოძრაობაში მის ჩართვას კი, კრემლი არ დაუშვებდა. მით უმეტეს, არ დაუშვებდა ჯემალ ფაშას მედიატორობას მუსტაფა ქემალსა და ენვერ ფაშას ურთიერთობებში. როგორც ჩანს, ის მომენტი, რასაც ჯერ კიდევ სურიცი წინასწარმეტყველებდა ჯემალ ფაშასა და იტიჰადისტებთან მიმართებაში – „В назревший момент без затруднения надо изжить их удаление“, – უკვე დამდგარიყო. მკვლელობის უშუალო შემსრულებლებს კი, I მსოფლიო ომის მსვლელობისას არსებული „ქართული ლეგიონის“ ყოფილი წევრები და შემდგომში „საბჭოთა ჩეკისტებად“ გარდაქმნილი ბნელი

წარსულის მქონე გაბანდიტებული ქართველი რევოლუციონერები, სერგო ლაბაძე და შალვა წერეთელი წარმოადგენდნენ.¹³⁹

ასეა თუ ისეა, ნებისმიერ შემთხვევაში „ისლამის ლომს“, ჯემალ ფაშას, დიდი ხნის სიცოცხლე აღარ ეწერა. თავისი სამხედრო თუ პოლიტიკური კარიერის მანძილზე მას უამრავი მძიმე დანაშაული ჰქონდა ჩადენილი ოსმალთა იმპერიის არათურქი მოსახლეობის მიმართ და, რაც მთავარია, დაწყებული 1920 წლიდან, იგი და მისი იდეური თანამოაზრეები საბჭოელებთან ძალიან სახიფათო პოლიტიკურ თამაშებში ჩაებნენ... ასე რომ, მოვლენები ლოგიკურად განვითარდა – მოხდა ის, რაც უნდა მომხდარიყო...

როგორ შეხვდა კრემლი პრობოლშევიკად ტრანსფორმირებული იტიჰადისტი „ამხანაგ ჯემალის“ მკვლელობის ამბავს? რა გადაწყვეტილება იქნა მიღებული ამ საკითხთან დაკავშირებით ბოლშევიკთა პარტიის უმაღლეს ეშელონებში? გამოგნებელია, მაგრამ ფაქტია, რომ მოკლეული ჯემალ ფაშას ოჯახისათვის დახმარების გაწევის საკითხი რკპ(ბ) ცეკას პოლიტბიუროს სხდომაზეც კი იქნა გატანილი, რაზედაც უტყუარი საარქივო დოკუმენტები მეტყველებენ:

„რკპ (ბ) ცეკას პოლიტბიუროს სხდომის ოქმი №37.

1922 წლის 23 ნოემბერი.

მონაწილეობდნენ: პოლიტბიუროს წევრები – ამხანაგები ზინოვიევი, კამენევი, კალინინი (კანდიდატი), ლენინი, მოლოტოვი (კანდიდატი), სტალინი, ტროცკი. რკპ ცეკას წევრი ამხ. სოკოლნიკოვი. ცეკას წევრი ამხ. შკირიატოვი.

დღის წესრიგი: ვ) ჯემალის ოჯახისათვის დახმარების გაწევის შესახებ. (ამხ. ჩიჩერინი).

დადგინეს: გაეცეს დაღუპული ჯემალის ოჯახს 5 ათასი ოქროთი“.¹⁴⁰(Sic!)

თავად თბილისში კი, გენერალ ჯემალ ფაშასა და მისი „თანამეცხედრების“ გადასვენების ცერემონიული სრული მხედრული პატივით და ხაზგასმული პომპეზურობით ჩატარდა.

¹³⁹ ირაკლი ხვადაგანი. საბჭოთა ნემესისის ფარი და მახვილი. <http://liberali.ge/articles/view/19842/sabchota-nemesisis-fari-da-makhvili>

¹⁴⁰ Перинчек Мехмет. Армянский вопрос в документах из российских государственных архивов. Москва. Лаборатория Книги. 2011. 256с., ил. РГАСПИ. Ф.17. Оп.3. Д.323. Л.1.

აჰმედ ჯემალ ფაშას, და ზოგადად „გაბოლშევიკებული“ ექსიტივიზაციის მიმართ საბჭოთა ხელისუფლების დამოკიდებულების ნათლად წარმოჩენისათვის სრულად მოვიყვანთ ამ საკითხთან დაკავშირებულ საგაზეთო სტატიას. გაზეთი „კომუნისტი“, 1922 წლის 28 ივლისი:

„სათანადო ადგილას სდგას საპატიო ყარაული კავკასიის ცალკე არმიისა და საქართველოს წითელი არმიისა ორი სამხედრო ორკესტრითა და წითელი დროშებით... გამუდმებით კუბოსთან სდგას ანგორის მთავრობის წარმომადგენელი ახმედ მუხტარ ბეი (ანკარის მთავრობის საგარეო საქმეთა მინისტრი, ამ თანამდებობაზე შეცვალა მან ბექირ სამი კუნდუხი – ა. ჩ.), რომელიც სათანადო განკარგულებებს იძლევა...

11 საათისათვის მოვიდნენ საკავშირო საბჭოს წარმომადგენლები ამხ. მდივანი, ელიავა, ამიერკავკასიის რაიკომის მდივანი (ასეა ტექსტში – ა. ჩ.) ამხ. მ. ორახელაშვილი, შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარი ამხ. ა. გეგეჭკორი, აზერბაიჯანის წარმომადგენელი ნაჯაფოვი, არმიის სარდალი ამხ. ეგოროვი და წარმომადგენლები საქართველოსი, სომხეთის, აფხაზეთის და თურქესტანის. მოვიდა აგრეთვე რუსეთის საბჭოთა რესპუბლიკის წარმომადგენელი ამხ. შიფერსი. იყვნენ აგრეთვე წარმომადგენლები გერმანიის, იტალიის, სპარსეთის და სხვა უცხო სახელმწიფოთა საელჩოებისა და კომერციულ დაწესებულებების.

სრულ 11 საათზე სექციონური დარბაზიდან გამოასვენეს კუბოები, რომლებიც დაფარული იყო ნოხებითა და გვირგვინებით. გაისმა სამგლოვიარო ჰიმნი და პროცესია დაიძრა პლენაროვის პროსპექტით ვორონცოვის ხიდისაკენ და ბარიატინსკის ქუჩით გამოვიდა რუსთაველის პროსპექტზე. განოვის ქუჩაზე ანგორის წარმომადგენლობის შენობის წინ პროცესია შეჩერდა რამოდენიმე წამით. აქ სათანადო პატივი სცეს განსვენებულთა ხსოვნას – დროშები დაუშვეს ძირს.

აქედან პროცესია ველიამინოვის ქუჩით გაემართა ერევნის მოედნისაკენ და ნელ-ნელა წავიდა თათრის ბაზრისაკენ – შაჰ-აბაზის მეჩეთში. მთელი გზის მანძილზე კუბოები მიქონდათ ხელით. სამგლოვიარო მარშის ხმები უერთდებოდა ნამაზთა და სამგლოვიარო სასულიერო გალობას”.¹⁴¹(Sic!)

¹⁴¹ „ჯემალ ფაშას მკვლელობის შესახებ – მიხაილოვის საავადმყოფო“. გაზეთი „კომუნისტი“. ს.კ.პ. ცენტრალური და თბილისის კომიტეტების და სრულიად

ტრიუმფირატის მესამე წევრი, ოსმალთა იმპერიის ყოფილი შინაგან საქმეთა მინისტრი და დიდი ვეზირი, მეჰმედ თალაათ ფაშა, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, უფრო ადრე, 1921 წლის 15 მარტს, ბერლინში, თავში ერთი გასროლით იქნა მოკლული სომეხი დამნაჯის, სოლომონ ტერილიანის მიერ. ეს ტერაქტი კი, ნამდვილად ოპერაცია „ნემეზისის“ ეგიდით აღსრულდა. ერთი თვის შემდეგ თალაათ ფაშას 47 წელი უსრულდებოდა...

ბერლინის სასამართლომ ტერილიანს გამამართლებელი განაჩენი გამოუტანა. მხოლოდ 1943 წელს მოხერხდა თალაათ ფაშას ნემტის გადასვენება სამშობლოში, სადაც იგი დიდი პატივით მიაბარეს კონსტანტინოპოლის მიწას.¹⁴²

საქართველოს მუშათა, გლეხთა, წითელი არმიის და მატროსთა დეპუტატების საბჭოთა ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის ორგანო. 1922 წლის 28 ივლისი, კვირა. №171. გვ. 2.

¹⁴² Turkish Daily News. 5 August, 1996.

„ისლამის შეიარაღებული ძალების უმაღლესი მთავარსარდალი, ხალიფას სიძე და მუჰამედის ნაცვალი“

კრემლის მესვეურებს ენვერ ფაშასა და მუსტაფა ქემალთან, უფრო ზოგადად კი, „ახალგაზრდა თურქებთან“ და ქემალისტებთან მიმართებაში არსებული გეგმების გადალაგება მოუწიათ. მუსტაფა ქემალის მიერ ე.წ. „რევოლუციური ბრძოლის“ დეკლარირებისა და ანტანტის სახელმწიფოთა და განსაკუთრებით ბერძენთა წინააღმდეგ წარმატებული საბრძოლო მოქმედებების ფონზე, ლენინი საბოლოო არჩევანს მუსტაფა ქემალის სასარგებლოდ აკეთებს. იგი უარს ამბობს ენვერ ფაშასათვის დახმარებების გაწევაზე და მასთან მიმართებაში კრემლმა შესაბამისი განაჩენიც გამოიტანა. ანკარის მთავრობაში საბჭოთა დიპლომატიური წარმომადგენელი, ბ. მიხაილოვი 1922 წლის 9 იანვარს ჩიჩერინს ატყობინებდა:

„გამგზავრების წინ ფრუნზემ მთხოვა შემეჯამებინა ის უმთავრესი პოლიტიკური დასკვნები, რომელთანაც ერთობლივად მივედით ფრუნზე, აბილოვი და მე. ჩვენი პოლიტიკური გათვლები მუსტაფა ქემალთან დაკავშირებით სერიოზული და გრძელვადიანია. საჭიროა მისი ხელისუფლების დია, მტკიცე მხარდაჭერა... ენვერთან თამაშს კი თავი უნდა დავანებოთ, ენვერი... მუსტაფა ქემალის პირადი მტერია და მეტი არაფერი... ქემალის ჩვენ კაცად ქცევა შესაძლებელი და საჭიროა, ამიტომ ენვერი უნდა მოვიშოროთ, წინააღმდეგ შემთხვევაში, ჩვენი მასთან თამაში მთელს ჩვენს პოლიტიკას დაანგრევს თურქეთთან მიმართებაში. ბათუმის ისტორიამ, მაგალითად, ცუდი როლი ითამაშა, რამაც გარკვეულად ნიადაგიც მოაშადა მათი მხრიდან საფრანგეთთან ხელშეკრულების დადებაზე...“

მიხაილოვი”.¹⁴³

და ენვერ ფაშაც მორიგ იდეოლოგიურ მეტამორფოზას განიცდის. ძალიან მალე იგი ბასმაჩებთან გადადის და მათთან ერთად იწყებს ბრძოლას ბოლშევიკების წინააღმდეგ. ოსმალთა გენერალი, მმართველი ტრიუმვირატის ლიდერი, ოსმალთა იმპერიის ყოფილი სამხედრო მინისტრი და ფაქტობრივი პირველი პირი, შემდგომში თითქოსდა პრომარქსისტად და რევოლუციონერად

¹⁴³ Станислав Тарасов. Большевики в Турции и Закавказье: "Изменил нам Кемаль или нет"? (РГАСПИ. ф. 5. оп. 1. д. 2204. лл. 8-8 об). <http://www.regnum.ru/news/1433780.html>.

გარდაქმნილი ენვერ ფაშა, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ისევ დიად თურანულ იდეას უბრუნდება და უკვე ისლამის დროშის ქვეშ აცხადებს „წმინდა ომის“ დაწყებას ბოლშევიკთა და ურწმუნოთა წინააღმდეგ. თავის თავს იგი „ისლამის შეიარაღებული ძალების უმაღლესი მთავარსარდლისა და ბუხარის ემირის ნაცვლის“ წოდებას ანიჭებს, პირად ბეჭედზე კი შემდეგ სიტყვებს ტვიფრავს: „ისლამის შეიარაღებული ძალების უმაღლესი მთავარსარდალი, ხალიფას სიძე და მუჰამედის ნაცვალი“.¹⁴⁴(Sic!)

აი ასე – არც მეტი, არც ნაკლები. აჰმედ-ზაქი ვალიდის მემუარიდან: „ენვერ ფაშას პირველად 1921 წლის 2 ოქტომბერს შევხვდი ბუხარაში. მე პირველად მამინ ვნახე იგი და მან მთხოვა, რომ მისთვის თურქესტანში არსებული სიტუაცია გამეცნო“. შემდეგ თავად ენვერ ფაშა ესაუბრა ვალიდის საკუთარ გეგმებზე, აცნობა მას, რომ აპირებდა ბასმაჩური მოძრაობებისა და ჯგუფების გაერთიანებას და ერთობლივი ძალებით ბოლშევიკების წინააღმდეგ ბრძოლას. ენვერ ფაშას ამ გადაწყვეტილებამ ვალიდი და მისი თანამოაზრეები საგონებელში ჩააგდო. ვალიდი წერს: „რამდენიმე თვით ადრე ეს ადამიანი ბროშურებში „ისლამურ კავშირსა“ და სხვა ორგანიზაციებს უწევდა პროპაგანდას, ჯემალ ფაშასთან ერთად თანამშრომლობდა ბოლშევიკებთან და იმპერიალიზმის წინააღმდეგ ბრძოლას აპირებდა. ახლა კი, არა თუ კიცხავდა ბოლშევიკებს, არამედ ფაქტობრივად მათ წინააღმდეგ ბრძოლას გეთავაზობდა...“

ენვერ ფაშამ მითხრა, რომ საბჭოთა რუსეთში წელიწადზე მეტი ხნის განმავლობაში იმყოფებოდა და კარგად დაინახა თუ რამდენად საშინელები არიან ბოლშევიკები. იგი იმ დასკვნამდე მისულა, რომ მუსლიმები პირველ რიგში წითელი იმპერიალიზმისაგან უნდა გათავისუფლდნენ, და მხოლოდ ამის შემდეგ, სხვა იმპერიალიზმებისაგან... მისი ბასმაჩებთან გაერთიანება და აღმოსავლეთ ბუხარაში გადასვლა ჩვენთვის არასასურველი იქნებოდა...

იმ დღეს მე მივხვდი, რომ ენვერი დიდი იდეალისტი იყო, რომელიც კარგად ვერ ერკვეოდა ცხოვრებაში, მისთვის უცნობი იყო თურქესტანის გეოგრაფია და სტატისტიკა თუნდაც რუსული და ევროპული პუბლიკაციების მიხედვით...

¹⁴⁴ „Коммунист“ (Баку). №65, 19 июля 1920 г. Г. К. Орджоникидзе. Статьи и речи. Том I. 1956. <http://bookre.org/reader?file=373994&pg=138>.

„ათი დღის შემდეგ, (ე.ი. 1921 წლის 12 ოქტომბერს – ა. ჩ.) ენვერისაგან წარმოგზავნილმა სპეციალურმა კურიერმა მისი ზეპირი დანაბარები გადმოძცა: „მივიღე გადაწყვეტილება აღმოსავლეთ ბუხარაში გადასვლის შესახებ. მოვიგებთ – „ყაზი“ გავხდები, წავაგებთ – შაჰიდებად დავრჩებით. თურქმენები ბურღალიკში ნულარ დამელოდებიან...“¹⁴⁵

შექმნილ მდგომარეობაზე კრემლმა შესაბამისი რეაგირება მოახდინა. სტალინმა მეტად საინტერესოდ გაიაზრა ენვერ ფაშასა და აჰმედ-ზაჰი ვალიდის ურთიერთობები და ისინი ერთ ჯგუფად წარმოადგინა. მიუხედავად იმისა, რომ ვალიდი მონარქიის წინააღმდეგ და ერთიანი და თავისუფალი თურქესტანის შექმნის იდეით გამოდიოდა, ხოლო ენვერი დიდი თურანის იდეოლოგიით იყო შთაგონებული და ამირასთან იყო კოალიციაში, სტალინმა ისინი მაინც ერთ ბანაკში გააერთიანა და კრემლის პროპაგანდისტული მანქანაც აამუშავა.

1922 წლის მარტში რკკ(ბ) ცენტრალური კომიტეტის მიერ გამოიცა საიდუმლო ბრძანება „ენვერ ფაშასა და ვალიდოვის ჯგუფის წინააღმდეგ გადამწყვეტი ბრძოლის წარმოების შესახებ“. თავად სტალინის მიერ კი, „პრავდაში“ გამოქვეყნდა სტატია, სათაურით – „Валидовщина“, რასაც ნაციონალისტურად განწყობილ ახალგაზრდობაში ვალიდის საწინააღმდეგო განწყობები უნდა აღეძრა.

მწვანე ნახევარმთვარე წითელი ვარსკვლავის ორბიტის გარეთ გავიდა...

1921 წლის 20 დეკემბერს ენვერ ფაშა ბუხარაში ჩადის და ბასმაჩთა კონსოლიდაციისათვის ინტენსიურ მუშაობას იწყებს. 1922 წლის 20 მარტს კი, იგი შემდეგი შინაარსის წერილს უგზავნის თავის „ძველ მეგობარს“, კარლ რადეკს:

„ძვირფასო კარლ, შენ ალბათ გამკიცხავ, მაგრამ გარწმუნებ, სულ ტყუილ-უბრალოდ. კარგად იცი, რომ თითქმის ერთი წლის განმავლობაში ვცდილობდი ჩვენს აზრზე გადმომეყვანა ყველა ჩვენი ამხანაგი, რომლებმაც ვერ შეძლეს ბოლშევიკური პროპაგანდის წარმოება მუსლიმებს შორის. ჩვენმა ძალისხმევამ, რომ

¹⁴⁵ Заки Валиди Тоған. Воспоминания. Борьба народов Туркестана и других восточных мусульман-тюрок за национальное бытие и сохранение культуры. Книга I. Уфа. „Китап“. 1994. Стр. 373.

ხალხები კაპიტალისტურ-იმპერიალისტური ჩაგვრისაგან გათავისუფლებულიყვნენ, უშედეგოდ ჩაიარა. კარახანი და ჩინერინი ბევრს გვპირდებოდნენ, მაგრამ რეალურად არაფერი არ გაუკეთებიათ. სამწუხაროა, რომ ტროცკისთან ვერ შევეძელი კონტაქტების დამყარება...

როდესაც ბუხარაში ჩამოვედი, კარგად დავინახე თუ რაში იყო საქმე. ისინი ძველ რუსულ კოლონიებში ძალითა და მოტყუებებით ცდილობენ გაიმაგრონ პოზიციები. რუსეთში მათ მუშები და გლეხთა ნაწილი ემხრობა, აქ კი მხოლოდ ზოგიერთი ავანტიურისტია მათ მხარეს...

თუ ჩვეულ დაპყრობით პოლიტიკას გააგრძელებთ, მაშინ თქვენს წინააღმდეგ მაჰმადიან ხალხებს ავამხედრებ. ჩემი ბოლო სიტყვები კი ასეთია: დაელაპარაკეთ ამხანაგებს – ლენინს, ტროცკის და ა.შ. თუ ისინი მიიღებენ ჩემს შემოთავაზებას, იმ შემთხვევაში მე ყველა საშუალებით გპირდებით დახმარებას...”¹⁴⁶

ფაქტობრივად, ეს იყო საბჭოთა ხელისუფლებისადმი წაყენებული ულტიმატუმი და მუქარა. გამოწვევა მიღებულ იქნა... ენვერი სისტემას დაუპირისპირდა და ამით თავისი ფიზიკური თუ იდეოლოგიური აღსასრული დააჩქარა. ფაქტია, რომ მისმა მასშტაბურმა პროექტებმა ვერ ჰპოვეს მხარდაჭერა თურქესტანის ვერც კონსერვატიული (ბასმაჩები) და ვერც აჰმედ-ზაქი ვალიდისა და „პროგრესულ-ნაციონალისტური“ ძალების მხრიდან, რომლებიც ბოლშევიზმს ეწინააღმდეგებოდნენ. მიუხედავად ამისა, 1922 წლის მაისისათვის ენვერს უკვე 7000 კაცი ჰყავდა საკუთარი დროშის ქვეშ მობილიზებული. ავღანელი მოხალისეები მასთან უწყვეტ ნაკადად გადადიოდნენ. აზერბაიჯანელი ეროვნების ვინმე იუსუფ ზია ბეი კი, ენვერის არმიაში „ჩრდილო-დასავლეთის ფრონტის სარდლად“ დაინიშნა.

მაისშივე მოსკოვიდან თურქესტანში ბოლშევიკთა დიდ სამხედრო რაზმთან ერთად გამოცდილი ბოლშევიკები, „მშრომელთა ინტერესების დამცველნი“ და „ნაციონალურ საკითხთა სპეციალისტები“ ქართული წარმომავლობის მანქურთები სერგო ორჯონიკიძე

¹⁴⁶ Камолудин Абдуллаев. Историк, член экспертного совета ИА «Фергана.Ру». Смерть „летучего голландца востока”. Институт стратегического анализа и прогноза (ИСАП). РГВА, ф.110, оп.3, д.1102, л.263. <http://easttime.ru/info/turtsiya/smert-letuchego-gollantsa-vostoka>.

და შალვა ელიავა¹⁴⁷ ჩადიან. ისინი ახალი დაპირებებით წარსდგნენ მოსახლეობის წინაშე. კრემლის პროპაგანდისტულმა მანქანამ აქაც კარგად იმუშავა და ხალხიც ენდო ბოლშევიკთა მიერ შეპირებული კომუნისტების „ნათელ მომავალს“. იმდროინდელი ქართული საბჭოთა პრესა წერდა:

„ტაშკენტი. 20 ივლისი. ენვერ ფაშას ავანტიურას, რომელიც ცდილობდა ემირის ხელისუფლების აღდგენას, ერთსულოვნად წინ აღუდგა ბუხარის, ხორეზმის (ხივის) და თურქესტანის მთელი მშრომელი მოსახლეობა. სამი რესპუბლიკის ცენტრალური აღმასკომების გამოშვებულ მოწოდებაში მიმართავენ მშრომელ მასებს

¹⁴⁷ შალვა ელიავა (1883-1937წ.წ.) – ძველი რევოლუციონერი და ბოლშევიკი, ცნობილი ქართველი საბჭოთა პარტიული და სახელმწიფო მოღვაწე. რსდმპ წევრი 1904 წლიდან. ვოლოდის გუბერნიის მუშათა და ჯარისკაცთა დეპუტატების საგუბერნიო საბჭოების პირველი თავმჯდომარე 1917 წლის მარტიდან იმავე წლის დეკემბრამდე. 1918 წლის იანვარ-აპრილში იყო ვოლოდის საგუბერნიო აღმასრულებელი კომიტეტის თავმჯდომარე, ხოლო 1919 წლის 10 აპრილიდან 11 აგვისტომდე – ბოლშევიკთა აღმოსავლეთის ფრონტის სამხრეთის დაჯგუფების სამხედრო რევოლუციური საბჭოს წევრი. 1919 წლის 15 აგვისტოდან 23 სექტემბრამდე თურქესტანის ფრონტის სამხედრო საბჭოს წევრია, შემდეგ – საბჭოთა რუსეთისის სამხედრო საბჭოს წევრი. 1919 წლის 8 ოქტომბრიდან 1922 წლის 30 აგვისტომდე მოსკოვის ცენტრალური მთავრობის მიერ თურქესტანის უმაღლესი საკანონმდებლო-მმართველობითი ორგანოს – თურქკომისიის თავმჯდომარედ ინიშნება და რკპ(ბ) თურქესტანის ბიუროს წევრია. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ბოლშევიკური ოკუპაციის დროს, 1921 წლის თებერვალში, მოვლინებული იყო მე-11 წითელი არმიის სამხედრო რევოლუციური საბჭოს წევრად და ნაჩქარევად შექმნილი საქართველოს რევოლუციური კომიტეტის (რეკკომი) თავმჯდომარის მოადგილედ. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის რუსულ-თურქული ბოლშევიკურ-ქემალისტური ოკუპაციისა და გასაბჭოების შემდეგ, 1921-1922 წლებში, იყო საქართველოს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის სამხედრო და საზღვაო საქმეთა სახალხო კომისარი, ხოლო 1922-1923 წლებში იგივე თანამდებობა ეკავა უკვე ამიერკავკასიის საბჭოთა სოციალისტური ფედერაციული რესპუბლიკის მთავრობაში. 1923-1927 წლებში იყო საქართველოს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის სახალხო კომისართა საბჭოს თავმჯდომარე. 1931-1936 წლებში საბჭოთა კავშირის საგარეო ვაჭრობის სახალხო კომისრის მოადგილე, ხოლო 1936-1937 წლებში – მსუბუქი მრეწველობის სახალხო კომისრის მოადგილე, საბჭოთა კავშირის ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის წევრი და ცაკის პრეზიდიუმის წევრი, საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის წევრობის კანდიდატი. დიდი რეპრესიების დროს, 1937 წელს დააპატიმრეს და დახვრიტეს ანტისაბჭოთა შეთქმულებაში მონაწილეობის ბრალდებით.

დაუყოვნებლივ ბოლო მოუღონ ამ მოვლენას. ცენტრალური აღმას-
კომების და კომპარტიის ცენტრალურ კომიტეტების მოწოდებამ
გამოიწვია ბუხარაში და ზივაში აღფრთოვანება, და ყოველივე
ზომებით და ძალებით აწარმოებენ შეუბრალებელ ბრძოლას
ანტანტის დამქაშის ენვერ ფაშის უმნიშვნელო დარჩენილ ძალებთან,
რომელიც არ სარგებლობს პოპულიარობით არა თუ მშვიდობიან
მცხოვრებთა, არამედ თვით ჯარებს შორისაც.

ენვერ ფაშას ჯარისკაცები ჯგუფ-ჯგუფად და თითოეულად
გადმოდინან ჩვენს მხარეზე. ჩვენი სააგიტაციო აპარატი ხელს
უწყობს კლასობრივი შეგნების განვითარებას ენვერის მიერ მოსყი-
დულ მასებში”.¹⁴⁸

კრემლმა ძალიან სწრაფად დაივიწყა ექსიტიჰადისტი
გენერლის იდეოლოგიური მეტამორფოზები, ენვერ ფაშას პრობოლ-
შევიზმი, მისი „რევოლუციური საქმიანობა” და იგი უმაღ-
„ანტანტის დამქაშად” მონათლა. გასაგებია, რომ ბოლშევიკთათვის
ენვერ ფაშა უკვე იდეურ მოწინააღმდეგესა და მტერს წარმო-
ადგენდა.

¹⁴⁸ „წითელ რესპუბლიკებში (ბუხარა)”. გაზეთი „კომუნისტი”. ს.კ.პ. ცენტრალური
და თბილისის კომიტეტების და სრულიად საქართველოს მუშათა, გლეხთა,
წითელი არმიის და მატროსთა დეპუტატების საბჭოთა ცენტრალური აღმასრუ-
ლებელი კომიტეტის ორგანო. 1922 წლის 23 ივლისი, კვირა. №167. გვ. 2.

თემურ ლენგის ახალი სახელმწიფოსკენ

1921 წლის ბოლოსათვის, ფლობდა რა რეგიონში წითელი არმიის ნაწილების შესახებ ზუსტ ინფორმაციას მათი დისლოკაციის ადგილების, შემადგენლობის, ცოცხალი ძალის რაოდენობისა და შეიარაღების შესახებ ცნობებს, ენვერმა გადაწყვიტა, შეძლებისდაგვარად გაეერთიანებინა ცალკეული ბასმაჩური რაზმები და დაეწყო სამხედრო მოქმედებები წითლების წინააღმდეგ.

პირველი დარტყმა ენვერ ფაშამ დუშანბეს 1921 წლის დეკემბრის ბოლოს მიაყენა. მძიმე ბრძოლები ცვალებადი წარმატებით თითქმის ორი თვის განმავლობაში მიმდინარეობდა. საბოლოოდ, 1922 წლის 16 თებერვალს ენვერმა დუშანბე აიღო, ხოლო ქალაქის დარჩენილმა გარნიზონმა, დაახლოებით ექვსასმა წითელარმიელმა პოზიციები დათმო და ქალაქი დატოვა.

დუშანბეს აღების შემდეგ ავღანეთის სამხედრო მინისტრმა, მუჰამედ ნადირ ხანმა ენვერ ფაშას 500 ავღანელი ჯარისკაცი და იარაღის პარტია გაუგზავნა. ოდნავ მოგვიანებით კი, ენვერ ფაშას რაზმს კიდევ 300 ავღანელი მებრძოლი შეემატა. დუშანბეს აღების შემდეგ ენვერ ფაშამ შეტევითი მოქმედებები დასავლეთ ბუხარაზე დაიწყო. ენვერის მხარეზე გადავიდნენ ბუხარის სამხედრო ნაზირი, აბდულა არიფი და მისი მოადგილე, ოსმალთა არმიის ყოფილი ოფიცერი, თალაათ ზადე. 1922 წლის მარტის დასაწყისში ენვერ ფაშას ძალებმა ქალაქი ბუხარა მოაქციეს ალყაში.

როგორც უკრაინელი მკვლევარი, დანიელ შევჩენკო აღნიშნავს თავის სადისერტაციო ნაშრომში: „შუა აზიაში ბასმაჩური მოძრაობის მნიშვნელოვან ეტაპს 1921 წლის ბოლო – 1923 წლები წარმოადგენდა. ქრონოლოგიური ჩარჩოს ქვედა ზღვარი საბჭოთა თურქესტანში გამოჩენილი თურქი სამხედრო-პოლიტიკური მოღვაწის, ენვერ ფაშას ჩამოსვლასა და მოღვაწეობას უკავშირდება. მან შეძლო ბუხარის რესპუბლიკისა და სამარყანდის ოლქის ტერიტორიებზე აქამდე დაქსაქსული ბასმაჩური რაზმების გაერთიანება და საბჭოთა ხელისუფლების წინააღმდეგ მათი ერთიანი ფრონტით დარაზმვა. დროის მოკლე პერიოდში ბასმაჩური რაზმების რიცხოვნობა რამდენჯერმე გაიზარდა. ბუხარის რესპუბლიკაში რსფსრ-ის სრულუფლებიანი წარმომადგენლის ცნობით, 1921 წლის ნოემბერ-დეკემბრის პერიოდში, მხოლოდ დუშანბეს ალყაში 20 ათასამდე კაცი მონაწილეობდა.

მოცემულ პერიოდში ბასმაჩური მოძრაობის იდეოლოგიურ ბაზისს წარმოადგენდა შუა აზიის განთავისუფლების ლოზუნგი არა მხოლოდ ბოლშევიკთაგან, არამედ მთლიანად რუსი მოსახლეობისაგან და ისლამური დროშის ქვეშ რეგიონის მთელი მუსლიმანი მოსახლეობის გაერთიანება.¹⁴⁹

ასეა თუ ისეა, ფაქტია, რომ ენვერ ფაშას სამხედრო წარმატებებმა ქვეყანა შეძრა და ანტირუსული განწყობები გაამძლიერა. მოსახლეობამ იმედის თვალით დაუწყო ენვერს ყურება. ისიც ფაქტია, რომ იგი უკეთესი საველე მეთაური გამოდგა ბასმაჩური რაზმების წინამძღოლის როლში, ვიდრე რევოლუციური ჯარების სარდლისა ოსმალთა იმპერიის სამხედრო მინისტრად ყოფნის პერიოდში. მის მიერ პარტიზანული ტაქტიკით წარმოებული ბრძოლების შედეგები გაცილებით უფრო ეფექტური იყო, ვიდრე თუნდაც მისი სარდლობით დაგეგმილი და აღსრულებული I მსოფლიო ომის კავკასიისა და პალესტინის ფრონტების სამხედრო ოპერაციები. აქ განსაკუთრებით მისი უშუალო სარდლობით 1914 წლის დეკემბერი – 1915 წლის იანვრის პერიოდში ჩატარებულ კავკასიის ფრონტის სარიყამიშის ოპერაციას გამოვყოფდით, სადაც ოსმალთა მე-3 არმიამ დამანგრეველი მარცხი იწვნია.

ენვერის წარმატებების პროპორციულად სულ უფრო და უფრო იზრდებოდა მის რაზმში გადმოსულ მოხალისეთა რაოდენობაც, ძირითადად, წითელი არმიის რიგებიდან გამოქცეული დეზერტირი ჯარისკაცების ხარჯზე. იზრდებოდა ენვერის არმიის მატერიალურ-ტექნიკური ბაზაც. სტრატეგიული ინიციატივაც მის ხელში იყო და საამიროს ტერიტორიის დიდ ნაწილსაც უკვე იგი აკონტროლებდა. ენვერ ფაშას წარმატებების პარალელურად იზრდებოდა ანტირუსული და ანტიბოლშევიკური სახალხო უკმაყოფილების მუხტი როგორც საამიროში, ასევე მთელს თურქესტანში.

ენვერ ფაშას წარმატებული ბრძოლის კიდევ ერთ ხელშემწყობ ფაქტორად ითვლებოდა ის, რომ ენვერს მხარი დაუჭირა ეროვნული ერთიანობის იატაკქვეშა ანტისაბჭოთა კომიტეტმა,

¹⁴⁹ Кандидат исторических наук Шевченко Данил Викторович. Басмаческое движение. Политические процессы и вооруженная борьба в Средней Азии:1917-1931 гг. Тема диссертации и автореферата по ВАК 07.00.02. Научная библиотека диссертаций и авторефератов. Иркутск. 2006. <http://www.dissercat.com/content/basmacheskoe-dvizhenie-politicheskie-rotsessy-i-vooruzhennaya-borba-v-srednei-azii-1917-1931#ixzz3D5RQ2FyR>.

რომელსაც ტაშკენტის უმაღლესი მუფტი, სადრედინ ხოჯა შარიფ ხოჯაევი ხელმძღვანელობდა, აგრეთვე გარიფ ქარიმოვა – „ახალგაზრდა ბუხარელების“ ერთ-ერთმა ხელმძღვანელმა.

1922 წლის გაზაფხული განსაკუთრებით მძიმე აღმოჩნდა ბოლშევიკთათვის. წითელი არმიის შენაერთების პირადი შემაღვწელობა, რომელიც ძირითადად ეთნიკური რუსებისაგან შედგებოდა, გაჭირვებულ მდგომარეობაში ჩავარდა. უწყლოდ დარჩენილი, აუტანელ სიცხეში მყოფი, მშვიერ-მწყურვალნი და გადაღლილი რუსი ჯარისკაცები თავიანთ ზურგის რაიონებს იყვნენ მოწყვეტილნი, მათი უმეტესობა კი მაღარიითა და ღიზინტერით იტანჯებოდა. ყველაფერ ამას ის ყოვლისმომცველი შიმშიც ემატებოდა, რაც მათ ყოფას ახლდა თან – შიში მოწინააღმდეგის მხრიდან მოულოდნელი ჩასაფრებისა და თავდასხმისა. ყოველივე ეს კი, დაბლა სცემდა წითელარმიელთა მორალურ მდგრადობას და საბრძოლო სულისკვეთებას. ფაქტი ის იყო, რომ წითელი არმიის მდგომარეობა დღითიდღე უარესდებოდა. 1922 წლის 15 ივნისის გზეთი "Times" წერდა:

„ამბოხებულთა გამოსვლები, რომელიც ენვერის სახელთან, მის გონებასთან და მისი განსწავლული შტაბის ახალგაზრდა თურქ ოფიცრებთან არის დაკავშირებული, სულ უფრო და უფრო მეტ ძალებს იკრებს... ეჭვს აღარ იწვევს ის ფაქტი, რომ ენვერის ხელმძღვანელობით წინააღმდეგობის მოძრაობა უფრო ორგანიზებული და კოორდინირებული ხდება, ვიდრე ეს უწინ იყო. ბოლშევიკების მდგომარეობა სულ უფრო და უფრო მძიმდება...“¹⁵⁰

ახლა ენვერი ისევ გამარჯვებული იყო, იგი ისევ არმიის სათავეში იდგა და ისევ სცემდა ბრძანებებს. პირად დაცვაშიც 180 რჩეული ავღანელი ჰყავდა დაყენებული და მისი რაზმიც წარმატებულად მოქმედებდა.¹⁵¹ ამ მომენტიდან ენვერი უკვე ყოფილი ბუხარის საამიროს თითქმის მთელ ტერიტორიას აკონტროლებდა, რაც დაახლოებით დღევანდელი ტაჯიკეთის ტერიტორიას წარმოადგენდა. იგი დამოუკიდებელი შუაზიური „თურანული“ სახელმწიფოს, თემურ ლენგის ახალი ისლამური სახელმწიფოს მეთაური გახდა – ფაქტია, რომ ენვერის მიერ

¹⁵⁰ Donna O’Kearney. Enver Pasha and the Basmachi Rebellion. An interdisciplinary journal for the study of history, philosophy, religion and classics. Vol. III, Issue I. 2008. Pg. 102. "Times". Enver Pasha Enigma. 1922, 15 June. Pg. 9.

¹⁵¹ РЦХИДНИ. ф. 122, оп. 1, д. 268, л. 77-79.

დიადი იდეის ფრთაშესხმისაკენ გადადგმული მეორე ნაბიჯიც წარმატებული გამოდგა.

„დიდი თურანის“ შექმნისაკენ გადადგმულ პირველ წარმატებულ ნაბიჯად კი აზერბაიჯანსა და ბაქოში 1918 წლის სექტემბერში განვითარებული მოვლენები უნდა მივიჩნიოთ. მაშინ, 1918 წლის ზაფხულში განჯაში შესული ოსმალური არმიის შენაერთებისაგან დაიწყო ერთიანი თურქულ-აზერბაიჯანული, ე.წ. „კავკასიის ისლამის არმიის“ ჩამოყალიბება, რომლის ბირთვსაც ოსმალთა მე-3 არმიის მე-2 კორპუსის მე-5 დივიზია შეადგენდა. არმიას სათავეში ახალგაზრდა ენერგიული სარდალი, ენვერ ფაშას უმცროსი ძმა, ნური ფაშა ჩაუდგა, რომელიც ამისათვის სასწრაფოდ გამოიძახეს ტრიპოლიდან განჯაში. ამრიგად, „კავკასიის ისლამის არმია“ შედგა თურქთა 5000-იანი რეგულარული ჯარისა და 10000-12000 თათარი მოხალისისაგან, ე.წ. „ველური დივიზიის“ შემადგენლობიდან. 1918 წლის 15-16 სექტემბერს „კავკასიის ისლამის არმია“ ბრძოლებით შედის ბაქოში და ამხობს გენერალ ლაიონელ დანსთერვილის (Lionel Charles Dunsterville) ბრიტანული საექსპედიციო კორპუსის მიერ ზურგამაგრებულ რუსულ-სომხურ ესერულ-დაშნაკურ, ე.წ. „ცენტრალური კასპიისპირეთის დიქტატურას“... სულ მალე კი, „კავკასიის ისლამის არმიის“ ჩრდილო-კავკასიური კორპუსი გენერალ იუსუფ იზეთ ფაშას სარდლობით ჩრდილოეთ კავკასიაში, დაღესტანშიც შედის, სადაც პროთურქულ მმართველობას ამყარებს.¹⁵² ამით კავკასიის ოსმალური ოკუპაცია სრულდება...

მაშინ, 1918 წლის ზაფხულში, აზერბაიჯანის მთავრობის თაემჯდომარემ, ფათალი ხან ხოელმა¹⁵³ განჯის მეჩეთში შეხვედრი-

¹⁵² არჩილ ჩაჩხიანი. დაშნაკთა ნაციონალისტურ-ექსპანსიონისტური იდეოლოგია და სომხეთ-საქართველოს 1918-1919 წლების ომი. გამოცემლობა არადანი. ISBN 999928-72-48-9. თბილისი. 2007. გვ. 117.

¹⁵³ ფათალი ხან ხოელი (რუს. ФаталиХанИскендероглыХойский, აზერ. Fətəlixan İsgəndər oğlu Xoyski) (1875-1920წ.წ.) – რუსეთისა და აზერბაიჯანის სახელმწიფო და პოლიტიკური მოღვაწე, პროფესიით იურისტი, რუსეთის სახელმწიფო დუმის მე-2 მოწვევის დეპუტატი. ამიერკავკასიის კომისარიატის სახალხო განათლების კომისარი, ამიერკავკასიის დემოკრატიული ფედერაციული რესპუბლიკის იუსტიციის მინისტრი. დაამთავრა ელიზავეტპოლის (განჯის) გიმნაზია, 1897 წელს – მოსკოვის სახელმწიფო უნივერსიტეტის იურიდიული ფაკულტეტი. წლების განმავლობაში მუშაობდა იურისტად სოხუმში, ქუთაისში, ზუგდიდში. 1917 წლის 27 მაისიდან 7

სას ასეთი სიტყვებით მიმართა ნური ფაშას: „აზერბაიჯანელებმა ბოლოს და ბოლოს მიადწიეს თავის მიზანს, ასრულდა ყველა თურქის საუკუნო ოცნება, გაერთიანებულიყო დიდი სულთნის დროშის ქვეშ. ახლა კი, თურქეთის არმიას მოუთმენლად ელოდებიან კავკასიის მთიელები, ვოლგისპირეთის თათრები, იმერკასპიისპირეთის სარტები, ცენტრალური აზიის უზბეკები და ყირგიზები, ხიველები და ბუხარელები“. თავისი გამოსვლა კი, მან შემდეგი სიტყვებით დაასრულა: „გაუმარჯოს თურქეთის არმიას! გაუმარჯოს ყველა თურქის გაერთიანებას!“ თუმცა, ამერკავკასიის თათართა ეროვნული საბჭოს თავმჯდომარე, მამედ ამინ რასულზადე ამ ფაქტს უარყოფს.

მაშინ, 1918 წლის შემოდგომაზე, „კავკასიის ისლამის არმიის“ ბაქოში შესვლის შემდეგ, ენვერ ფაშამ ტაშკენტში თავისი ემისარი იუსუფ ზია ბეგი გაგზავნა, რომლის ამოცანასაც შუა აზიაში პანთურქისტული იდეების პროპაგანდა წარმოადგენდა. ის რამდენჯერმე შეხვდა თურქესტანელ ნაციონალისტებს, რომლებმაც მიიღეს შეთავაზებული პანთურქისტული პროექტი „დიდი თურქული სასულთნოს“ შექმნის შესახებ, რომლის შემადგენლობაშიც ხუთი შუააზიური სახანო უნდა შესულიყო: ტაშკენტის, ბუხარის, კოკანდის, ხივისა და თურქმენეთის. იტიჰადისტთა მიერ მოაზრებული ეს სახელმწიფო ოსმალთა იმპერიის პროტექტორატის ქვეშ იქნებოდა, რაც „თურქესტანი თურქებისათვის“ ლოზუნგითა და

დეკემბრამდე იყო აზერბაიჯანის დროებითი ეროვნული საბჭოს წევრი და აღმასრულებელი საბჭოს თავმჯდომარე. აზერბაიჯანის დემოკრატიული რესპუბლიკის შექმნის შემდეგ, 1918 წლის ივნისიდან ინიშნება რესპუბლიკის პირველ პრემიერ-მინისტრად და ერთდროულად შინაგან საქმეთა მინისტრად. მთავრობასა და პარლამენტის (მეჯლისის) შემადგენლობასთან ერთად თბილისიდან გადადის განჯაში. 1918 წლის ოქტომბრიდან, „კავკასიის ისლამის არმიის“ ბაქოში შესვლის შემდეგ, აზერბაიჯანის პარლამენტი და მთავრობა გადადის ბაქოში, რომელიც ცხადდება აზერბაიჯანის დემოკრატიული რესპუბლიკის დედაქალაქად. 1918-1920 წლებში იყო აზერბაიჯანის დემოკრატიული რესპუბლიკის სამხედრო მინისტრი და საგარეო საქმეთა მინისტრი. მე-11 წითელი არმიის აზერბაიჯანში შესვლისა და მისი გასაბჭოების შემდეგ, 1920 წლის მაისიდან ტოვებს აზერბაიჯანს და გადმოდის საცხოვრებლად საქართველოში, თბილისში. 1920 წლის 19 ივნისს ერევნის მოედანზე (დღევანდელი თავისუფლების მოედანი) მოკლულ იქნა სომეხი დაშნაკების არამ ერქანიანის და მისაკ გრიგორიანის მიერ. აღნიშნული ტერაქტი აღსრულებულ იქნა ოპერაცია „ნემეზისის“ ეგიდით. დაკრძალულია თბილისის მუსლიმთა სასაფლაოზე.

მოსახლეობასთან საერთო ენისა და რელიგიის საფუძველზე განხორციელებოდა. მაგრამ მაშინ, გასაგები მიზეზების გამო, ამ იდეების რეალიზება ვერ მოხერხდა. I მსოფლიო ომი დასრულდა, ოსმალთა იმპერია დამარცხდა და ენვერ ფაშასათვის ყველაფერი თავდაყირა დაადგა.

ახლა კი, 1922 წლის გაზაფხულისათვის, შუა აზიაში მიმდინარე მოვლენები ენვერის სასარგებლოდ ვითარდებოდა. მოვლენების განვითარების დინამიკაც იმაზე მიუთითებდა, რომ თითქოს „დიდი თურანის“ შექმნას დიდი სირთულეები უკვე აღარ ელობებოდა წინ და თემურ ლენგის ახალი სახელმწიფოს შექმნაც უახლოესი მომავლის საკითხი იყო.

საერთო ჯამში, 1922 წლის გაზაფხულისათვის აღმოსავლეთ ბუხარელმა ბასმაჩებმა ენვერ ფაშას, დავლათ მინ ბეისა და იბრაჰიმ ბეგის ხელმძღვანელობით დიდ წარმატებებს მიღწიეს საბჭოთა ხელისუფლების წინააღმდეგ ბრძოლაში. მათ თავიანთ კონტროლს დაუქვემდებარეს აღმოსავლეთ ბუხარის თითქმის ყველა მსხვილი ქალაქი და დასახლებული პუნქტი. მალე ენვერ ფაშამ დასავლეთ ბუხარის ალებისთვისაც დაიწყო მოსამზადებელი სამუშაოების ჩატარება. დასავლეთ ბუხარაშიც მასობრივი სახალხო აჯანყება დაიწყო საბჭოთა ხელისუფლების წინააღმდეგ. სამარყანდის ოლქში ბასმაჩური რაზმები იმდენად ძლიერნი და კარგად ორგანიზებულნი იყვნენ, რომ სისტემატურ თავდასხმებს აწყობდნენ საოლქო ცენტრზე. ბუხარელ და სამარყანდელ ბასმაჩებს ამ ეტაპისათვის რამდენიმე სამეთაურო ცენტრი გააჩნდათ, რომელთა მეშვეობითაც ერთობლივი საბრძოლო მოქმედებების კოორდინირება ხდებოდა. მართალია, ცალკეულ ბასმაჩურ რაზმებს შორის გარკვეული უთანხმოებები და დაპირისპირებებიც არსებობდა, მაგალითად, დავლათ მინ ბეისა და იბრაჰიმ ბეგს შორის, მაგრამ საბჭოელების წინააღმდეგ ბრძოლაში ისინი მაინც ენვერ ფაშასთან ერთად გამოდიოდნენ. ჯერჯერობით მაინც...

კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი ნიშანი, რომლითაც ბუხარისა და სამარყანდის ბასმაჩური მოძრაობები ხასიათდებოდა, ის იყო, რომ ეს რაზმები ადგილობრივი მოსახლეობის დიდი მხარდაჭერით სარგებლობდნენ, რადგან ბასმაჩები, როგორც წესი, არ ძარცვავდნენ მშვიდობიან მოსახლეობას.

აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ მსგავს მდგომარეობას ყოველთვის და ყველგან არ ჰქონდა ადგილი. ჩვენი ეს დასკვნა

განსაკუთრებით, ფერდანის ოლქს შეეხება. ასე მაგალითად, დანიელ შევჩენკო აღნიშნავს, რომ მცდარია დასავლურ ისტორიოგრაფიაში საყოველთაოდ მიღებული ის აზრი, თითქოს ბასმაჩურ მოძრაობას მთელს შუა აზიაში მშვიდობიანი მოსახლეობის საყოველთაო მხარდაჭერა ჰქონდა მოპოვებული. ასეთი მხარდაჭერით მხოლოდ ბუხარის რესპუბლიკისა და სამარყანდის ოლქის საზღვრებში მოქმედი ბასმაჩური რაზმები სარგებლობდნენ. ამის საწინააღმდეგოდ, მაგალითად, ფერდანელ ბასმაჩთა მოძრაობა, რომელიც თავიდან საბჭოელთა მიერ დაწყებული ტერორის საწინააღმდეგო მოძრაობად ჩაისახა, მალე სულ სხვა მიმართულებით განვითარდა. ფერდანელი ბასმაჩების, ზოგადად ბასმაჩური მოძრაობის ამ პიონერთა აქტივობა თანდათან ადგილობრივი მშვიდობიანი მოსახლეობის ძარცვა-გლეჯაში გადაიზარდა, რის გამოც უკვე 1922 წლისთვის ისინი სრული გახრწნისა და მორალური დეგრადაციის სტადიაში შევიდნენ.¹⁵⁴

1922 წლის გაზაფხულისათვის ენვერის პოზიციები იმდენად გაძლიერდა, რომ მაისის თვეში მოსკოვში გაგზავნილ წერილში იგი საკუთარ თავს ბუხარის, ხივისა და თურქესტანის ჯარების უმაღლეს მთავარსარდლად წარმოადგენდა. ენვერ ფაშამ აქაც არ უღალატა საკუთარ თავს და უკვე ღია ულტიმატუმის ფორმით მოითხოვა შუა აზიიდან წითელი არმიის შენაერთების გაყვანა და მისი რაზმების თურქესტანის რეგულარულ ჯარებად ცნობა.

შუჰნაზ ილმაზის მიხედვით, ენვერმა შუა აზიიდან საბჭოთა ჯარების გაყვანის 14-დღიანი ულტიმატუმის წერილი კრემლს „თავისი მეგობრის“, ნარიმან ნარიმანოვის¹⁵⁵ ხელით გაუგზავნა.¹⁵⁶

¹⁵⁴ Кандидат исторических наук Шевченко Данил Викторович. Басмаческое движение. Политические процессы и вооруженная борьба в Средней Азии:1917-1931 гг. Тема диссертации и автореферата по ВАК 07.00.02. Научная библиотека диссертаций и авторефератов. Иркутск. 2006. <http://www.dissercat.com/content/basmacheskoe-dvizhenie-politicheskie-rotsessy-i-vooruzhennaya-borba-v-srednei-azii-1917-1931#ixzz3D5RQ2FyR>.

¹⁵⁵ ნარიმან ქერბალან ნაჯაფ ოღლი ნარიმანოვი (რუს. Нариман Кербалаи Наджаф оглы Нариманов, აზერ. Nəriman Kərbəlayi Nəcəf oğlu Nərimanov) (1870-1925წ.წ.) – თბილისში დაბადებული და გაზრდილი გამოჩენილი აზერბაიჯანელი მწერალი, საზოგადო და პოლიტიკური მოღვაწე, ბოლშევიკი, აზერბაიჯანის საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის საგარეო საქმეთა მინისტრი 1920-1921 წლებში და აზერბაიჯანის საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის სახალხო კომისართა საბჭოს თავმჯდომარე 1920-1922 წლებში. პროფესიით ექიმი. 1885 წელს დაამთავრა თბილისის მუსლიმთა სკოლა, 1890

დასაშვებია, რომ ენვერსა და კრემლს შორის ერთ-ერთ საკომუნიკაციო არხს მართლაც ნარიმან ნარიმანოვი წარმოადგენდა, რომელთანაც ენვერ ფაშას ახლო პირადი ნაცნობობა ჰქონდა. ამისათვის ბაქოში გამართული „აღმოსავლეთის ხალხთა I ყრილობის“ გახსენებაც კმარა. თუმცა, ჩვენს ხელთ არსებული სხვა მასალებით აღნიშნული ინფორმაცია არ დასტურდება. და ეს არცაა გასაკვირი. დარწმუნებულნი ვართ, რომ რუსულ-თურქული ბოლშევიკურ-იტალიანური ურთიერთობებისა და მათი თანმდევი მოვლენების შესახებ არსებული საარქივო მასალებისა და დოკუმენტების დიდი ნაწილი საბჭოთა და რუსული შესაბამისი უწყებების მიერ ისევ გასაიდუმლოებული და კვლევისათვის დახურულია, შესაბამისად, მკითხველთა ფართო წრისათვის იგი ისევ მიუწვდომელია.

საერთო ჯამში, თითქმის ცხრა თვის განმავლობაში აწარმოებდა ენვერ ფაშა წარმატებულ საბრძოლო მოქმედებებს წითელი არმიის ნაწილების წინააღმდეგ. უნდა აღინიშნოს, რომ აქ, შუა აზიაში, ბასმაჩური რაზმების მეთაურის როლში, იგი ისევ

წელს – ამიერკავკასიის გორის სამასწავლებლო სემინარია, ხოლო 1902 წელს – ნოვოროსიის (ოდესის) უნივერსიტეტის სამედიცინო ფაკულტეტი. 1905 წლიდან პოლიტიკაშია, აზერბაიჯანის სოციალ-დემოკრატიული პარტია „გუმუტის“ წევრი, მონაწილეობს ამიერკავკასიაში მიმდინარე რევოლუციურ პროცესებში. აქტიურად ეწევა სოციალ-დემოკრატიული იდეების პროპაგანდას. 1908 წელს აპატიმრებენ და სვაძენ მეტეხის ციხეში, შემდეგ 5 წლით ასახლებენ ასტრახანის მხარეში. 1916 წლის დეკემბერში ირჩევენ „სახალხო სახლის“, ბაქოს ბოლშევიკთა ორგანიზაციის ლეგალური ცენტრის მმართველობაში. 1918 წლის მარტში არის ბაქოს რევოლუციური დაცვის კომიტეტის წევრი. 1918 წლის შემოდგომიდან, ბაქოს ოსმალური ოკუპაციის შემდეგ ტოვებს ქალაქს და გადადის მოსკოვში. 1919 წლიდან ლენინის ინიციატივით ინიშნება საგარეო საქმეთა სახალხო კომისიარიატის ახლო აღმოსავლეთის განყოფილების გამგედ. იყო აზერბაიჯანის ბოლშევიკური ოკუპაციის ერთ-ერთი ინიციატორი. 1920 წლის აპრილში, ბაქოს ბოლშევიკური ოკუპაციის დროს იყო აზერბაიჯანის რევოლუციური კომიტეტის თავმჯდომარე, შემდგომ – აზერბაიჯანის საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის საგარეო საქმეთა სახალხო კომისარი და მთავრობის თავმჯდომარე. 1922 წლის 30 დეკემბერს ინიშნება საბჭოთა კავშირის ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის თავმჯდომარედ. ამავე დროს, 1924 წლიდან საზოგადოებრივ მეცნიერებებში კითხულობს ლექციებს აღმოსავლეთის მშრომელთა კომუნისტურ უნივერსიტეტში. გარდაიცვალა მოსკოვში, 1925 წლის 19 მარტს, გაურკვეველ ვითარებაში. ოფიციალური ვერსიით გარდაიცვალა გულის უკმარისობის გამო.

¹⁵⁶ Suhnaz Yilmaz. An Ottoman Warrior Abroad: Enver Pasha as an Expatriate. Middle Eastern Studies. A Frank Cass Journal. ISSN 0026-3206, p. 58.

საკუთარ სტიქიაში აღმოჩნდა. ისიც ფაქტია, რომ ენვერ ფაშა არასდროს არ გამოირჩეოდა დიდი სტრატეგოსის სამხედრო თვისებებით რეგულარული საომარი მოქმედებების ჩასატარებლად, რის ნათელ დადასტურებასაც წარმოადგენდა მის მიერ წარუმატებლად მართული საბრძოლო ოპერაციები ტრიპოლიში და, განსაკუთრებით, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, კავკასიაში, სადაც ოსმალთა მე-3 არმიამ გამანადგურებელი მარცხი იწვნია რუსეთის კავკასიის არმიისაგან I მსოფლიო ომის საწყის ეტაპზე, 1914-1915 წლების ზამთარში ჩატარებულ სარიყამიშის ოპერაციაში. მაგრამ ახლა, სადაც მან ძირითადად პარტიზანული ბრძოლის მეთოდები აირჩია ბრძოლის საწარმოებლად, აქ მას ბადალი არ ჰყავდა. ბასმაჩთა მიერ მოწყობილი ჩასაფრებები, მოულოდნელი საკავალერიო რეიდები და სწრაფი იერიშები წითელი არმიის ნაწილებისათვის უძძიმესი შედეგებით მთავრდებოდა.

მიუხედავად იმისა, რომ თურქესტანში მოქმედი 60 ათასი ბასმაჩიდან ენვერი მხოლოდ 20 ათასს ხელმძღვანელობდა, იგი მაინც წარმატებულად მოქმედებდა წითელი არმიის წინააღმდეგ, – აღნიშნავს ცნობილი უზბეკი ისტორიკოსი და აღმოსავლეთმცოდნე, სტამბოლის ტექნიკური უნივერსიტეტის საპატიო დოქტორი, თურქესტანისა და ცენტრალური აზიის პოლიტიკური ისტორიის მკვლევარი ბაიმირზა ჰაიატ მაჰმუდმირზა-ოღლი (Baymirza Hayit).¹⁵⁷

და მაინც, როგორც ეს ყოველთვის ხდება ხოლმე, ენვერ ფაშა ვერ ითვალისწინებდა რეგიონში შექმნილ რეალურ პოლიტიკურ მდგომარეობას. ამ შემთხვევაშიც იგი ისევ რომანტიკული ავანტიურიზმით შთაგონებულ იმ იდეალისტად რჩებოდა, რომელიც ვარდისფერი სათვალეებით უყურებდა სამყაროს. ზუსტად ამ ეპითეტებით მოიხსენიებდა გაზეთი “The New York Times“-ის 1922 წლის 18 აგვისტოს ნომერი ენვერ ფაშას, როდესაც წერდა, რომ იგი „ერთ-ერთი ყველაზე უფრო რომანტიკული და ავანტიურისტული ფიგურა იყო მთელს ისლამურ სამყაროში“.¹⁵⁸ ეს მდგომარეობა კი ცალსახად ენვერის საწინააღმდეგოდ მუშაობდა.

¹⁵⁷ Hayit, Baymirza. Basmaçılar: Türkistan Milli Mücadele Tarihi. ,Diyanet Vakfi Yayınları, İstanbul. 1997.

¹⁵⁸ The New York Times. Ener Pasha slain by Soviet forces. Turk's War Leader is Left Dead on the Field After Desperate Fight in Bokhara. August 18, 1922.

რეალურ სივრცესა და გარემოში რომატიზმის ადგილი ნამდვილად არ არის, რეალობა გაცილებით უფრო მკაცრია და იგი ყოველგვარ რომანტიზმს უარყოფს. ამავე დროს, მიუხედავად იმისა, რომ ცენტრალურ აზიაში ბოლშევიკებთან დაპირისპირებულ ერთადერთ რეალურ პოლიტიკურ და სამხედრო ძალას ბასმაჩური მოძრაობა წარმოადგენდა და ცალკეულ ბასმაჩურ რაზმებში თითქოს ამ ბრძოლისათვის საკმარისი მოტივაციაც არსებობდა, აქაც არ იყო ყველაფერი რიგზე. ამ რეალობის დადგომას მთელმა რიგმა სუბიექტურმა და ობიექტურმა მიზეზებმა შეუწყვეს ხელი. შედეგი კი, ის იყო, რომ საერთო ჯამში, ენვერ ფაშა და მისი ბრძოლა განწირული აღმოჩნდა...

ლეგენდის დასასრული

ბასმაჩთა მიერ მიღწეული გარკვეული ტაქტიკური წარმატებების ფონზე, 1921 წლის ბოლოდან ბოლშევიკებმა თავიანთი მოქმედებების საერთო სტრატეგია შეცვალეს. აქ მხოლოდ სამხედრო სტრატეგიებსა და საბრძოლო მოქმედებების ტაქტიკაზე არაა საუბარი. აქ ანტიბასმაჩური მოქმედებების უფრო ფართო სპექტრთან გვაქვს საქმე. შექმნილ მდგომარეობაზე რეაგირების მიზნით, ბოლშევიკთა მიერ აქცენტები გარკვეულ იდეოლოგიურ და პოლიტიკურ მომენტებზე გაკეთდა, პირველ რიგში, მშვიდობიან მოსახლეობასთან მიმართებაში. სამხედრო ხელოვნებაში ანბანურ ჭეშმარიტებადაა მიჩნეული შემდეგი თეზა – „ნებისმიერი სახის პარტიზანული მოძრაობის დასუსტებისა და დაქსაქსვისათვის საჭიროა მას ძირითადი საყრდენი ძალის – მოსახლეობის მხარდაჭერა მოეუსპოთ“.

არანაკლებ მნიშვნელოვანი იყო ბასმაჩური მოძრაობის დასუსტებისათვის შემუშავებული კიდევ ერთი სქემა. საბჭოელთა პოლიტიკურმა და იდეოლოგიურმა ბელადებმა ბასმაჩური მოძრაობის მორალური გახრწნის კარგად მოფიქრებული გეგმის განხორციელება დაიწყეს. პირველ რიგში, როგორც ზემოთ ვახსენეთ, შალვა ელიავასეული „დათობის“ პოლიტიკის შესაბამისად, შემცირდა ის მიმე წნეხი, რასაც უბრალო ხალხი განიცდიდა საბჭოთა ხელისუფლების მხრიდან. 1921 წლის 2 დეკემბერს გამოიცა დეკრეტი შარიათის კანონებისა და ადათ-წესების აღდგენის შესახებ. ისევ იხსნებოდა მეჩეთები და მედრესეები, აიკრძალა მეჩეთების ქონების ექსპროპრიაცია, დაიშვა კერძო ვაჭრობა, გლეხებს დაურიგდათ სათესლე მასალა, გაიცა უპროცენტო საბანკო კრედიტები. ამავე დროს, დაიწყო ინტენსიური მუშაობა სხვადასხვა ბასმაჩური რაზმების ერთმანეთისაგან გათიშვისა და დაპირისპირებისათვის, თუნდაც ეროვნული ნიშნით. შეინიშნებოდა ტრაიბალიზმის ელემენტების ინსპირირება-წახალისების შემთხვევებიც.

ამ მუშაობაში სრულად ჩაერთო საბჭოური იდეოლოგიური მანქანა – არმიის, შინსახკომისა და უშიშროების ორგანოთა სპეცსამსახურები, აგენტურა და დეზინფორმაციული აპარატი. იწვებოდა უზბეკთა მეჩეთები და ვრცელდებოდა ხმები, რომ ეს საქმე ყირგიზი ბასმაჩების ნამოქმედარი იყო. იპარავდნენ ყირგიზთა

საქონლის ჯგოებს და ავრცელებდნენ ხმებს, რომ ეს უზბეკი ბასმაჩების ჩადენილი იყო.¹⁵⁹

დაახლოებით იმავე სქემით მიმდინარეობდა თავად ბასმაჩური რაზმების მეთაურების, ყურბაშების¹⁶⁰ ერთმანეთთან და სხვა პოლიტიკურ ძალებთან, მაგალითად, ჯადიდებთან დაპირისპირებების პროვოცირებაც.

საზოგადოდ, ყველა ყურბაშს თავისი სამოქმედო რაიონი ჰქონდა, სადაც იგი მდგომარეობის სრულუფლებიან ბატონ-პატრონად გრძნობდა თავს. ამავე დროს, ყველა ყურბაშს ჰქონდა უფლება, თავისი რაზმით შესულიყო მეზობელი ყურბაშის ტერიტორიაზე და გადასულიყო სხვა რაიონში, მაგრამ მას არ ჰქონდა უფლება ტერიტორიის გამგებელ ყურბაშთან შეთანხმებისა და მისი ნებართვის გარეშე ეწარმოებინა ამ რაიონში საბრძოლო მოქმედებები. აქ უკვე გასაგებია, თუ რამდენად მოწყვლად სისტემასთან გვაქვს საქმე. ისიც გასაგებია, თუ რამდენად ნოციერ ნიადაგს ქმნიდა არსებული სიტუაცია ყურბაშებს შორის სხვადასხვა ტიპის დაპირისპირებების ინსპირირებისათვის. ამ საქმეში ბოლშევიკებმა ნამდვილი გამოშგონებლობა და ნიჭი გამოავლინეს. საბჭოელები წვავდნენ სახლებს, იტაცებდნენ ხალხს, კლავდნენ სასულიერო პირებს, ძარცვავდნენ მეჩეთებს და იქ ლენინის პორტრეტებს კიდებდნენ. შემდეგ კი აგენტები ავრცელებდნენ ხმებს იმის შესახებ, რომ ყველაფერი ეს თითქოს რეფორმისტი ჯადიდების ნამოქმედარი იყო. იგივე სქემას მიმართავდნენ საბჭოელები ნაციონალური შუღლის გასაღვივებლადაც.

159 Установление в Туркестане колониальной советской власти. Движение борцов за свободу. <http://bibliofond. Ru /view.aspx?id= 531499>.

160 ბასმაჩთა პირველი მასიური შეკრება 1918 წლის იანვარში შედგა კოკანდში, მაშინ, როცა თურქესტანის ავტონომია ჯერ კიდევ არ იყო დამხობილი ბოლშევიკების მიერ. ამ შეხვედრაზე დადგინდა ბასმაჩთა სამეთაურო შემადგენლობის ძირითადი წოდებებიც: ათეულის მეთაურს უნბაში ეწოდა, ასეულისას – იუზბაში, რაზმისას – ყურბაში, სამხედრო რაიონისას – ლაშქარბაში, ზოლო სამხედრო ოლქისას – ამირ ლაშქარბაში. შემუშავდა განმასხვავებელი ნიშნებიც. ასე მაგალითად, უნბაშს მკერდის მარჯვენა მხარეს ორი ერთმანეთში ჩასმული წითელი წრე ჰქონდა მიკერებული, იუზბაშს – წრეში ჩასმული ჯვარი მკერდზე და მარჯვენა იდაყვის ზედა მხარეს ორი ნახევარმთვარე. თუმცა, შემდგომში, როდესაც ბასმაჩურმა მოძრაობამ მასიური ხასიათი მიიღო, ამ განმასხვავებელი ნიშნების ხმარებამ ყოველგვარი აზრი დაკარგა და ისინი ფაქტიურად აღარც გამოიყენებოდა.

საერთო ჯგამში, მწვავედებოდა როგორც მშვიდობიან მოსახლეობასა და ბასმაჩებს შორის, ასევე სხვადასხვა ბასმაჩურ რაზმებს შორის არსებული დაპირისპირებები, რასაც საომარი მოქმედებების ესკალაცია მოჰყვებოდა შედეგად. ყველაზე საინტერესო ისაა, რომ ბოლშევიკები დიდი წარმატებით ახერხებდნენ თვით ბასმაჩური რაზმების შიგნით არსებული უთანხმოებებისა და დაპირისპირებების პროვოცირებასაც. ასეთმა მოქმედებებმა თავისი ნაყოფი გამოიღო. ასე მაგალითად, 1922 წლის გაზაფხულიდან ფერღანელ ბასმაჩთა მეთაურმა, მუიჰდინ ბეგმა, რომელიც ეროვნებით ყირგიზი იყო, თავისი რაზმის დაკომპლექტება მხოლოდ ყირგიზებით დაიწყო, ხოლო მისი მოადგილე, ისრაფილი, ეროვნებით უზბეკი, უპირატესობას უზბეკებს ანიჭებდა.¹⁶¹ ასე რომ ბასმაჩების სუსტი წერტილი, გარდა იმისა, რომ ისინი გავლენისა და ძალაუფლებისათვის ებრძოდნენ ერთმანეთს, აგრეთვე იმ ეთნიკური დაპირისპირების წარმოშობაშიც მდგომარეობდა, რაც თურქმენებსა და უზბეკებს, ყირგიზებსა და უზბეკებს შორის არსებობდა.

კრემლის იდეოლოგიური მანქანა კარგად მუშაობდა და ბოლშევიკებიც თავის მიზანს აღწევდნენ – ბასმაჩთა ერთიანობა არა მარტო ცალკეულ რაზმებს შორის, არამედ თვით რაზმებს შიგნითაც დარღვეული იყო. საყოველთაოდ აღიარებული ჭეშმარიტებაა – მართვის ერთიანობადაკარგული არც ერთი სამხედრო ორგანიზაცია ბრძოლისუნარიანი აღარ არის...

ენვერ ფაშასა და ადგილობრივ ბასმაჩთა რაზმების მეთაურებს შორის ადრე არსებული დაპირისპირებები შემდგომშიც შენარჩუნდა. განსაკუთრებულად დაძაბული მდგომარეობა ენვერ ფაშასა და იბრაჰიმ ბეგს შორის არსებობდა. ამ ფაქტს იმ წერილის შინაარსიც ადასტურებს, რომელიც ამირა საიდ ალიმ ხანმა გაუგზავნა იბრაჰიმ ბეგს 1922 წლის მაისში. ამირა წერს: „ჩვენი რელიგიის სახელით ვალდებული ხართ, სოლიდარულნი იყოთ უმაღლესი მთავარსარდლის, ენვერ ფაშას მიმართ და ყველაფერი მასთან შეთანხმებით გააკეთოთ, რათა მთავარსარდალი თქვენით კმაყოფილი დარჩეს“.

ამირა იბრაჰიმ ბეგს შემდგენიარად მოიხსენიებს – „მოლა იბრაჰიმ ბეი, გისარის მთავარსარდალი“. ანალოგიური შინაარსის

¹⁶¹ Установление в Туркестане колониальной советской власти. Движение борцов за свободу. <http://bibliofond. Ru /view.aspx?id= 531499>.

წერილები დაეგზავნათ ბასმაჩთა სხვა ლიდერებსაც. თვით ენვერ ფაშას კი ამირა სწერდა: „გთხოვთ, შექმნათ შესაბამისი ორგანიზებულიობა და თანხმობა იმ ძალებში, რომლებიც თქვენთან თანამშრომლობენ და ამით გამახაროთ“.¹⁶²

მიუხედავად მიღწეული დიდი წარმატებებისა, ენვერის ბანაკშიც არ იყო ყველაფერი ბოლომდე რიგზე. საუბარი ბასმაჩური რაზმების ბელადთა ერთიანობისა და სუბორდინაციის საკითხს ეხება. არავინ არ იყო დარწმუნებული მეზობელი რაზმის ერთგულებასა და თავდადებაში. ენვერისა და სხვა პარტიზანული რაზმების მეთაურებისათვის ერთიანობის შენარჩუნება გადაუღალავად პრობლემად იქცა.

ბოლშევიკთა დეზინფორმაციული აპარატი და აგენტურული ქსელი კარგად მუშაობდა. ყურბაშთა შორის არავინ არ იყო იმაში დარწმუნებული, რომ მას მძიმე მომენტში არ გასცემდა მეზობელი ან ქვეშევრდომი. როგორც არაერთხელ აღვნიშნეთ ზემოთ, ბასმაჩურ მოძრაობაში ჩართვის პირველივე დღიდან ენვერის დაუძინებელ მოშურნედ და მტრად ლოკაელ უზბეკ ბასმაჩთა ცნობილი ლიდერი, ცალხელა იბრაჰიმ ბეგი შეიქმნა. იგი ძალიან ამბიციური პიროვნება იყო, ბასმაჩურ რაზმებს მეთაურობდა სამარყანდსა და ყორშში და თურქესტანის ბასმაჩური მოძრაობის საერთო ლიდერობაზეც აცხადებდა პრეტენზიებს. ენვერსა და იბრაჰიმ ბეგს შორის ჯერ პიროვნული შეუთავსებლობა გაჩნდა, რაც მალე გადაიზარდა პირად ზიზლსა და მტრობაში. იბრაჰიმ ბეგს ყველაზე მეტად ის მდგომარეობა აცოფებდა, რომ ამირა საიდ ალიმ ხანმა ენვერ ფაშა თურქესტანის ეროვნული ძალების უმაღლეს მთავარსარდლად დანიშნა. ამ თანამდებობაზე იგი, პირველ რიგში, საკუთარ თავს მოიაზრებდა, ენვერი კი, გარედან მოსული კაცი იყო.

1922 წლის ივნისში ენვერ ფაშამ ქაბულში მყოფ ბუხარის ამირას, საიდ ალიმ ხანს მისწერა წერილი, სადაც იბრაჰიმ ბეგს მის წინააღმდეგ შეთქმულების ორგანიზებასა და გამცემლობაში დასდო ბრალი. წერილის ბოლოს კი, მეტად ოპტიმისტურად და კონფიდენციალურად დაამატა: „რუსები მალე ჩვენი მთავარი მტრები აღარ იქნებიან!“... მაგრამ ენვერ ფაშა შეცდა, მან ძალიან ნაადრევი დასკვნები გამოიტანა. მისმა უდიდებულესობა ისტორიამ

¹⁶² Ю. Гановский. Доктор исторических наук. Энвер-паша среди басмачей. Азия и Африка сегодня. №5, 1994. С.59-61. <http://voencomuezd.livejournal.com/662145.html>.

სულ სხვანაირად განსაჯა და მოვლენების შემდგომმა განვითარებამაც მალე საწინააღმდეგო აჩვენა. ენვერის ოპტიმისტურ პროგნოზებს გამართლება არ ეწერა...

ზემოჩამოთვლილთან ერთად, ენვერის დიდი პრობლემა იმაშიც მდგომარეობდა, რომ, ყველა ტიტულის მიკერებით, რაც კი შესაძლებელი იყო, მან ბუხარის ექსამირას, საიდ ალიმ ხანს დაადგა მტკივნეულ ადგილზე ფეხი. ზუსტად აღნიშნავს ცნობილი ამერიკელი აღმოსავლეთმცოდნე, ჩიკაგოს უნივერსიტეტის ემერიტუს პროფესორი, დევიდ ფრომკინი (David Fromkin), რომ ენვერი თავის თავზე შეყვარებული თვითკმაყოფილი კაცი იყო, რომელსაც უყვარდა ყოველგვარი უნიფორმები, მედლები და ტიტულები. ოფიციალურ დოკუმენტებზე შტამპის დასადებად ენვერ ფაშამ ოქროს ბეჭედი დაამზადებინა. მალე კი თავი თურქესტანის ამირადაც გამოაცხადა, რაც ნამდვილად არ უწყობდა ხელს მის პერსონას ამირასთან კარგი ურთიერთობების შენარჩუნების საქმეში.¹⁶³

ამირამ დაინახა, რომ სულ მცირე წარმატების მიღწევის შემთხვევაშიც კი, ენვერი პირველობის პალმას არავის აღარ დაუთმოდა. დღესაც ნათელია, რომ მეგალომანიით შეპყრობილი „ახალგაზრდა თურქთა“ ლიდერი დიდი საქმეების კეთებისათვის იყო მოწოდებული, ეს კი, მოცემულ მომენტში, ნამდვილად არ ადგებოდა ენვერის საქმეს. შექმნილმა რეალობამ ბუხარის ექსამირას ენვერისაგან დისტანცირების პროცესები დააჩქარა. ავღანეთიდან ნელ-ნელა შეწყდა იარაღის, აღჭურვილობის, საბრძოლო მასალებისა და ცოცხალი ძალის მოწოდება. ყველაზე მნიშვნელოვანი კი ისაა, რომ შეწყდა ენვერ ფაშას იდეოლოგიური მხარდაჭერაც.

შექმნილი მდგომარეობიდან გამომდინარე, ენვერმა ისიც კი სცადა, რომ თუნდაც პრიმიტიულ ფორმებში მაინც აეწყო ვაზნების წარმოების საქმე, მაგრამ ამ ჩანაფიქრიდან არაფერი გამოვიდა. ფაქტია, რომ შესაბამისი ტექნოლოგიებისა და სამრეწველო წარმოების ტექნიკური პირობების დაცვა ვერ ხერხდებოდა. კუსტარულ პირობებში ჩამოსხმულ ვაზნებს კი, რომლებიც დიდი

¹⁶³ Fromkin, David (2001). A peace to end all peace: the fall of the Ottoman Empire and the creation of the modern Middle East. New York: H. Holt. pp. 119. ISBN 0-8050-6884-8. <http://books.google.com/books?id=5Vh8r6M8QQMC>.
http://military.wikia.com/wiki/Enver_Pasha.

რაოდენობით ტყვიას შეიცავდა, რამდენიმე გასროლის შემდეგ მწყობრიდან გამოჰყავდა შაშხანები...¹⁶⁴ მოკლედ რომ ვთქვათ, ენვერს თანდათან ძალები ელეოდა, მისი რაზმი დღითიდღე დნებოდა. ბოლშევიკებისა კი პირიქით – თანდათან ძლიერდებოდა. ენვერის მცირე წარმატებებს მალე იმედგაცრუებისა და მძიმე მარცხების სერია მოჰყვა...

ენვერ ფაშას ცხოვრებისა და ბრძოლის ტაჯიკური პერიოდი კი, დიდხანს აღარ გაგრძელებულა – სულ რამდენიმე თვე. 1922 წლის 4 აგვისტოს, ჯემალ ფაშას თბილისში მკვლელობიდან სულ რაღაც ორ კვირაში, იგი ბრძოლაში დაიღუპა წითელი არმიის საკავალერიო ბრიგადის ქვედანაყოფებთან შეტაკების დროს, დუშანბესთან ახლოს, სოფელ ბალჯუანთან. ბრიგადას ეროვნებით სომეხი ოფიცერი, აკოვ მელქუმიანი მეთაურობდა.¹⁶⁵ ზოგიერთი წყაროს მონაცემებით, სწორედ პირადად მელქუმიანის მიერ იქნა მოკლული ენვერ ფაშა, თუმცა სხვა წყაროები ამ ფაქტს არ ადასტურებენ...

მოსალოდნელი გართულებების თავიდან აცილების მიზნით, ბოლშევიკებმა ენვერ ფაშას ცხედარი სასწრაფოდ დაასაფლავეს. საფლავის ადგილმდებარეობა გაასაიდუმლოეს და დაივიწყეს.¹⁶⁶ ოთხ თვეში ენვერ ფაშას 41 წელი უსრულდებოდა...

1996 წელს ენვერ ფაშას საფლავი მოძიებულ იქნა. „სტამბოლი: ენვერ ფაშას (1881-1922) – ახალგაზრდა თურქთა რევოლუციის ლიდერისა და I მსოფლიო ომის წლებში ოტომანთა იმპერიის მმართველი ტრიუმვირატის წევრის დაკრძალვის საზეიმო ცერემონიალი გაიმართა სტამბოლში 5 აგვისტოს, კვირას. დაკრძალვის სამხედრო ცერემონიალს ესწრებოდნენ ქვეყნის პრეზიდენტი სულეიმან დემირელი, მინისტრები, დეპუტატები და თურქეთის გენერალიტეტი. ოსმალო გენერლისა და ყოფილი სამხედრო მინისტრის ნეშტი, რომელიც ტაჯიკეთიდან იქნა გადმოსვენებული, პარასკევს მიაბარეს მიწას ქაგლაიანის რაიონის

¹⁶⁴ Şuhnaz Yilmaz. An Ottoman Warrior Abroad: Enver Pasha as an Expatriate. Middle Eastern Studies. A Frank Cass Journal. ISSN 0026-3206, p. 59. Glenda Fraser. “Enver Pasha’s Bid for Turkestan, 1920-1922”. Canadian Journal of History. Vol. 22 (1988). Pg. 207.

¹⁶⁵ Zaven Der Yeghiayan. My Patriarchal Memories. Translated by Ared Misirliyan. Mayreni Publishing 2002. Operation Nemesis. <http://www.operationnemesis.com/>. 273.

¹⁶⁶ The three Pasha’s Killer file.Htm. 2003.

მემორიალურ მთაზე” – იტყობინებოდა გაზეთი “New York Times”.¹⁶⁷ ზუსტად 74 წლის განშორების შემდეგ ოსმალთა იმპერიის „ახალგაზრდა გმირის” ნეშტი მშობლიურ მიწას დაუბრუნდა.

ასე დასრულდა „დიდი თურქული ტრიუმფირატის” ამქვეყნიური ცოდვილი ცხოვრების დაძაბული და წინააღმდეგობებით აღსავსე გზა. ბოლშევიკებთან ურთიერთობებში მუსტაფა ქემალმა და ქემალისტებმა გაიმარჯვეს, ენვერ ფაშა და ექსიტიჰადისტები კი, დამარცხდნენ. როგორც XX საუკუნის 20-იანი წლების ინგლისელი დაბლომატი, ვიცე-პოლკოვნიკი პერსი თომას ეთერტონი (Percy Thomas Etherton) აღნიშნავდა – „ენვერის დამარცხებასთან ერთად მისი გრანდიოზული გეგმებიც მოუსკავალში წავიდნენ”.¹⁶⁸

მწვანე ნახევარმთვარე სამუდამოდ მოსცილდა წითელი ვარსკვლავის ორბიტას...

როგორი დასკვნებიც არ უნდა გამოიტანონ ისტორიკოსებმა და მკვლევარებმა ბოლშევიკურ-იტიჰადისტური ურთიერთობებისა და იმ ჩახლართული ენიგმას შესახებ, რომელიც კრემლსა და ოსმალთა იმპერიის ყოფილი მმართველი ტრიუმფირატის წევრებს შორის არსებობდა 1920-1922 წლებში, რა ტიპის ანალიზიც არ უნდა ჩატარდეს ბოლშევიკურ-იტიჰადისტურ ურთიერთობებზე, ფაქტია, რომ 1922 წლის 4 აგვისტოს ყველაფერს წერტილი დაესვა. ამ დღეს გენერალ ისმაილ ენვერ ფაშასა და ექსიტიჰადისტების მიერ 1919 წელს წამოწყებული ბოლშევიკურ-რევოლუციური სულისკვეთებით უზვად გაჯერებული და მეტად სახიფათო დიდი პოლიტიკური თამაშები დასრულდა. თურქთა ეფემერული სამშობლოს – „დიდი თურანის” ახალი სახელმწიფოს შექმნა ვერ მოხერხდა.

ენვერ ფაშასა და იტიჰადისტებისაგან განსხვავებით, ლენინმა და ბოლშევიკებმა შეძლეს ეფემერული რუსული „მესამე რომის” იდეოლოგიის ხორცშესხმა „მესამე ინტერნაციონალში”, მაგრამ ამით დასრულდა ყველაფერი. მათ ვერ შეძლეს მსოფლიო პროლეტარული რევოლუციის კონცეფციით შენდებული და რუსულ მესიანისტურ იდეაზე დაფუძნებული აღმოსავლური ექსპანსიისა და

¹⁶⁷ Constantinople. The New York Times. August 6. 1996.

¹⁶⁸ Etherton P. T. In the heart of Asia. Publisher: London: Constable and Company. London, 1925. <http://www.abebooks.co.uk/Heart-Asia-Etherton-Lieut.-Colonel-P. T. London / 54524 92676/bd. 237>.

„ავღანურ-ინდური რეკოლუციის“ განხორციელება, შესაბამისად – ვერც რუსული იმპერიის განვრცობა შეძლეს „თბილ ზღვებამდე“. კონსტანტინოპოლიც ისევ თურქთა ქალაქად დარჩა. ენკერ და ჯემალ ფაშების გაბედული ჩანაფიქრები, მათი რეკოლუციური პანისლამიზმის იდეოლოგია და პანთურქიზმისა და ისლამინტერნის იდეებზე დამყარებული დიდი თურანის შექმნის მასშტაბური პროექტი კი, სამუდამოდ დასამარდა...

დასკვნა

1919-1920 წლებში, მოსკოვს ხშირად ეძახდნენ მრავალრიცხოვანი „აღმოსავლეთის ჩაგრული ხალხების“ „მექას“. მაშინ კრემლში ერებისა და სახელმწიფოების მოწყობის სრულიად წარმოუდგენელი გეოპოლიტიკური პროექტები მუშავდებოდა, რომლებიც ეყრდნობოდა არა მარტო სისტემურ და პოლიტიკურ, არამედ იდეოლოგიურ, კონფესიურ და ეთნიკურ მაჩვენებლებს. ისტორიის შემდგომმა მსვლელობამ გვიჩვენა, რომ ეს პროცესები მხოლოდ ისტორიის კუთვნილება არ იყო. იმდროინდელი პოლიტიკოსების იდეების მიღებისა და მათი პრაქტიკული განხორციელების ტექნოლოგიები დღესაც აქტუალურია. სულ უკანასკნელ ხანს ყოფილი საბჭოთა იმპერიის ყოფილ ტერიტორიებზე (საქართველო, უკრაინა, მოლდოვა) განვითარებული მოვლენები ცალსახად მეტყველებენ ამაზე. გასაგებია, რომ აქ კრემლსა და მის იდეოლოგიურ ლიდერებზე, რუსეთის მიერ დაწყებულ სამხედრო-პოლიტიკურ ინტერვენციასა საუბარი.

მართალია, XX საუკუნის 10-იანი წლების ბოლოსა და 20-იანი წლების დასაწყისში კრემლის სამხედრო-პოლიტიკური აქტივობა ერთა თვითგამორკვევის უფლებებითა და მსოფლიო პროლეტარული რევოლუციის მითით ინიღბებოდა, რომელსაც თავისუფლება უნდა მოეტანა მსოფლიოსა და „აღმოსავლეთის ჩაგრული ხალხებისათვის“, მაგრამ ეს წამოწყება რეალურად სხვა არაფერი იყო, თუ არა რუსული მესიანური იდეისა და სამხედრო ექსპანსიის სხვა ჭრილში გადატანის ფარისევლური მცდელობა. რუსი რევოლუციონერები და პროლეტარი მისიონერები კარგად ინიღბებოდნენ ამ პოლიტიკური სატყუარათი და განახლებული რუსული იმპერიის შექმნისაკენ ისწრაფვოდნენ, რომლის სამოქმედო იარაღსაც რუსული იმპერიული და სლავიანოფილური მესიანიზმის იდეოლოგია წარმოადგენდა. არადა ივანე მრისხანისდროინდელი მოსკოვის მონღოლური სამთავროს არსებობის შემდეგ უკვე ბევრი რამ იყო შეცვლილი. ცარიზტული იმპერიისაგან განსხვავებით, ამჯერად ლენინისეული რევოლუციური მესიანიზმის სული უკვე მთელს ევრაზიის კონტინენტს დასტრიალებდა თავს. გლობალური მასშტაბის „მსოფლიო პროლეტარული რევოლუციის“ ლენინურ-ტროცკისტულ პროექტში კი მთელი მსოფლიო იყო ჩართული.

პროლეტარი მისიონერები ამ პროცესებში მთავარ აქცენტებს ე.წ. „აღმოსავლეთსა“ და ისლამურ სახელმწიფოებზე აკეთებდნენ.

სხვა ხალხების დიადი იდეისტოვის დასამორჩილებლად ბოლშევიკმა მისიონერებმა შესაბამისი იდეოლოგია და ინსტრუმენტიც გამოიყენეს. მართალია, რუსული „მესამე რომის“ კონცეფციის ხორცშესხმა არ გამოვიდა და იგი იდეოლოგემად დარჩა, სამაგიეროდ, გამოვიდა პროლეტარული III ინტერნაციონალის შექმნა. სწორედ III ინტერნაციონალის, ანუ „კომინტერნის“ ეგიდით უნდა აღსრულებულიყო ის დიადი ჩანაფიქრი, რომლის სცენარებიც კრემლის ბნელ კაბინეტებში იწერებოდა.

მაშინ, 1919-1920 წლებში, კრემლისა და III ინტერნაციონალის ინტერესთა ვექტორი აღმოსავლეთისაკენ იყო მიმართული. აღმოსავლეთის ლიდერი სახელმწიფოს როლში ოსმალეთის სასულთნოსა და სახალიფოს მემკვიდრე სახელმწიფოებრივი სუბიექტი მოიაზრებოდა, რომელიც I მსოფლიო ომის შემდეგ დაშლილი იმპერიის ნანგრევებზე უნდა აღმოცენებულიყო. აქ კი ბოლშევიკთათვის საინტერესო ორი მიმდინარეობა იკვეთებოდა: პირველი – თითქოსდა უკვე პოლიტიკურად გაკოტრებული „ახალგაზრდა თურქთა“ იტიჰადისტი ლიდერები, რომელსაც სათავეში ოსმალთა იმპერიის ყოფილი მმართველი ტრაუმევირატის ლიდერი და სამხედრო ექსმინისტრი, გენერალი ისმაილ ენვერ ფაშა ედგა და მეორე – ანატოლიაში ნაციონალისტთა მიერ ახლადდაწყებული წინააღმდეგობის მოძრაობა, რომელსაც ასევე ყოფილი ექსოსმალო გენერალი და დარდანელის ბრძოლების გმირი, შემდგომში ათათურქად წოდებული, მუსტაფა ქემალ ფაშა ხელმძღვანელობდა.

მეტად ნიშანდობლივია ერთი მომენტის საზგასმაც. თუ მიმდინარე მოვლენებს ანალიზის ინდუქციური მეთოდიკის კუთხით განვიხილავთ, XX საუკუნის დასაწყისისათვის ოსმალურ და ცარისტულ იმპერიებში არსებული პოლიტიკური სიტუაციის შესახებ შეიძლება დავასკვნათ, რომ „ახალგაზრდა თურქთა“ და ბოლშევიკთა მიერ XX საუკუნის დასაწყისში წარმოებული პოლიტიკა ბევრ რამეში ჰგავდა ერთმანეთს. ორივე ეს პარტია რევოლუციის მამოძრავებელ ძალას წარმოადგენდა და, გარდა წმინდა პოლიტიკური მიზნებისა, რაც მონარქიის ლიკვიდაციას ან მის დასუსტებას ისახავდა მიზნად, სხვა ფარული ამოცანების გადაწყვეტასაც ითვალისწინებდა. საუბარი ორი მსოფლიო რელი-

გიის, მართლმადიდებლობისა და ისლამური სუნიზმის საყრდენი ბურჯების – ცარისტული რუსეთისა და ოსმალთა იმპერიის ნგრევის პროცესებს შეეხება. ოსმალთა იტიჰადისტების შემთხვევაში დრომოჭმულ პანისლამიზმს ერთიანი პანთურანიზმი უნდა ჩანაცვლებოდა, ბოლშევიკების შემთხვევაში კი, დრომოჭმულ რუსულ მართლმადიდებლობას – რევოლუციური მარქსიზმ-ლენინიზმი.

ამ თვალსაზრისით, 1920-1922 წლებში, ერთი მხრივ კრემლსა და მეორე მხრივ, ოსმალთა იმპერიის მმართველი ტრიუმვირატის ლიდერებს შორის ღრმად გასაიდუმლოებული კავშირები, ერთი შეხედვით, ისტორიისათვის ამოუცნობ ენიგმას წარმოადგენდა. მაგრამ ბოლშევიკურ-იტიჰადისტური ურთიერთობების ამ ენიგმას, თავისი ახსნაც გააჩნდა. ისმაილ ენვერ ფაშა და იტიჰადისტთა ლიდერები, რომელთა ზეგავლენაც ისლამურ სამყაროზე ჯერ კიდევ განუზომლად დიდი იყო, სწორედ ლენინისა და ბოლშევიკების დახმარებით ფიქრობდნენ პოსტოსმალურ პოლიტიკურ სივრცეში თავიანთი დაკარგული პოზიციების აღდგენას. შესაბამისად, ამ რთულ და მეტად სახიფათო პოლიტიკურ თამაშებში მათ მთელი რიგი ინსინუაციებისა და გამომგონებლობის დემონსტრირება მოახდინეს. ოსმალთა ყოფილი მმართველი ტრიუმვირატის წევრები მსწრაფლ გარდაიქმნენ რევოლუციონერებად და მშრომელთა ინტერესების მხურვალე დამცველებად. ექსიტიჰადისტებმა აქ წინა პლანზე ენვერ ფაშას ჰიბრიდული იდეოლოგია წამოსწიეს – პრობოლშევიკური და პანთურანული, ოღნავ მოგვიანებით კი – პანისლამისტური.

1920-1921 წლებში ოსმალეთთან მიმართებაში კრემლის მესვეურთა მიერაც ენვერ ფაშა, ეს უკვდავი „მარადიული მეომარი“, რუსული „ცივი ომის“ მთავარ ფიგურად მოიაზრებოდა. ოფიციალურ რუსულ ისტორიაში მსგავს სუბიექტებს „სტავლენიკებად“ (Ставленник), ხელდასმულებად მოიხსენიებენ, დღევანდელი ტერმინოლოგიით კი – მარიონეტებად. თუმცა, რუსული ტერმინი – Ставленник, რომელიც თარგმანში უფრო მეტს ნიშნავს, ვიდრე მარიონეტი, უკეთ აღწერს ამ ინდივიდის როლსა და ფუნქციას. ესაა საზოგადოების წარმომადგენელი, რომელიც მოსკოვის ხელისუფლების გამოჩენამდე ელოლიაჰება და აქტიურად ემსახურება რუსულ საქმეს. მას თავი მოსკოვის წარმომადგენლად მიაჩნია იმ ქვეყანაში, რომელშიც რუსეთი საბოლოოდ უნდა

გაბატონდეს. ამისათვის „სტავლენიკი“ დასაპყრობი ქვეყნის წარჩინებულ და ცნობილ ოჯახს უნდა წარმოადგენდეს, სასურველია, ქვეყნის მმართველ დინასტიასაც კი. სწორედ ასე.

„სტავლენიკს“ და მარიონეტს შორის ის განსხვავებაა, რომ მარიონეტი, როგორც წესი, არენაზე რუსული ჯარების მიერ ქვეყნის დაპყრობის შემდეგ გამოდის, ხოლო „სტავლენიკი“ საკუთარ სამშობლოში მტრის შემოსვლამდე იწყებს მოქმედებას. იგი ცდილობს, ისეთი ანარქია შექმნას ქვეყანაში, რომ რუსული ჯარები თოფის გასროლის გარეშე და მინიმალური დანაკარგებით შევიდნენ იქ და უფრო მეტიც – ქვეყნის მთავრობამ თავად მოითხოვოს ჯარების შეყვანა. თავად „სტავლენიკი“ კი, რომელსაც დამოუკიდებელ პიროვნებად მოაქვს თავი, ვერც კი გრძნობს, რომ იგი მართული ფიგურაა. ფაქტობრივად, იგი რუსი დესპანის ხელმძღვანელობით მოქმედებს. ჯარიც მხოლოდ იქ და მაშინ ჩნდება, სადაც საჭიროა და როცა საჭიროა.¹⁶⁹

დიახ, პოსტოსმალური სახელმწიფოს შექმნის საწყის ეტაპზე, 1920 წლიდან, სწორედ ენვერ ფაშა მზადდებოდა კრემლის მიერ „სტავლენიკად“. ამ როლში სწორედ მას უნდა ეკისრა ჯერ ანატოლიაში და შემდეგ მთელს თურქეთში პრომოსკოვური და პრობოლშევიკური ფონის შექმნა. თუმცა, 1921 წლის ბოლოსათვის ქემალისტთა მიერ ბერძნებთან მიღწეული სამხედრო წარმატებისა და ანატოლიაში სამხედრო-პოლიტიკური ვითარების შეცვლასთან ერთად, კრემლმა ენვერ ფაშა უარყო და უცებ „გამოაცხო“ მომავალი „რევოლუციური“ თურქეთის ახალი „სტავლენიკი“, დარდანელის ბრძოლების გმირის, გენერალ მუსტაფა ქემალის სახით.

ენვერ ფაშასთან დაკავშირებით ზუსტად აღნიშნავდა თურქესტანის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ერთ-ერთი ლიდერი, მუსტაფა ჩოკაი: „ოსმალთა არმიის მთავარსარდლის ბოლშევიკთა ბანაკში გამოჩენას მისი მოწინააღმდეგენი არ გაუკვირვებია. „ენვერისაგან ყველაფერს უნდა ველოდოთ“, – განაცხადეს მათ. ასეთივე რეაქცია იყო მაშინ, როცა მოსკოვთან მჭიდრო ურთიერთობის შემდეგ იგი ცენტრალური აზიის ამბოხებულთა მხარეზე გადავიდა. ზოგიერთების აზრით, ენვერ ფაშას

¹⁶⁹ ივანე ნანუაშვილი. რა უნდა იცოდეს ყველამ თავისუფალ სამყაროში რუსეთის შესახებ. თბილისი. 2012. ISBN 978-9941-15-564-2. გვ. 140.

მართლაც სურდა ბოლშევიკების მხარდაჭერით ცენტრალური აზიის მუსლიმანებისათვის დამოუკიდებლობის მოპოვება. მიუკერძოებელი ხალხი, რომლებიც ენვერ ფაშას „ახალგაზრდა თურქთა“ რევოლუციის პერიოდიდან იცნობდნენ, მისი ხასიათის წინააღმდეგობრივ თვისებებს უსვამდნენ ხაზს: იგი მართლაც იბრძოდა მუსლიმანი ხალხის თავისუფლებისათვის და პოპულარობის წყურვილში პოულობდა სტიმულს. იგი იმ ავანტიურაში გადაეშვა, რომელსაც ვერც ერთი უფრო გაწონასწორებული ადამიანი ვერ გაბედავდა.

არ ღირს იმ შეფასებებზე ყურადღების შეჩერება, რასაც ბოლშევიკები აძლევდნენ ენვერ ფაშას. საწყის ეტაპზე ენვერ ფაშა მათთვის პატივსაცემ და სასურველ სტუმარს წარმოადგენდა, რომლის დახმარებითაც საუკეთესო პროპაგანდას გასწევდნენ მანამ, სანამ იგი მათ პოლიტიკას გაატარებდა. იგი იმ დრომას მიჰყვებოდა, რომელსაც ბოლშევიკები იყენებდნენ მუსლიმანი ხალხების თვალში. მას უნდა გაეერთიანებინა ცენტრალურ აზიაში მოქმედი ეროვნული ძალებიც, ჯადიდი-რეფორმატორებიც, ნაციონალ-კომუნისტებიც და ამ უკანასკნელის პლატფორმაზე მდგარი ყაზახი მოდერნისტებიც. გარდა ამისა, ენვერს ყველა მათგანი საბჭოთა ორბიტაზე უნდა მოექცია.¹⁷⁰

მაგრამ მოსკოვის ამ ფუტურისტულ ჩანაფიქრებს ასრულებს არ ეწერა. კრემლის მიერ შეკვეთილი და ენვერ ფაშას მიერ გამოყენებული „რეცეპტი“, რომლის მორგებასაც იგი ცდილობდა ცენტრალური აზიისათვის, დაახლოებით იმ სიტუაციას მოგვაგონებს, როდესაც ექიმი პაციენტს კუჭის ტკივილის წამალს აძლევს და თავისი მოქმედების გასამართლებლად ამბობს: „ჯანმრთელი თვალები რომ ჰქონოდა, ალბათ, უარს იტყოდა ამ წამლის დალევაზე“. მაგრამ ენვერ ფაშამ კრემლს იმელები გაუცრუა. იგი თავის ფესვებს დაუბრუნდა. როგორც კი ენვერი ოპოზიციაში გადავიდა, იგი უმაღლეს იქცა „ბრიტანული იმპერიალიზმის დაქირავებულ აგენტად“.¹⁷¹

¹⁷⁰ Бахыт Садыкова. МУСТАФА ЧОКАЙ. Научные консультанты: профессор Шанталь Лемерсье-Келькежей (Франция), доктор философских наук, профессор Кенжебаев С. Д. (Казахстан). <http://www.continent.kz/library/mustafachokay/soderjanie.html>.

¹⁷¹ Мустафа Чокай Оглы. Энвер паша в Советской России и Туркестане. («OrientetOccident»). Paris. Перевод с французского языка и публикация

დაახ, 1920 წლის ზაფხულიდან დაწყებული, მწვანე ნახევარმთვარემ წითელი ვარსკვლავის ორბიტაზე დაიწყო ბრუნვა. მაგრამ ძალიან ძალე, უკვე 1921 წლის ბოლოს, კომინტერნის ისლამური ვარიანტის – „ისლამინტერნის“ ბელადად შერაცხული ექსოსმალო გენერალი, სხვა მრავალთა მსგავსად, ბოლშევიკთა მიერ შერისხულთა ბანაკში გაამწესეს. კრემლიდან კი მისი მისამართით სულ სხვა ეპითეტები გაისმა: „ბრიტანეთის აგენტი“, „ინგლისელთა ლაქია“, „საერთაშორისო ავანტიურისტი“, „სისხლიანი ფაშა“, „ინტანტის დამქაში“ და ა.შ. უკვე 1923 წელს საბჭოთა ისტორიოგრაფია ასე ახასიათებდა ენვერ ფაშას – „ავანტიურისტი, რომელმაც თურქეთისა და შემდეგ ბუხარის ისტორიაში ყველაზე სისხლიანი ფურცლები ჩაწერა“,¹⁷² ან: „მოუსვენარი ავანტიურისტი, რომელიც მაშინ, როცა თურქეთის საუკეთესო შვილები თავიანთი სამშობლოს თავისუფლებისათვის იბრძოდნენ, ბუხარაში ჩავიდა, ისარგებლა იქ არსებული მძიმე მდგომარეობით და თავისი სისხლიანი ხელების ფათური დაიწყო ბუხარის რევოლუციაში“.¹⁷³

1921 წლის ბოლოდან, მას შემდეგ, რაც იტიჰადისტი ლიდერები საბოლოოდ გაემიჯნნენ ბოლშევიკებს, ენვერ ფაშამ დამოუკიდებელი თამაშები წამოიწყო. ფაქტი ისაა, რომ ბოლშევიკთა მიერ ანატოლიურ პროექტში გაწბილებული ენვერ ფაშა, რომელიც 1921 წლის ბოლოს ცენტრალურ აზიაში ჩადის, ძალიან ძალე აღმოსავლეთ ბუხარაში გადადის და ბასმაჩთა ერთ-ერთ რაზმს უდგება სათავეში. ამ უკვდავმა „მარადიულმა მეომარმა“ ცენტრალურ აზიაში დიდი თემურ ლენგის ახალი სახელმწიფოს შექმნა დაისახა მიზნად. ამ ეტაპზე ექსოსმალო გენერალმა პანთურანიზმის იდეები უკანა პლანზე გადასწია და ძველი, მაგრამ ისევ აქტუალური კონცეფცია – პანისლამიზმი გაიხადა იდეოლოგიურ იარაღად. მანამდე კი „ახალგაზრდა თურქებმა“ ოსმალთა იმპერიაში თავისი საგარეო და საშინაო პოლიტიკის იდეოლოგიურ კონცეფციად პანთურქიზმი და მასზე მიბმული „პანთურანიზმი“ გაიხადეს, რომლებიც, დაწყებული 1876 წლიდან, შეეცადნენ,

принадлежат Бахыт Садыковой. <http://kh-davron.uz/kutubxona/tarix/mustafachokaj-enver-pasha-v-sovetskoj-rossii-i-turkestane>.

¹⁷² Соловейчик Л. М. Очерк возникновения и развития современного басмачества в Бухаре. М. 1923. Стр. 281.

¹⁷³ დასახელებული ნაშრომი. გვ. 283.

იმპერიაში ლიბერალური რეფორმების გატარებით კონსტიტუციური სახელმწიფოებრივი წყობილება შეექმნათ.

საბოლოოდ, 1908 წლისათვის „ახალგაზრდა თურქთა“ „ერთიანობისა და პროგრესის“ პარტიამ სწორედ ენვერ ფაშას ლიდერობით შეძლო „წითელი სულთნის“, აბდულ ჰამიდ II-ის ჩამოგდება და სახელმწიფოში გარკვეული პროდასავლური რეფორმების გატარება. ხოლო ბალკანურ ომებში მიღწეული წარმატების შემდეგ, იგი უმაღლესი იქცა განმათავისუფლებლად და სახალხო გმირად. „ახალგაზრდა თურქთა“ ლიდერს ფორტუნა აშკარად უღიმოდა.

თურქეთის ისტორიაში ძნელად მოიძებნებიან ისეთი პიროვნებები, რომელთა აღზევება და დაცემა ისე სწრაფად მომხდარიყოს, როგორც ეს ისმაილ ენვერ ფაშას შემთხვევაში მოხდა. გაგაუზური წარმომავლობის ყველასათვის უცნობი საიმპერიო სამხედრო სასწავლებლის კურსდამთავრებული, კაპიტანი ისმაილ ენვერი, რომელიც მაშინ მხოლოდ 26 წლისა იყო, 1908 წლის „ახალგაზრდა თურქთა“ რევოლუციის პერიოდში უმაღლესი იქცა „თავისუფლებისათვის მებრძოლ გმირად“. აქედან დაიწყო მეტეორული სისწრაფით ზრდა მისმა კარიერამ კაპიტნიდან დიქტატორამდე. მალე მან ოსმალთა სამეფო სახლის ასულზეც იქორწინა და ამით სულთნის ოჯახს დაუკავშირა თავისი ცხოვრება და სამსახურებრივი კარიერა. ენვერმა სწრაფად მიაღწია იმპერიაში არსებულ ყველა რანგსა და ტიტულს და I მსოფლიო ომის წინ გენერალი და იმპერიის სამხედრო მინისტრიც გახდა.¹⁷⁴ ტრიუმფირატის მმართველობის პერიოდში კი, 1914-1918 წლებში, გენერალი ისმაილ ენვერ ფაშა ოსმალთა იმპერიის ფაქტობრივ მმართველად იქცა.

„რკინის“ თემური¹⁷⁵ და ენვერ ფაშა სხვადასხვა დროში ცხოვრობდნენ, მათ ერთმანეთისაგან საუკუნეები აშორებდათ. მიუხედავად ამისა, მათ მაინც ბევრი რამ ჰქონდათ საერთო. საკუთარი კარიერა ორივემ პრაქტიკულად ნულიდან დაიწყო. თემურ ლენგი წვრილი ფეოდალი იყო მავერანაჰრში, ენვერ ფაშა კი – ასევე

¹⁷⁴ Suhnaz Yilmaz. An Ottoman Warrior Abroad: Enver Pasha as an Expatriate. Middle Eastern Studies. A Frank Cass Journal. ISSN 0026-3206, p. 40.

¹⁷⁵ თემურ ლენგის სრული სახელი იყო თემურ იბნ თარაღაი ბარლასი (თემურ თარაღაის ძე, ბარლასის ტომიდან) ჩალათაურ და მონღოლურ ენაზე სიტყვა „თემური“ რკინას ნიშნავს.

წერილი ჩინოვნიკის შვილი სულთნის თურქეთში. ორივე მათგანი სტრატეგიულ მიზნად ერთიანი შუააზიური ისლამური იმპერიის შექმნას ისახავდა, თუმცა თავისი სამხედრო და პოლიტიკური კარიერის საწყის ეტაპზე ენვერ ფაშასა და „ახალგაზრდა თურქთა“ პარტიის მამოძრავებელ მთავარ იდეოლოგიას პანთურქიზმი და პანთურანიზმი წარმოადგენდა. სწორედ ამ იდეოლოგიებზე დაყრდნობით აპირებდა თავდაპირველად ოსმალთა გენერალი შუა აზიაში მითიური სახელმწიფოს – „დიდი თურანის“ შექმნას. „დიდი თურანის“ შექმნის დასახული პროექტის შესახებ I მსოფლიო ომის დასაწყისში, 1914 წლის შემოდგომაზე გააჟღერეს გენერალ ენვერ ფაშამ და იტიჰადისტთა სხვა ლიდერებმა, როდესაც აღმოსავლეთ ანატოლიაში გაშლილი ოსმალთა მე-3 არმია რუსეთის კავკასიის არმიის წინააღმდეგ შეტევითი ოპერაციის დასაწყებად ემზადებოდა: „ჩვენი ჩართვა მსოფლიო ომში ადასტურებს ჩვენი ნაციონალური იდეალებისადმი ერთგულებას. ჩვენი ერისა და ხალხის იდეალი მოითხოვს მოსკოვიტი მტრების განადგურებას, რათა ჩვენი იმპერიისათვის მოვიპოვოთ ბუნებრივი საზღვრები, რომელშიც ჩვენი რასის ყველა შტო იქნება ჩართული“, – აცხადებდა მაშინ იმპერიის სამხედრო მინისტრი.¹⁷⁶

ჩვენთვის უცნობია, თემურ ლენგის მსგავსად ოცნებობდა თუ არა ენვერ ფაშა თავისი სამხედრო და პოლიტიკური კარიერის დასაწყისში უმაღლესი ხელისუფლების მოპოვებაზე, მაგრამ ის ფაქტი, რომ მთელი ცხოვრების მანძილზე იგი ამ მიზნისაკენ დაუღალავად ისწრაფვოდა, უდავოა. ისიც საკითხავია, დიდი თემურის მსგავსად, რომელმაც თემურიდების დინასტიას ჩაუყარა საფუძველი, წარმატების მოპოვების შემთხვევაში გახდებოდა თუ არა ენვერ ფაშა ენვერიდების ახალი დინასტიის ფუძემდებელი, მაგრამ ერთი რამ აქაც უდავოა – იგი სწორედ ამისათვის იყო მოწოდებული.

ორივე მათგანი, თემურ ლენგიცა და ენვერ ფაშაც ერთი და იგივე პიროვნული თვისებებით იყვნენ დაჯილდოებულნი. ორივენი მამაცი, ენერგიული, სასტიკი და ცბიერი მმართველები იყვნენ, რომლებიც თავიანთი მიზნის მისაღწევად ძალ-ღონეს არ იშურებდნენ. და ბრძოლის იარაღადაც ორივემ საბოლოოდ ერთი და

¹⁷⁶ Caroline Cox and John Eibner. Ethnic Cleansing in Progress: War in Nagorno Karabakh. The Pincers of Pan Turkism. (Walker, 1980, p. 198).<http://sumgait.info/caroline-cox/ethnic-cleansing-in-progress/pincers-of-panturkism.htm>.

იგივე იდეოლოგია – ისლამი აირჩია. თემურ ლენგმა შეძლო თავისი დიდი იმპერიის შექმნა, ხოლო ენვერ ფაშა, იტიჰადისტებისთვის მიმხრობითა და 1908 წლის რევოლუციაში მონაწილეობით მომდევნო ექვსი წლის განმავლობაში ყველასათვის უცნობი კაპიტნიდან გენერლად იქცა და იმპერიის მმართველი ტრიუმვირატის ლიდერიც გახდა. მალე კი ოსმალთა იმპერიის სამხედრო მინისტრად და შეიარაღებული ძალების გენშტაბის უფროსადაც დაინიშნა. მან ძალიან კარგად „მოაწყო“ თავისი პირადი ცხოვრებაც. იგი სულთნის კარს დაუახლოვდა და 1914 წლის 5 მარტს სულთნების სამეფო სახლის სიძეც გახდა, რითაც გამორჩეულთა ზედწოდება – „დამად“ მიიღო, რაც „სრულიად მუსლიმანთა ხალიფას სიძეს“ ნიშნავდა. ენვერ ფაშამ ცოლად ემინე ნაჯიე სულთანი მოიყვანა, რომელიც პრინც შეჰზადე სულეიმან ეფენდის ქალიშვილი იყო. თავის მხრივ, შეჰზადე სულეიმან ეფენდი სულთან აბდულმეჯიდ I-ის შვილი იყო. ასე რომ, მისი ბიძები იყვნენ შემდგომი სულთნები – მეჰმედ V და მეჰმედ VI, ისევე როგორც ოსმალთა იმპერიის უკანასკნელი ხალიფა, შეიხ-ულ-ისლამი აბდულმეჯიდ II. ენვერ ფაშასა და ემინე ნაჯიე სულთანს სამი შვილი ჰყავდათ – ორი ქალიშვილი და ერთი ვაჟი: ქალიშვილები – მაჰვეიქარ ენვერ ჰანიმსულთანი (1917-2000წ.წ.), თურქან ენვერ ჰანიმსულთანი (1919-1989წ.წ.) და ვაჟი – ალი ენვერ ბეიეფენდი (1921-1971წ.წ.).¹⁷⁷

საინტერესოა ენვერ ფაშას ოჯახის შემდგომი ბედიც. ენვერ ფაშას დაღუპვის შემდეგ მისი ცოლ-შვილი ბერლინიდან კონსტანტინოპოლში დაბრუნდა. მაგრამ მალევე, 1923 წლიდან, ოჯახი ოსმალთა დინასტიის მთელ შემადგენლობასთან ერთად მუსტაფა ქემალმა გააძევა ქვეყნიდან. მუსტაფა ქემალის გარდაცვალების შემდეგ კი, 1938 წელს, სამეფო ოჯახს სამშობლოში დაბრუნებისა და ცხოვრების უფლება მიეცა. ენვერის ოჯახი სტამბოლში დასახლდა. ენვერის შვილებმა, მამისადმი პატივისცემის ნიშნად და მისი სახელის უკვდავსაყოფად, გვარად „ენვერი“ აირჩიეს. თურქეთის რესპუბლიკაში გვარები 1934 წელს შემოიღეს მუსტაფა ქემალის განკარგულებით.

ენვერ ფაშას მსგავსად, მისი ვაჟიც, ალი ენვერის ცხოვრებაც მეტად წინააღმდეგობრივად წარიმართა. მამის მსგავსად,

¹⁷⁷ Enver Pasha and His Times. The son and the daughters of Enver. <http://www.oocities.org/enver1908/>.

მანაც სამხედრო კარიერა აირჩია ცხოვრების გზად. მაგრამ კუროზია ის, რომ იგი არა თურქეთის არმიის, არამედ დიდი ბრიტანეთის შეიარაღებული ძალების, კერძოდ, სამეფო სამხედრო-საჰაერო ძალების (RAF – Royal Air Force) ოფიცერი გახდა, (Sic!) სადაც ავიაციის კაპიტნის ჩინსაც მიაღწია. მას ინგლისში გადასვლასა და დიდი ბრიტანეთის სამეფოს მოქალაქეობის მიღებაში რაუფ ორბეი დაეხმარა, რომელიც იმ დროისათვის თურქეთის რესპუბლიკის საგანგებო და სრულუფლებიან ელჩად მსახურობდა დიდ ბრიტანეთში. როდესაც რაუფ ორბეიმ ალი ენვერი დიდი ბრიტანეთის პრემიერ-მინისტრს, უინსტონ ჩერჩილს წარუდგინა, მან ზუმრობანარევი კილოთი, ასეთი წინადადებით მიმართა ალის: „მამაშენმა ჩემი ცხოვრებისეული და პოლიტიკური კარიერა მთელი 20 წლით უკან დასწია“. მართლაც, ბედის მწარე ირონია იყო ის ფაქტი, რომ ალი ენვერი, ოსმალთა ყოფილი მმართველი დინასტიის წევრი და იმპერიის სამხედრო მინისტრის ვაჟი, დიდი ბრიტანეთის მოქალაქე გახდა. დიახ, ამიერიდან ალი ენვერი იმ სახელმწიფოს სამსახურში დგებოდა, რომელთან ბრძოლასაც შეაღია მამამისმა თავისი აქტიური ცხოვრების დიდი ნაწილი. მაგრამ ბედის უფრო დიდი ირონია ის იყო, რომ ალი ენვერ ბეიეფენდი II მსოფლიო ომში იღებდა მონაწილეობას, ცხადია, დიდი ბრიტანეთის სამხედრო-საჰაერო ძალების შემადგენ-ლობაში...(Sic!) იგი გერმანელებს, ენვერ ფაშას I მსოფლიო ომისდროინდელ მოკავშირეებსა და მეგობრებს ებრძოდა... ომის დასრულების შემდეგ ალი ენვერ ბეიეფენდი ავსტრალიაში დასახლდა, სადაც დაქორწინდა კიდევ 1955 წელს. მაგრამ მისი ცხოვრების შემდგომი გზა საკმაოდ ხანმოკლე გამოდგა. იგი 1971 წელს, 50 წლის ასაკში დაიღუპა საავტომობილო კატასტროფაში. მას ერთადერთი ქალიშვილი დარჩა – არზუ ენვერი.¹⁷⁸

ოჯახის მოწყობის მსგავსი დეტალი კოჭლ თემურთანაც შეგვიძლია მოვნახოთ. მანაც ბრძოლებით გაიკაფა ხელისუფლებისაკენ მიმავალი გზა. წარმატებული შინაომების შედეგად კი, 1362 წელს თემურ ლენგი ვილაიეთის მმართველი გახდა და ცოლად ბალხისა და სამარყანდის მმართველის, ჰუსეინის და შეირთო. ენვერ ფაშას მსგავსად, ეს წარმატებული მეომარიც მონარქის ოჯახის წევრი გახდა. თემურისა და ენვერის მიერ

¹⁷⁸ Enver Pasha and His Times. The son and the daughters of Enver. <http://www.occities.org/enver1908/>.

განვილილ ცხოვრებისეულ გზებს შორის ის მსგავსებაცაა, რომ ორივე მათგანი ერთსა და იგივე რეგიონში – შუა აზიაში აღესრულნენ.¹⁷⁹

„იგი ჩვენი საუკუნის პირველი ბელადი, პირველი ფიურერი იყო“, – აღნიშნავს ენვერ ფაშას შესახებ ცნობილი აღმოსავლეთ-მცოდნე, მოსკოვის სახელმწიფო საოლქო უნივერსიტეტის (МГОУ) იურიდიული ფაკულტეტის დეკანი, იურიდიულ მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი ვიქტორ გილენსენი.¹⁸⁰

ვეთანხმებით ამ დასკვნას და აი, რატომ. ენვერ ფაშა საზოგადოების უბრალო ფენის წარმომადგენელი იყო, რომელმაც უსწრაფესად გაიკეთა სამხედრო კარიერა და მანამდე ყველასათვის უცნობი რიგითი ოფიცერი უმოკლეს დროში იქცა იმპერიის სამხედრო მინისტრად, მმართველი ტრიუმვირატის პოლიტიკურ ხელმძღვანელად და ისლამური სამყაროს აღიარებულ ლიდერად. საკუთარი შესაძლებლობების არაადამიანური დაძაბვის ხარჯზე მან მოახერხა, იმპერიის ფაქტობრივი პირველი პირი გამხდარიყო და სულთან-ხალიფას მოქმედებებიც კი საკუთარი ნება-სურვილისათვის დაექვემდებარებინა. ხოლო I მსოფლიო ომის წინ მან შეძლო, უდიდესი ადამიანური რესურსები თავის გარშემო შემოეკრიბა და ერთი მიზნისაკენ დაერაზმა იგი.

გასაგებია, რომ აქ ოპონენტები გამოჩნდებიან და იტყვიან – კი მაგრამ, რაღა უნდა ვთქვათ მაშინ იმ გამორჩეულ „ბელადებზე“, როგორებიც იყვნენ, მაგალითად, ჰანიბალი, ატილა, ჩინგიზ ყანი? ისინიც ხომ დიდი დამპყრობლები და ტირანები იყვნენ? თუნდაც ალექსანდრე მაკედონელი, იულიუს კეისარი ან სულაც ნაპოლეონ ბონაპარტე? რატომ არ იყვნენ ისინი „ფიურერები“? ალექსანდრე მაკედონელმა ხომ სპარსეთი და თითქმის ნახევარი აზია დაიპყრო, იულიუს კეისარმა კი ნახევარი ევროპა? ნაპოლეონ ბონაპარტემაც ხომ ასობით და ათასობით მეომრის მობილიზება შეძლო, მასაც ხომ ეთაყვანებოდნენ, ბრძად სჯეროდათ მისი სიდიადისა და მზად იყვნენ, მისი გულისათვის თავიც დაედოთ? ნაპოლეონი არ იყო, რომ აცხადებდა: „მე მხოლოდ ერთი ვნება, ერთი ქალბატონი მყავს და ეს ქალბატონი საფრანგეთია. მე მძინავს მასთან. მას არასდროს

¹⁷⁹ В. М. Гиленсен. Сотрудничество красной Москвы с Энвер-пашой и Джемаль-пашой. „Восток“. 1996. №3. Стр. 45-63. <http://siberia-miniatures.ru/forum/showthread.php?fid=12&tid=10&block=90>.

¹⁸⁰ დასახელებული ნაშრომი.

არ გავუწილებივარ და უხვად მოუცია ჩემთვის თავისი სისხლი, თავისი სიმდიდრე. და თუ დამჭირდება ხუთასი ათასი კაცი, იგი უყოფმანოდ მომცემს მათაც“.¹⁸¹

მართალია, ასე იყო. მაგრამ ფიურერის ცნება XX საუკუნის ფენომენია, ტოტალიტარული რეჟიმის შემქმნელი ბელადის სტატუსი. ასე რომ, აქ საკითხი ამოწურულია. ოპონენტებს კი აუცილებლად გაუჩნდებათ კონტრშეკითხვა – მაგრამ XX საუკუნეშიც ხომ იყვნენ ტოტალიტარული რეჟიმის შემქმნელები და დიდი ფიურერები, ისეთები, როგორც იყვნენ, მაგალითად, ლენინი და სტალინი? დიახ, მართალია. ლენინიც და სტალინიც მართლაც უდიდესი პოლიტიკური და სახელმწიფო მოღვაწეები იყვნენ, რომლებმაც XX საუკუნის უმძლავრესი იმპერია შექმნეს მართვის მკაცრად ცენტრალიზებული სისტემითა და უმკაცრესი ტოტალიტარული რეჟიმით. დიახ, ლენინი დიდი დიქტატორი იყო, სისხლისმსმელი დიქტატორი. ცნობილი საბჭოთა პუბლიცისტის, ფელიქს ჩუევის წიგნში „Сто сорок бесед с МОЛОТОВЫМ: Из дневника Ф. Чуева“, მოლოტოვი ლენინის შესახებ ამბობს:

„მკაცრი იყო, ზოგ რამეში – სტალინზე მკაცრიც. წაიკითხეთ მის მიერ ძერჟინსკისადმი გაგზავნილი წერილები. იგი ხშირად მიმართავდა უკიდურეს ზომებს, როცა ეს საჭირო იყო... ადვილებზე ესროლეთ და მორჩა! აი, ასეთი ამბები იყო. ეს კი დიქტატურას, ზედიქტატურას წარმოადგენდა... მტკიცე ხასიათი ჰქონდა. როცა საუბარი რევოლუციას, საბჭოთა ხელისუფლებას და კომუნისმს ეხებოდა, ქერში წვდებოდა მათ და ამ საქმეში იგი შეურიგებელი იყო“.¹⁸² რუსი მეცნიერი, მოსკოვის სახელმწიფო იურიდიული ინსტიტუტის სახელმწიფოს თეორიისა და სამართლის კათედრის გამგე, იურიდიულ მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი ელხონ როზინი თავის ნაშრომში „Ленинская мифология государства“ წერს:

„ორი რევოლუციით გამოღვიძებულმა ხალხმა 1917 წლის თებერვლის შემდეგ ძლივს იგრძნო თავი თავისუფლად. მაგრამ მალე იგი ლენინის მიერ ორგანიზებული მასობრივი რეპრესიების შედეგად უსახო და უფორმო მასად გადაიქცა, რომლითაც

¹⁸¹ J. Christopher Herold. The Mind of Napoleon. New York, 1955. P. 211.

¹⁸² Чуев Ф. Сто сорок бесед с Молотовым: Из дневника Ф. Чуева; Послесловие С. Куплешова. – М.: ТЕРРА, 1991. – 623 с.: ил. ISBN 5-85255-042-6. http://grachev62.narod.ru/molotov_140/content.htm.

ბოლშევიკები ისე მანიპულირებდნენ, როგორც მოესურვებოდათ. ბოლშევიზმის ტოტალური იდეოლოგიისა და ტოტალური ტერორის პირობებში სახელმწიფოებრივი მასშტაბების მლიქვნელობა და ფარისევლობა გაიფურჩქნა. და ყველაფერი ეს განტოტვილ სახელმწიფოებრივ ქსელად იქცა. ზუსტად ლენინმა შექმნა მსოფლიო ისტორიაში პირველი ტოტალიტარული სახელმწიფო, ტოტალიტარული რეჟიმი, რომელიც დიქტატურისა და ტირანიის ერთ-ერთ ტიპს წარმოადგენდა, რომელსაც სახემეცვლილი ფორმით შემდგომში ჰიტლერიზმის ტოტალიტარული რეჟიმი ბაძავდა. ეს იყო განუყოფელი, სრული ხელისუფლების დამკვიდრების რეჟიმი, ე.წ. „ხალხის მტრების“ წინააღმდეგ მიმართული რეჟიმი. ხოლო თუ როგორ ხდებოდა მაშინ „ხალხის მტრად“ შერაცხვა, კარგადაა ცნობილი. ბოლშევიკები შემდეგ პრინციპს მისდევდნენ: „მტერი თუ არ ნებდება, მას ანადგურებენ“. მაგრამ ამ პრინციპს ლენინმა თავისი დებულებაც დაამატა: „თუ ნებდება – მაინც ანადგურებენ“.¹⁸³

1921 წელს სტალინი წერდა: „კომპარტია – მახვილის მატარებელთა გარკვეული ტიპის ორდენია სახელმწიფოს შიგნით, რომელიც ამ უკანასკნელის ორგანოების მოღვაწეობას ანხორციელებს“.¹⁸⁴ ბოლოს როზინს ასეთი დასკვნა გამოაქვს: „მასიური სახელმწიფო ტერორის ორგანიზატორი, რომელმაც უდანაშაულოთა სისხლით წალეკა რუსეთის ქალაქები, სოფლები და მინდვრები, არა ვინმე სხვა, არამედ ბოლშევიკური პარტიის ბელადი, XX საუკუნის დასაწყისის ამ მახვილის მატარებელთა ორდენის მეთაური, ლენინი იყო. უკანასკნელ დრომდე მისი პიროვნების გათეთრებას ყოველნაირად ცდილობდა ოფიციალური პროპაგანდა. მას მშვიდობისმოყვარის შარავანდელით ამკობდნენ, მისი პიროვნება კი კეთილშობილებისა და გულმოწყალების მარმაშით იყო შებურვილი.“

ბოლოს და ბოლოს, იმის დროც დადგა, რომ თუნდაც იმ გამოქვეყნებული დოკუმენტების საფუძველზე, რომელსაც ადრე გვერდს უვლიდნენ მკვლევარები, ვაჩვენოთ ამ დაუნდობელი

¹⁸³ Розин Э. Ленинская мифология государства. М.: Юристь, 1996. С. 236. В. И. Ленин – организатор советского террора. <http://www.liveinternet.ru/tags/%EВ%Е5%ED%E8%ED%F1%EA%E8%E5+%E4%EE%EA%F3%EC%E5%ED%F2%FB/>.

¹⁸⁴ Сталин И. В. Соч. Т. 5. С. 71.

პოლიტიკური მოღვაწის ნამდვილი სახე და გამოვამ-ზეურთ ის გაუგონარი უღმობლობა, რომელსაც იგი მიმართავდა თავისი მიზნების მისაღწევად...

სტალინი ლენინის იდეებისა და საქმეების კარგი გამგრძელებელი გამოდგა, მაგრამ საბჭოთა ტოტალიტარული სახელმწიფოს არქიტექტორი და შემქმნელი არა სტალინი, არამედ ვ. ი. ლენინი იყო¹⁸⁵.

ამ შეფასებას არ შეიძლება ერთმნიშვნელოვნად არ დავეთანხმოთ. დიახ, ვლადიმირ ლენინსაც და იოსებ სტალინსაც, ისევე როგორც ისმაილ ენვერ ფაშას, ასობით და ათასობით უდანაშაულო ადამიანის, თავისი თანამემამულეების სისხლში ჰქონდათ ხელები გასვრილი, რომლებიც თავისი ტირანული მმართველობის მეთოდებს დიადი იდეებითა და სახელმწიფოებრივი ინტერესების დაცვის აუცილებლობით ამართლებდნენ. გაღებული უზარმაზარი ადამიანური მსხვერპლი კი გადარჩენილთა ბედნიერი ცხოვრების საწინდარი უნდა გამხდარიყო.

მიუხედავად ზემოთქმულისა, არც ლენინი და არც სტალინი ფიურერები არ ყოფილან. საბჭოთა იდეოლოგიასა და ისტორიოგრაფიაში ლენინმა საბოლოოდ დაიმკვიდრა „პროლეტარიატისა და მშრომელთა დიდი ბელადის“, ხოლო სტალინმა – „ყველა ხალხთა მამის“ ტიტული. ისინი „ბელადები“ და „მამები“ იყვნენ, მაგრამ არა – ფიურერები. საქმის მთელი არსი თვით სიტყვა „ფიურერის“ გაგებასა და ამ ტერმინის მნიშვნელობის გაცნობიერებაშია.

ფიურერი უფრო მეტი და უფრო რთული ცნებაა, ვიდრე ბელადი. ფიურერი ისეთი ტიპის ბელადია, რომელიც ცდილობს, ინდუსტრიული და ტექნოლოგიური ეპოქის რთული საზოგადოებრივი ორგანიზმში პირველყოფილ თემად გადააქციოს, რომელიც წევრებიც სისხლითა და გენით არიან ერთმანეთთან დაკავშირებულნი. ეს ფენომენი ტრაიბალიზმისგანაც უნდა გაემიჯნოს. ფიურერიზმი განსხვავდება ტრაიბალიზმისგან, რადგან ტრაიბალიზმის დროს სახელმწიფოს ბიუროკრატიული აპარატის ნეპოტიზტური მოწყობის მოდელი შორსა დგას ფიურერიზმის

¹⁸⁵ Розин Э. Ленинская мифология государства. М.: Юристъ, 1996. С. 236. В.И. Ленин – организатор советского террора. <http://www.liveinternet.ru/tags/%EB%E5%ED%E8%ED%F1%EA%E8%E5+%E4%EE%EA%F3%EC%E5%ED%F2%FB/>.

მოდელისაგან. ფიურერიზმის შემთხვევაში საინტერესო ფილოსოფიურ ტრიადასთან გვაქვს საქმე – „ერთი ხალხი, ერთი სახელმწიფო, ერთი ბელადი“. აქ ტომობრივი და რასობრივი ერთიანობის იდეაა მთავარი. ფიურერი ცდილობს, მკვდრებით აღადგინოს ადამიანური და საზოგადოებრივი ურთიერთობების არქაული ფორმები, სისხლისმიერი და ტომობრივი ერთიანობის ტრადიციები, და მისით გადაფაროს თანამედროვე სახელმწიფოებრივი ინსტიტუტები. და მიუხედავად ამისა, ყველაფერთან ერთად, ფიურერი და მისი ძალაუფლება წარმოუდგენელია მძლავრი ინდუსტრიისა და ტექნოლოგიების გარეშე, კომუნიკაციების განტოტვილი ქსელის გარეშე, მძლავრი მასობრივი ინფორმაციის საშუალებებისა და ტექნიკური პროგრესის გარეშე.

ფიურერისა და ფიურერიზმის მთავარი განსხვავება ბელადის ინსტიტუტთან შედარებით ისაა, რომ ფიურერის შემთხვევაში საქმე გვაქვს არქაული იდეების მეტად უცნაურ შერწყმასთან თანამედროვე ცივილიზაციის მატერიალისტურ ბაზასთან. ისინი აღმოცენდებიან სივრცისა და დროის იმ წერტილში, სადაც ორი გიგანტური იდეოლოგიური ტალღა ერწყმის ერთმანეთს – ერთის მხრივ, შორეული წარსულიდან წამოსული არქაული იდეოლოგიები, და, მეორეს მხრივ, თანამედროვე ტექნოლოგიებთან შერწყმული მეტად ბუნდოვანი ფუტურისტული მომავალი.

ამ თვალსაზრისით, იტიჰადისტთა ბელადი, ისმაილ ენვერ ფაშა, XX საუკუნის ფიურერთა შორის მართლაც რიგით პირველი ფიურერი იყო. თურქიზმის იდეოლოგიაზე დაყრდნობითა და ისლამის დროშის ქვეშ გაერთიანებით სწორედ მან მოინდომა ეფემერული „დიდი თურანის“ შექმნა და ტომობრივი პრინციპების დაცვით ყველა თურქულენოვანი და თურქული წარმომავლობის ხალხების ერთიან სახელმწიფოებრივ სივრცეში მოქცევა. თურქული რასა და თურქული ეთნოსის ისტორიული საცხოვრისი, ლეგენდარული შუააზიური თურანი და თურანული მოდემის ხალხები ისევ თავის ისტორიულ ფესვებს უნდა დაბრუნებოდნენ, მაგრამ ამჯერად უკვე „დიდი თურანის“ სახით.

გასაგებია, რომ ამ თვალსაზრისით XX საუკუნის ისეთი დიდი ბელადები და ომის პროტაგონისტები, როგორიც იყვნენ, მაგალითად, ბენიტო მუსოლინი და ადოლფ ჰიტლერი, სწორედაც რომ ფიურერებს წარმოადგენდნენ. ფაშისტთა ბელადი ძველი რომისა და რომაელების დიდების აღდგენაზე ოცნებობდა და ისეთი

სახელმწიფოს შექმნას გეგმავდა, სადაც „თანამედროვე რომაელებს“ განსაკუთრებულად პრივილეგირებული სტატუსი ექნებოდათ გარანტირებული. უკვე 1928 წელს მუსოლინი სიამაყით აცხადებდა: „დღეს უკვე შეგვიძლია განვუცხადოთ მსოფლიოს ერთიანი, ძლიერი იტალიის შექმნის შესახებ... ჩვენ შევქმენით ისეთი იტალიის გაერთიანებული სახელმწიფო, რომელიც არ არსებობდა იტალიის იმპერიის შემდგომ“.¹⁸⁶ ამავე დროს, ფაშისტების დუჩე ხმელთაშუა ზღვის „მიდა ზღვად“ გადაქცევას გეგმავდა და რეალურად, რომის იმპერიის მსგავსად, მოახერხა კიდევ იმპერიის გარკვეული ექსპანსია აფრიკულ კონტინენტზე. ამ თვალსაზრისით, იგი რომის იმპერიაზე უფრო შორსაც წავიდა აბისინიის ოკუპაციით.

მართალია, თავისი მოკავშირის – ნაცისტური გერმანიის მსგავსად, ფაშისტური იტალია ოფიციალურად არ იყო რასისტული სახელმწიფო, მაგრამ მისი ლიდერი, ბენიტო მუსოლინი მთელი ცხოვრების მანძილზე ხაზს უსვამდა რასის მნიშვნელობას და დროდადრო შემოვითებით საუბრობდა თეთრი რასის შესაძლო დაკნინების შესახებ. „ჩვენი ოცდაათსაუკუნოვანი ისტორია ნებას გვაძლევს, ზემოდან ვუყუროთ იმ საცოდავ დოქტრინას, რომელსაც ალპებს გადაღმა ღაღადებენ უწიგნურების საცოდავი ნაშეივრები იმ ხალხთან, მაშინ როცა რომს ჰყავდა იულიუსი, ვირგილიუსი, ავეუსტუსი... მე რასისტები ვერ კიდევ 1921 წელს გაგზავნი. ზოგიერთები ფიქრობენ, რომ ამაში თითქოს ჰიტლერის იმიტირებას ვცდილობ, მაგრამ ეს ასე არაა. საჭიროა, რომ იტალიელებმა პატივი სცენ საკუთარ რასას“, – აცხადებდა იგი.¹⁸⁷

მუსოლინი ოფიციალურად რასისტულ თეორიებს უარყოფდა, თუმცა იტალიის ჩრდილო-აღმოსავლეთის ტერიტორიების შემოერთების კონსოლიდაციის პროცესში ეწეოდა სლოვენელი ხალხის დევნასა და ეთნიკურ წმენდას. ვერ კიდევ თავისი პოლიტიკური მოღვაწეობის გარიჟრაჟზე, 1920 წლის სექტემბერში, ბენიტო მუსოლინი აღნიშნავდა: „ისეთ დაბლა მდგომ და ბარბაროს

¹⁸⁶ Benito Mussolini. The Doctrine of Fascism. (Only Complete Official Text on the Internet). 1932. <http://www.worldfuturefund.org/wffmaster/reading/germany/mussolini.htm>.

¹⁸⁷ ВячеславПрокофьев. Дуче глазами любовницы. В Италии опубликована первая часть дневников Кларетты Петаччи. Рим. 2009. <http://www.rg.ru/2009/11/18/italiya.html>.

ხალხთან ურთიერთობისას, როგორც სლავური რასაა, მკაცრი პოლიტიკა უნდა გავატაროთ... არ უნდა შეგვემინდეს ახალი მსხვერპლის... იტალიის საზღვრები უნდა გადიოდეს ბრენერის უღელტეხილის, მონტე ნევისა და დინარიკული ალპების გასწვრივ... ამასთან დაკავშირებით უნდა განვაცხადო, რომ ადვილად შესაძლებელია, 500000 ბარბაროსი სლავი მსხვერპლად შევწიროთ 50000 იტალიელს...“¹⁸⁸

ნაცისტთა ბელადი, ჰიტლერი, თვით ფიურერიზმის თვალსაზრისითაც კი, უფრო შორს წავიდა. იგი გერმანული ტომების დაკავშირებას ცდილობდა მითიურ არიულ რასასთან და ამ ამოცანის გადასაწყვეტად თავის მზერას აღმოსავლეთს აპყრობდა. თავისი დიადი იდეების რეალიზაციის გზაზე ახალი მისტიფიცირებული რელიგიური ინსტრუმენტის შექმნას ცდილობდა და ერთდროულად უარყო ყოველგვარი მონოთეისტური რელიგია. ფაქტია, რომ თავისი მისტიკური მოძღვრების „ოქროს გასაღებს“ ჰიტლერმა ჰიმალაის მთებსა და ტიბეტში დაუწყო ძებნა. გერმანული ფიურერიზმის ექსპანსიონისტური პოლიტიკის იდეოლოგიად კი ჰიტლერმა არიული რასის პრიმატი დასახა III რაინში, რითაც „არიულ-გერმანული“ რასის გაბატონებაზე ოცნებობდა მთელ მსოფლიოში. სხვა, მეორეხარისხოვანი რასებისა და ხალხების დიდი ნაწილი უნდა განადგურებულიყო, დარჩენილი ხალხების მცირე ნაწილი კი, გერმანელთა არიულ რასას დამორჩილებოდა. თავის საპროგრამო ნაშრომში “Mein Kampf“ ნაცისტთა ფიურერი წერდა:

„მსოფლიოში ასობით სამაგალითო სახელმწიფოა, მაგრამ საკმარისია დაიხშოს არიული კულტურის სათავე, რომ ყველაზე მოწინავე ერები დაემზონ. აქედან დასკვნა – სახელმწიფოს კეთილდღეობისათვის კი არ უნდა ვიღვაწოთ, არამედ რასის ხარისხისათვის. ნაციონალური სახელმწიფოს უმთავრესი მიზანია შეკრიბოს და დაიცვას უძველესი რასობრივი ელემენტები, რომლებიც კაცობრიობის უმაღლესი ჯიშისა და მოდგმის სიამაყეს წარმოადგენენ. ამრიგად, გერმანული სახელმწიფოს მიზანია, თავის საზღვრებში მოაქციოს ყველა გერმანელი, შეარჩიოს მათგან საუკეთესო რასობრივი ნიშან-თვისებები, დაიცვას ისინი უცხო

¹⁸⁸ Pirjevec, Jože (2008). "The Strategy of the Occupiers". Resistance, Suffering, Hope: The Slovene Partisan Movement 1941–1945. p. 27. ISBN 978-961-6681-02-5.

სისხლის შერევისაგან, რათა დროთა განმავლობაში მათ შესაფერისი, გაბატონებული მდგომარეობა დაიკავონ.¹⁸⁹

აღოლფ ჰიტლერი და ისმაილ ენვერ ფაშა ერთმანეთს არ იცნობდნენ. I მსოფლიო ომის მსვლელობისას ამ უკანასკნელს სამხედრო და პოლიტიკური ხელისუფლების იერარქიაში უმაღლესი საფეხურები ჰქონდა უკვე დაპყრობილი, მაშინ როცა აღოლფ ჰიტლერი გერმანიის არმიის ყველასათვის უცნობ ერთ ფელდფებელს წარმოადგენდა. და მიუხედავად ამისა, „პირველ ფიურერს“ – ენვერ ფაშას, „მეორე ფიურერი“ – ჰიტლერი, დიდად აფასებდა. ჯერ კიდევ 1925 წელს, გერმანიის ხელისუფლებაში ნაციონალ-სოციალისტთა მოსვლამდე დიდი ხნით ადრე, აღოლფ ჰიტლერი ხაზგასმით გამოყოფდა ენვერ ფაშას ორგანიზატორულ და ლიდერულ თვისებებს. თავის “Mein Kampf“-ში ჰიტლერი საგანგებოდ აღნიშნავდა, რომ I მსოფლიო ომის შემდეგ გერმანიის მდგომარეობა იმიტომ იყო მძიმე და აუტანელი, რომ „ქვეყნის [გერმანიის] სათავეში ენვერ ფაშა კი არაა, არამედ კანცლერი კუნო იდგა“.¹⁹⁰

გარეგნული იერიითა და სამხედრო პეუნითაც ძალიან ჰგავდა „პირველი ფიურერი“ მომდევნო ფიურერებს. მუსოლინისა და ჰიტლერის მსგავსად, ენვერიც არ იყო მაღალი ტანის. მხარბეჭიანს წელში გამართული სამხედრო დგომი ჰქონდა და კიტელის ყველა ლილიც მუდამ ბოლომდე შეკრული. ჰიტლერისა და მუსოლინის მსგავსად, ისიც შავგვრემანი იყო, მოძრავი და მეტყველი შავი თვალები ჰქონდა, ძალიან ენერგიული მიმოხვრით გამოირჩეოდა და ეპოქის შესაბამის ზემოთ აპრეხილ უღვაშს ატარებდა.

გილენსენისა არ იყოს, ენვერ ფაშა „გასული საუკუნის ბაირონისეულ გმირს ჰგავდა“.¹⁹¹ მუსოლინისა და ჰიტლერის მსგავსად, ისიც ომის პროტაგონისტი და სულით ხორცამდე მილიტარიზებული ფიურერი იყო – „მარადიული მეომარი“. ერთი რამაც ჰქონდათ ფიურერებს საერთო – სამივე მათგანი ხალხში დიდი

¹⁸⁹ აღოლფ ჰიტლერი. ჩემი ბრძოლა. 1925. http://leliblog.weebly.com/uploads/1/1/3/3/1/13312007/allshares.geadolf_hitleri-chemi_brdzola.pdf.

¹⁹⁰ იქვე.

¹⁹¹ В. М. Гиленсен. Сотрудничество красной Москвы с Энвер-пашой и Джемаль-пашой. „Восток“. 1996. №3. Стр. 45-63. <http://siberia-miniatures.ru/forum/showthread.php?fid=12&tid=10&block=90>.

პოპულარობით სარგებლობდა და მართლაც ქარიზმატულ ლიდერებს წარმოადგენდნენ – ეს უდავოა.

აქ უკვე გასაგებია, თუ რატომ არ მივაკუთვნეთ ლენინი და სტალინი ფიურერებს. მართალია, ისინი XX საუკუნეში მოღვაწეობდნენ, მაგრამ ფიურერები არ იყვნენ. ისინი სულ სხვა ყაიდის ბელადები იყვნენ, რომლებიც შორს იდგნენ ტომობრივი, რასისტული და ნაციონალური იდეებისაგან. მათი პოლიტიკური აქტივობის მთავარ მამოძრავებელ ძალას ყველა ქვეყნის პროლეტარათა და „მშრომელთა“ გაერთიანება წარმოადგენდა, მთავარ მიზანს კი – „მსოფლიო პროლეტარული რევოლუციის“ რუსულ მესიანურ იდეაზე დაყრდნობით ძველი სამყაროს ნგრევა და ახალი კომუნისტური სამოთხის აშენება.

ენვერ ფაშასათვის ამიერკავკასია და კავკასიის ნაწილი მხოლოდ ის სასტარტო მოედანი იყო, საიდანაც უნდა განვრცობილიყო „დიდი თურანის“ სამეფო. 1918 წლის სექტემბერში აზერბაიჯანსა და დაღესტანში ოსმალური შენაერთების შეყვანით ენვერ ფაშამ ის პლაცდარმი იგდო ხელთ, საიდანაც ასტრახანისა და ყაზახეთის გავლით ოსმალები თავის ისტორიულ საცხოვრისში, ცენტრალურ აზიაში უნდა გადასულიყვნენ და აქედანვე დაეწყოთ აღმოსავლეთის ყველა თურქული მოღვმის ხალხების გაერთიანება. მაგრამ რეალურად ეს ჩანაფიქრი ისეთივე უტოპია აღმოჩნდა, როგორც ლენინისეული კომუნიზმის აღთქმული ქვეყანა ან პეტრე დიდის მეფობის შემდგომი პერიოდის რუსული სამყაროს ხილიასტური მოლოდინები. სწორად აღნიშნავდა მამედ ამინ რასულ-ზადე¹⁹² პანთურანიზმისა და თურქული ნაციონალისტური

¹⁹² მამედ ამინ რასულ-ზადე (რუს. Мамед Эмин Ахунд Гаджи Молла Алекбер оглы Расулзаде, აზერ. Məmməd Əmin Aхund Hacı Molla Ələkbər oğlu Rəsulzadə) (1884-1955წ.წ.) – აზერბაიჯანელი სახელმწიფო, პოლიტიკური და საზოგადო მოღვაწე, ჟურნალისტი და დრამატურგი, პარტია „მუსავატის“ დამაარსებელი და ლიდერი, აზერბაიჯანის ეროვნული საბჭოს თავმჯდომარე. დაამთავრა ბაქოს ტექნიკური სასწავლებელი. 1904 წელს დააარსა მუსლიმანთა სოციალ-დემოკრატიულ ორგანიზაცია „გუმეტი“. იყო პარტიული გაზეთების მთავარი რედაქტორი. 1905 წლიდან აქტიურად ერთვება რევოლუციურ მოღვაწეობაში. იყო სტალინის, ნარიმანოვისა და აზიზბეკოვის ახლო მეგობარი და თანამებრძოლი. იყო 1909 წლის ირანის „საკონსტიტუციო რევოლუციის“ აქტიური მონაწილე. რევოლუციის ჩახშობის შემდეგ, 1911 წლიდან გადადის ოსმალეთის იმპერიაში. 1913 წელს ბრუნდება ბაქოში. ტოვებს პარტია „გუმეტს“ და არსებს ახალ ნაციონალისტური ტიპის პარტია „მუსავატს“, სადაც გაერთიანებული იყო პანთურქისტული, პანისლამისტური და სოცია-

იდეოლოგიის ერთ-ერთი ფუძემდებლის, მეჰმედ ზია გოკალფის კონცეფციის შესახებ: „ზია გოკალფი თავისი წიგნის, „თურქიზმის საფუძვლები“, რომელიც ანგორაში გამოიცა 1925 წელს, მე-20 გვერდზე წერს: „დღეს შესაძლებელია მხოლოდ ოღუზური თურქმენების (აქ თურქებზეა საუბარი – ა. ჩ.) გაერთიანება. თურქეთის, აზერბაიჯანის, ირანისა და სორეზმის თურქმენები ოღუზთა ტომებს მიეკუთვნებიან. აი, ამიტომაც, რომ თურქიზმის უახლოესი იდეალი ოღუზთა ან თურქმენთა იდეალი უნდა იყოს“.¹⁹³ შემდეგ რასულ-ზადე აგრძელებს: „...ჩემს მიერ ზემოთ მოყვანილ აბზაცს ოღუზური გაერთიანების შესახებ ზია ბეი პანთურანიზმზე მსჯელობით ასრულებს: „პანთურანიზმი – ეს ლენინის კომუნიზმისა და მუჰამედის სამოთხის მსგავსი უტოპიაა. როგორც იდეალი, იგი ღირებულია იმით, რომ მხოლოდ რომანტიკულ აღმაფრენასა და მასების რევოლუციონიზირებას ემსახურება“.¹⁹⁴

ენვერ ფაშას მიერ 1921 წლის ბოლოდან ცენტრალურ აზიაში საბჭოელთა წინააღმდეგ დაწყებული შეიარაღებული ბრძოლა პირველ ეტაპზე მეტად ეფექტური გამოდგა. მოჯაჰედთა რაზმის მეთაურის როლში ენვერი უნარიანი ხელმძღვანელი აღმოჩნდა. ამ ბრძოლებში მან დიდ წარმატებებსაც მიაღწია. წითელი არმიის ნაწილების წინააღმდეგ ბასმაჩთა მიერ გამოყენებუ-

ლისტური იდეები. 1917 წლის თებერვლის რევოლუციის შემდეგ მონაწილეობს კავკასიის, შემდეგ – სრულიად რუსეთის მუსლიმანთა ყრილობის მუშაობაში. სრულიად რუსეთის დამფუძნებელი კრების მუსულმანთა ფრაქციის წევრი. პეტროგრადში მომხდარი ბოლშევიკური გადატრიალებისა და ბოლშევიკთა მიერ დამფუძნებელი კრების გარეკვის შემდეგ, 1918 წლის დასაწყისიდან, თბილისშია. ირჩევენ ამიერკავკასიის სეიმის წევრად, ამიერკავკასიის ფედერაციის დაშლის შემდეგ კი, 1918 წლის ივნისიდან – აზერბაიჯანის ეროვნული საბჭოს თავმჯდომარედ. აზერბაიჯანის საბჭოთა ოკუპაციის შემდეგ დააპატიმრა ჩეკამ, მაგრამ გაათავისუფლეს უშუალოდ სტალინის ჩარევით. 1920-1922 წლებში მოსკოვშია, მუშაობს ნაციონალურ საკითხთა სახალხო კომისარიატში. იმავე წელს მიდის ემიგრაციაში, საიდანაც აღარ დაბრუნებულა. ცხოვრობს ჯერ ფინეთში, შემდეგ – თურქეთსა და პოლონეთში, 1940 წლიდან – რუმინეთში. II მსოფლიო ომის პერიოდში ნაცისტთა ეგიდის ქვეშ ცდილობდა აზერბაიჯანული ლეგიონის შექმნას. გარდაიცვალა 1955 წელს.

¹⁹³ Мамедамин Расул-Заде. Пантуранизм и проблема Кавказа. Доклад, прочитанный в Париже перед аудиторией, состоящей из представителей Кавказской, украинской и туркестанской эмиграции, в марте 1930 года. Источники. №2 (10). 2004. Стр. 17. <http://irs-az.com/pdf/090622152150.pdf>.

¹⁹⁴ იქვე.

ლი საბრძოლო ტაქტიკა განსხვავდებოდა პარტიზანული ომის წარმოების სტანდარტული მეთოდებისაგან.

ბასმაჩები ეფექტურად იყენებდნენ იმ უპირატესობას, რასაც მათ ადგილმდებარეობის ზედმიწევნით კარგი ცოდნა და მისი უნარიანი გამოყენება აძლევდათ. ბასმაჩები თავს არიდებდნენ მრავალრიცხოვან და კარგად შეიარაღებულ მოწინააღმდეგესთან პირდაპირ შეტაკებებს და აქცენტს ძნელად მისაღვომ ადგილებში ბაზირებაზე, ჩასაფრებების ორგანიზებასა და დასახლებულ პუნქტებში ჩატარებულ სწრაფ საკავალერიო რეიდებზე აკეთებდნენ. მაგრამ ენვერის წარმატებული ბრძოლები დიდხანს არ გაგრძელებულა. ნაციონალური თურანული და ისლამური სახელმწიფოს შექმნის გზაზე, ბასმაჩური მოძრაობის ორგანიზებისა და თავის დაქვემდებარებაში მოქცევის პროცესში, ენვერ ფაშას მიერ დაშვებული სტრატეგიული შეცდომა ცენტრალურ აზიაში იმდროინდელი პოლიტიკური, იდეოლოგიური, სოციალური და ეკონომიკური ფაქტორების გაუთვალისწინებლობა იყო.

პირველ რიგში, რაც ენვერ ფაშას არ ესმოდა, იყო ის, რომ ბასმაჩები იმ მომთაბარეებს წარმოადგენდნენ, რომლებიც თავისი ტრადიციული ცხოვრების წესის აღდგენისათვის იბრძოდნენ. მათ შემაკავშირებელ ძალას ისლამი წარმოადგენდა და არა ნაციონალიზმი. როგორც ჯადიდებთან, ასევე იტიჰადისტებთან და რეფორმისტებთან, მათ მსოფლმხედველობებთან, ბასმაჩებს ძალიან მცირე რამ თუ აკავშირებდათ. მათი შეხების საერთო წერტილი მხოლოდ და მხოლოდ საბჭოელების განდევნა იყო ოკუპირებული ტერიტორიებიდან და არა თემურ ლენგის ახალი სახელმწიფოს ანდა მითიური სამეფოს – „დიდი თურანის“ შექმნა.

საბოლოოდ, ყველაფერს წერტილი დაესვა – ოსმალთა იმპერიის მმართველი ტრიუმვირატის ყოფილმა წევრებმა თავისი ამქვეყნიური ცოდვილი ცხოვრების წინააღმდეგობრივი გზა ძალიან დრამატულად დაასრულეს. ისტორიამ უღმობელი განაჩენი გამოუტანა მათ – 1921 წლის 15 მარტს დაშნაკმა სოლომონ ტერილიანმა თავში ერთი გასროლით ბერლინში მეჭმედ თალაათ ფაშა მოკლა. გენერალი აჭმედ ჯემალ ფაშა და მისი თანმხლები პირები 1922 წლის 21 ივლისს ქართველმა ჩეკისტებმა ჩაცხრილეს თბილისის ცენტრში, ხოლო ორი კვირის შემდეგ კი, 4 აგვისტოს, ენვერ ფაშას, ამ უკვდავი „მარადიული მეომრის“ ხანმოკლე და წინააღმდეგობებით აღსავსე ცხოვრების გზაც დასრულდა. ღუშან-

ბესთან ახლოს, ჰამირის მთებში იგი შაკიდი მეომრის მოწამეობრივი სიკვდილით აღესრულა მუშურ-გლეხური წითელი არმიის ქვედანაყოფებთან ბრძოლაში. „ახალგაზრდა თურქთა“ რევოლუციის გმირი და ოსმალთა იმპერიის ფაქტიური მმართველი სიცოცხლის ბოლო წუთამდე იმ რომანტიკოსად და ავანტიურისტად დარჩა, რასაც თავისი სამხედრო და პოლიტიკური ცხოვრების გრიფრაჟზე წარმოადგენდა, როცა „წითელი სულთნის“, აბდულ ჰამიდ II-ის წინააღმდეგ იწყებდა ბრძოლას.¹⁹⁵

როგორც იტყვიან დიდ პოლიტიკაში მუდმივი მეგობრები არ არსებობენ. ბოლშევიკებთან მიმართებაში კი ეს თეზა ორმაგად მართებულია. დიახ, მოსკოვმა საკმაოდ მალე დაასრულა ექსიტიჰადისტ გენერლებთან დიდი პოლიტიკური თამაშები და მათ შესაბამისი განაჩენიც გამოუტანა. ასეთი იყო ისტორიული რეალობა...

როგორი შეფასებებიც არ უნდა მისცენ ისტორიკოსებმა და მკვლევარებმა ბოლშევიკურ-იტიჰადისტური ურთიერთობებსა და იმ ჩახლართულ ენიგმას, რომელიც კრემლის მესვეურებსა და ოსმალთა იმპერიის ყოფილი მმართველი ტრიუმვირატის წევრებს შორის არსებობდა, რა ტიპის ანალიზიც არ უნდა ჩატარდეს ამასთან დაკავშირებით, ფაქტია, რომ 1922 წლის 4 აგვისტოს ყველაფერს წერტილი დაესვა. ამ დღეს XX საუკუნის პირველი ფიურერის, გენერალ ისმაილ ენვერ ფაშასა და ექსიტიჰადისტების მიერ 1919 წელს წამოწყებული ბოლშევიკურ-რევოლუციური სულიკვეთებით უხვად გაჯერებული და მეტად სახიფათო დიდი პოლიტიკური თამაშები დასრულდა. ენვერ ფაშას გაბედული ჩანაფიქრები, მისი რევოლუციური პანისლამიზმის იდეოლოგია და ისლამინტერნისა და პანთურქიზმის იდეებზე მიბმული დიდი თურანის შექმნის მასშტაბური პროექტები სამუდამოდ დასამარდა...

¹⁹⁵ Что делал в ЧК бывший правитель Османской империи Энвер Паша. <http://ya-turk.ru/interesnye-fakty/chto-delal-v-chk-byvshii-pravitel-osmanskoi-imperi-yenver-pasha.html>.

**The Green Crescent on the Orbit of the Red Star -
Islamintern, Revolutionary Pan-Islamism
or Great Turan?**

Abstract

This work is a scientific-historical research which represents the first attempt in Georgian historiography to introduce the top-secret data about military and political relationships taking place in 1920-1922 between the political leadership of Russia and the members of the former ruling triumvirate of the Ottoman Empire, against the background of the concepts of Russian “Revolutionary Messianism” and Bolshevik “World Proletarian Revolution”.

Based on the rich sources, on study and analysis of the works of several authors, the given work discusses the geopolitical situation established in the post-imperialistic area of the Russian and Ottoman Empires after the World War I. The book shows the processes of Russian eastward expansion begun under the aegis of the Bolshevik concept of the world proletarian revolution, against the background of the relationships between the Bolsheviks in Russia and Ittihadists in the former Ottoman Empire.

In those times, in the period of 1919-1920, Moscow was quite often mentioned as Mecca of the “great number oppressed nations of the East.” At that time absolutely incredible geopolitical projects occurred concerning organization of nations and states. It was supposed that their organization would be based not only on the systemic and political characteristics but on the ideological, confessional and ethnical ones as well. The further course of history showed that those processes were not merely historical belongings. The technologies of building political ideologies and of their implementation are as

relevant as they were in those times. The events which recently took place on the former Soviet Empire territories (Georgia, Moldova, Ukraine) clearly point out that here we are dealing with the Kremlin ideologies and with the intents of Russia to begin military-political intervention.

In 1910-ies and 1920-ies, military-political activities of Kremlin was masked with a myth of the world proletarian revolution, aimed to bring freedom to people all over the world and especially to the “oppressed people of the East”, but indeed, these efforts were nothing but pharisaic attempt to mask the ideas of Russian messianism and military expansion, representing them from the different viewpoint. Russian revolutionaries and proletarian missionaries used this bait masterfully and were seeking for recreating Russian Empire, the working instrument of it - Russian imperialistic and slavophilic messianism. But everything had changed much since the times of mongolian Moskovia under the Tsar Ivan the Terrible (Ivan Grozny). Unlike with the Russian tsarist Empire, the spirit of Lenin revolutionary messianism was hovering over the whole Euroasian continent. During these processes the proletarian missionaries were focused on the Eastern and Islamic countries.

Nicolay Berdyaev very precisely noted about so called Russian messianism: “Nationalism and messianism are closely in touch and they mingle with each other. Nationalism in its positive sense, at the moment of its spiritual rise, transforms into messianism... slavophilic nationalism transfers to messianism but realistically, those two notions, nationalism and messianism, are clearly opposed by their nature, origin, and challenges. The contradictions between those two aspirations were always obviously felt in Russia. Ideally, nationalism does not pretend to be universal, unique and exceptional, though in practice it can result in denying and exterminating the other nations ...messianism does not bear coexistence. it is unique and all-inclusive, but messianism never denies and biologically never exterminates other nations, it comes to rescue them and subjugates them to its great idea...”

Yes, Berdiaev was quite right saying that... “Ideally, nationalism does not pretend to be universal, unique and exceptional, though in practice it can result in denying and exterminating the other nations

...messianism does not bear coexistence. it is unique and all-inclusive”, but at the same time he contradicts himself announcing ... “but messianism never denies and biologically never exterminates other nations, it comes to rescue them and subjugates them to its great idea.” So, Berdiaev believes and honestly tells us that the main role of the idea of Russian nationalism is to rescue other nations.

In those days, in 1919-1920, it was felt that some state-subject, successor of the former Ottoman Sultanate and Caliphate, arisen from the ruins of Empire left after the WWI, was expected to occupy the role of the Eastern leader. In this sense two lines were marked out, in which the bolsheviks were very much interested. First of those two were the Ittihadist leaders of the organization ”Young Turks”, despite the fact that politically they had already been discredited, led by the former leader of the ruling triumvirate and former military minister, General Ismail Enver Pasha; and the second - the movement of Resistance just begun in Anatolia, led by former Ottoman General Mustafa Kemal Pasha. Additionally, the Bolsheviks kept in view also Afghanistan and its young leader Amanullah-Khan.

Viewing the events from the point of inductive analysis, it is necessary to underline the important moment - the political situations in the Ottoman and Tsarist Empires at the beginning of the XX century, we can conclude that there are much similarities between the politics conducted by the Young Turks and Bolsheviks. Both parties were the driving revolutionary forces and besides merely political goals, implying overthrowing or weakening the monarchic dinasties, they considered other secret aims as well. This refers to destroying two capstones of the two basic religions in the world. We mean Orthodox Christianity and Sunnism, and their capstones - Tsarist Russia and Ottoman Empire. In the case of Ittihadists, pan-Islamism would be replaced by pan-Turanism and as for the Bolsheviks – orthodox christianity would be replaced by the ideas of Marksism-Leninism.

From this viewpoint, the top-secret military and political relationships taking place in 1920-1922, between the Kremlin and the leaders of the former governing triumvirate of the Ottoman Empire, have for along time been an unsolved enigma of the history, but this enigma of Bolshevik – Ittihadist relations has its explanation.

Ismail Enver Pasha and the Ittihadist leaders whose influence over the Islamic world remained strong, supposed to reestablish the lost positions in the world politics with the help of the Bolsheviks. Consequently, they demonstrated insinuations and creativity in those complex and dangerous political games. The former Ittihadists pushed forward the hybrid theory by Enver Pasha - it can be viewed as pro-Bolshevik and pan-Turanistic, its later version – pan-Islamistic.

In 1920-1921 even Kremlin leaders, when considering Ottoman state, thought about Enver Pasha, this “immortal warrior” as the main figure in the “Russian cold war”. As it is noted in the appropriate section of this work, in the Russian history such figures are officially called “Stavlennik” – political appointee, which can be translated in modern language as “marionette”-“puppet”. but this term means more than the modern one, describing such archetype and their function much better. It is a representative of the society, who worries about and does a lot for Russia’s benefit before the Moscow authorities come to the scene. Such person regards himself a Moscow representative in the country where Moscow will soon gain dominance. For this reason a political appointee should be from a noble and well-known family, preferably even from the ruling dynasty.

The difference between a political appointee and a puppet is as follows: a marionette, usually, enters the area after Russian forces occupied the country and as for an appointee, he attempts to create chaotic situation in the country so that the Russian forces would be able to occupy it without a single shot or with minimal losses, and even more – an appointee creates such situation that the government of the country itself urges Russia to bring troops into the country. A political appointee regards himself an independent person and does not feel that somebody controls and operates him. In fact, he acts under the control of the Russian envoy. The Russian troops occur when and where it is needed. So, at the initial stage of creating a post-Ottoman state, beginning from the year 1920, Kremlin was preparing Enver Pasha to be its political appointee. He was supposed to create appropriate pro-bolshevik and pro-Moscow background first in Anatolia and then in whole Turkey. But in the end of 1921 the situations changed in Anatolia and Kremlin immediately “baked” a new appointee – Mustafa Kemal.

One of the leaders of the Turkistan movement for freedom, Mustafa Chokay noted very precisely: “Appearance of the Commander of the Ottoman Army among the Bolsheviks did not surprise his opponents “nothing is unexpected from Enver” – they said. The reaction was the same when after having close interrelations with Moscow he suddenly went over to the insurgents of the Central Asia. Some people thought that Enver Pasha really aimed to gain independence for the Muslims of the Central Asia with the help of Bolsheviks. Some others, particularly, Enver Pasha’s friend, Jemal Pasha argued that his actions were conditioned by the fact that “he was vainglorious and thirsty of popularity” – this characteristics were noted in the article, printed in the Boshevik newspaper “Pravda”. I brought these words here because in spring of 1922, being in Europe, Jemal Pasha gave the characteristic of Enver Pasha just in the same words. There were also some impartial people knowing Enver Pasha from the times of the “Young Turks” Revolution. They marked out his contradictory character: he was really a fighter for independence of the Muslim people and was at the same time motivated by thirst of popularity. He could go to such adventures that nobody else would do.

There is no need to discuss here what was the evaluation of Enver Pasha by the Bolsheviks, for whom he was always a honorable and desirable guest, as by his help they could easily propagandize among the population. He was like a flag for Bolsheviks and they made use of that flag for their favor in the eyes of Muslims. But as soon as Enver Pasha switched to the opposition he became “a hired agent of British imperialism.”

So, beginning from summer of 1920, the green crescent began rotating in an orbit of the red star. But very soon, at the beginning of 1922, the past Ottoman general, named the leader of the “Islamintern” – an Islamic variation of “Comintern,” was reckoned among the league of those, disgraced by Bolsheviks. Then Kremlin began to call him with the epithets: “British agent”, “lackey of Englishmen”, “international adventurer,” “bloody Pasha” and others. In 1923, in the Soviet historiography he was characterized as “an adventurer having written the bloodiest pages in the history of Turkey and Bukhara” or “a restless adventurer, who when the best sons of Turkey were fighting for freedom of their country, came to Bukhara, seized the

opportunity of the hardest times and began his bloody interfering in the revolutionary activities in Bukhara.”

From the beginning of 1919, Lenin and his associates were preparing the Emir of Afghanistan, young Amanullah-Khan to become an “appointee” of Bolsheviks in his country. They had the same intentions in relation with him as with Enver Pasha. When building relations with the Bolsheviks, Amanullah-Khan also had his own intentions. He had come to power after his father Emir Khabibula Khan was murdered by the unrevealed people. As soon as he became a ruler, young and ambitious Amanullah-Khan set up struggling for full political independence of the country. He immediately sent the appropriate messages to Britains and to Bolsheviks. He planned to have friendly diplomatic relations with the Bolshevik Russia and at the same time he wanted to free from British influence. At the beginning of 1921 Amanullah-Khan was still hoping to make Afghanistan a powerful state of regional importance. He also kept in mind that Afghanistan would carry on active foreign policy to the North, to Bukhara and its neighbors, and to the South, to the north-west provinces of India, populated by the freedom-loving Pushtu people, related with the political elite of Afghanistan. Amanullah-Khan had a thesis of uniting the people of East on the religious ground. This thesis was an ideological capstone of his plans. And one more “detail” – the defeat of the Ottoman Empire in the WW I, the end of the Empire, dissolution of Caliphate in Constantinople - ideological center of Islam, inspired Kabul that Afghanistan could become a new ideological center and even new Caliphate or new Islamic Empire.

The information about cooperation between the anti-Britain political and religious groups of Afghanistan and Russian Bolsheviks had for many years been strictly confidential in the central Asia diplomacy of the Soviets. Despite this, information about the Soviets, supporting the nationalists of the East had always been under the close attention of the world society and foreign researchers. Lately, Russian foreign policy and intelligence agencies having disclosed their secret databases, many questions were answered and closed themes became available. Majority of them concern the policies of the major states in the Central Asia, in the beginning of the XX century.

As for Afghanistan itself, in the process of building and deepening of the military-political interrelations, the Kremlin was inspired by its own, clearly defined goals. The Bolsheviks hoped that through the just begun gamble between Britain and Russia, aiming domination in Asia, Afghanistan encouraged by Soviet propaganda, would be engaged in a new war against Britain. According this scheme, it would become “the key to revolutionary India.” And here, across the south-east borderline of Afghanistan, the anti-Britain rebel of the Pushtu people would play the role of trigger of the world proletarian revolution in the East. This boarder-line would offer the powerful Soviet military-revolutionary base and the foothold for the further military intervention into India. For this purpose, the Bolsheviks sent to Kabul a member of the former ruling triumvirate, ex-Navy minister, General Ahmed Jemal Pasha, known under the name “Lion of Islam”.

To have have Jemal Pasha in Kabul, as skilled and experienced military specialist, who was able to rebuild Afghanistan Army resulting in the pressure on Britain India, was extremely important for the Soviets. It wa far more difficult to switch Amanullah-Khan on the pro-bolshevik posture and to engage him in the world proletarian revolution context. Certainly, nobody in Kremlin thought that Emir of Afghanistan would eagerly participate in this political game but they were sure that he would commit to the fight against Britain hoping to gain Soviet support which would weaken the British in India. In its turn, this would open the way for the Soviets to begin their revolutionary march to India. On the basis of such calculations, Afghanistan was considered “the key for India” and the former Ottoman General, one of the leader of Ittihadists, Ahmed Jemal Pasha became responsible for “adjusting this key”. Professor of Lipetz University, Yuri Tikhonov, a Russian historian notes:

“Summarising Jemal’s cooperation with the Soviets, we should recognize, that this person did much for strengthening Soviet positions in Afghanistan as well as for establishing Soviet intelligence net in this country and in India. His attempts to take advantage of insurgent Pushtu people, dwelling across the Indian border, against the Britains, were in some sense successful, but to fulfill all plans related to the Central Asia was far from being realistic, as at that

moment Soviet Russia could not afford the funds even for the sake of the revolution in India.”

At the same time, in order to organise a revolutionary base in Afghanistan, the Soviets implemented a Comintern secret agency under the camouflage of the diplomatic mission. But finally, after the prolonged insinuations, Amanullah-Khan put an end to the revolutionary games of the Kremlin and the government excluded the Indian and Soviet-Russian spy agency of Comintern from the country. The centre of Comintern in Kabul ceased to exist. Such was the end of the Afghan “Turkish March...”

We agree with prof. Tikhonov in evaluating so called “Indian revolution”, but we ought to mention here, that the main confounding factor for Bolsheviks on their way to reach their goals was not solely of financial character. In order to obtain a deep look in the essence it is necessary to view the broader panoram of military-political processes and their dynamics taking place throughout the post-Ottoman and post-Tsarist spheres, and to view the “map of the world proletarian revolution” in time and space. The case is that at the above mentioned moment, the vector of the revolutionary interests of the Kremlin had another direction, to Anatolia, where not only astronomical amounts of money but enormous military-technical resources were spent in order to support “Kemalistic Revolution.” We mean here the resistance movement set on in Anatolia and the charismatic leader of the movement , General Mustafa Kemal, whom the Kremlin was preparing to be their new “appointee”.

In 1920, April 26, Mustafa Kemal wrote a letter to the Russian government. The Chairman of the Great National Assembly of Turkey, appealed to Lenin in the third paragraph of the letter: “First, in order to get rid of the imperialistic forces, which are holding our people’s land and second – in order to strengthen our inner forces for joint struggling against imperialism, we appeal to the Soviet government, as the first aid, to supply us 5 million Turkish liras in gold, also armament and munitions, the amount of which will be defined through the negotiations. Besides that, we need some military equipment and some medical materials, also food supplies for our troops which will act in accordance with the activities of Soviets in the East. With special greetings and the most sincere feeling the

president of the Great National Assembly of Turkey, Mustafa Kemal”.

The relations between the Bolsheviks and Kemalists established very fast. As soon as on August 5, 1920, General Halil Pasha Kut, who was having meetings in Moscow at that time, informed about sending 500 kilos of gold and a telegraph station.

Soon after that, the delegation of Kemalists went to Moscow to have legal negotiations. The delegation composed of Bekir Sami Kundukh (Minister of Foreign Affairs), Yusuf Kemal Bei (Minister of Economics) and three officers of the General Staff, During the negotiations, the Kemalists requested to receive from the Soviets, for free, 200 000 rifles, 350-400 pieces of artillery, 500 machine-guns, 200 planes, 100 trucks, 40 cars, 5 million rifle cartridges, 75 000 missiles, 100 000 military outfits and many other things needed, as they said, to fight effectively against the world imperialism. Very impressive proportions, really.

At the first stage of the negotiations, they agreed at sending 1 million sum of money in gold, 60 000 rifles (20 000 of Russian manufacture, 20 000 of British and 20 000 of French), with 3000 cartridges per a rifle, 110 medium artillery guns and 10 heavy artillery guns.

In spring of 1920, before the formal relations between Bolsheviks and Kemalists established, in accordance with Lenin’s directive, Mustafa Kemal was provided with financial and military support: 6000 rifles, 5 million rifle cartridges, 17 600 artillery missiles and 1 million sum of money in gold was sent to Anatolia.

As the inspector of the British occupation forces and the leader of the British Intelligence service in Anatolia, Colonel Alfred Rowlinson remarked: “In the beginning of August (here he implies 1920, in Erzerum) the first Bolshevik troops arrived to the town; they were met with illuminated and great joy; Turkish officers started attaching Bolshevik military insignia instead of Turkish ones and they instantly became “Comrades”. They received their payment in Russian gold money. Russian gold ten rouble was more popular piece of money than a gold sovereign in pre-war London. ”Besides the mentioned, based on the second agreement of “friendship and brotherhood”,

concluded on March 16, 1921, Russia was obliged to pay Turkey in total 10 million roubles in gold and a great amount of weapons.

Totally, after 1921, military support from Bolshevik Russia to the Kemalists Turkey was expressed in: 33 275 rifles, 58 million cartridges, 327 machine guns, 54 pieces of artillery, 129,5 missiles; in addition Kemalists got 4 million roubles in gold in April of 1921, 1,4 million – in May and June, 1,1 million – in November. In May of 1922 Kemalists got 3,5 million roubles.

Soviet Russia supported Kemalist government of Turkey not only with weaponry, munitions and money, but the recently published archive documents show that in 1922, during the battles against Greek occupation forces, Russia supported Ankara government with a division of submarines commissioned with their crews, from the Black Sea Fleet, to help in conducting communication operations.

We have discussed the dimensions of financial, military and logistical support of Kremlin to the Kemalists. All together, with having in view that Bolsheviks in fact were committed in continued warfare against the so called White Guard troops under the command of Denikin and Wrangel, besides, were trying to occupy Poland, conducting severe battles for this purpose, and parallel to it, were having bloody engagements in TransCaucasus, trying to occupy the Sovereign Republics of Georgia and Armenia, then it is clear why they could not afford finances, military equipment and strengths for the “Indian revolution.” Thus, prof. Tikhonov denotes only small part of difficulties which hindered this revolution.

Now let's return to Enver Pasha and his plans concerning Central Asia. Beginning from the end of 1921, after the Ittihadist leaders had finally distanced from Bolsheviks, Enver Pasha began his independent games. This “immortal warrior” decided to refound the Empire of Tamerlane. He forgot about the pan-Turanistic ideas and made pan-Islamism – old but popular ideology – his main instrument in reaching the goal. Long before this period, in the Ottoman Empire, pan-Turkism and pan-Turanism, closely related to it, became the ideological instrument for the “Young Turks”. Beginning from 1876, they had been trying to pass the liberal reforms in the Empire leading to the constitutional system. Ultimately, in 1908, the Young Turks

party “Unity and Progress,” under leadership of Enver Pasha, managed overthrowing “Red Sultan” Abdul Hamid II and implementing some pro-western reforms.

We can not trace many such persons in the history of Turkey, the rise and fall of whom was so rapid as it was in case of Ismail Enver Pasha. At the victorious moment of the “Young Turks” movement, he was only 26 and this unknown graduate from Imperial military college became a “Hero struggling for Independence.” His career rushed up with meteoric speed, and a Captain became a Dictator. A year passed and he got married with the daughter of the Prince Shehzade Suleyman Effendy, thus tying his life and career with the royal family. He soon reached all the ranks and titles existing in Turkey and before the WWI started, he obtained the rank of General and the position of the Minister of War. During the period of Triumvirate, in 1914-1918, the General Ismail Enver Pasha was in fact the ruler of the Ottoman Empire.

The “Iron Timur” (Tamerlane) and Enver Pasha lived in different epochs, separated with long periods of time, but these figures had much in common. Both of them began their career from the ground up. Tamerlane was an insignificant feudal lord in Maveranahr and Enver Pasha’s father was an ordinary clerk in Sultanic Turkey. Both had the same strategic goal – to establish the United Islamic Empire. Though at the starting point of the career, the driving force for Enver Pasha and the “Young Turks” were the ideologies of pan-Turkism and pan-Turanism.

These were the ideologies which the Ottoman Empire’s General initially intended to use as a base for establishing the mythological state of Great Turan. The first project was announced by Enver Pasha himself and by other Ittihadist leaders just at the beginning of the WWI, in autumn 1914, when the 3d Ottoman Army was preparing to start an offensive operation against the Russian Caucasus Army, in Anatolia. “Our commitment in the World War confirms our commitment to national ideas. The ideals of our nation, our people demands from us to destroy Moscovite enemy in order to obtain natural borders for our future Empire, in which all branches of our race will be included,” – declared the Minister of War.

We don't know if Enver Pasha dreamed to reach supreme power from the very beginning of his career, like Tamerlane, but it is the true fact that throughout his career he was striving for it. Certainly, it is also unknown if Enver Pasha would become the dynasty of Enverids, like the Great Tamerlane became the dynasty of Timurids. Both were quite alike in nature. Both were courageous, aggressive, cruel and cunning rulers. They both would stop at nothing to reach their goals and they choose the same ideology – Islam, as the main instrument in their struggling. Tamerlane had managed founding his Empire; as for Enver Pasha, through his taking the part of Ittihadists and participating in the “Young Turks” 1908 Revolution, during the following six years took a leap from the rank of Captain to General and the leader of the ruling Triumvirate. Soon after that he was appointed the Minister of War of the Ottoman Empire and the Chief of General Staff of the Army. He also managed his private life brilliantly. He married the niece of Prince in 1914, March 5 and got the special title “Damat” - “The son in law of the Caliph of all Muslims.” Similarly, after long and successful inner battles, Tamerlane became the ruler of vilayet and married a sister of Hussein - the ruler of Balkh and Samarkand. Thus a successful warrior became a member of the monarch family. Tamerlane and Enver Pasha had one more common feature – both ended their lives in the Central Asia region.

“He was the first supreme ruler, the first Fuehrer of the century” – remarks Professor Victor Gillensen, the Dean of the Juridical faculty of the Moscow State Regional University.

We agree with this conclusion because of some reasons: Enver Pasha by his origin was a representative of the ordinary people but he swiftly made himself from an unknown officer to the Leader of the ruling Triumvirate and the whole Islamic world. At the cost of his titanic efforts he became the first person in the Empire and even Sultan Caliph obeyed him. Before the WWI began, Enver Pasha rallied large human resources on the common aim basis. Certainly, our opponents can say: and what about another famous military and political leaders like Hannibal, Attila, and Genghis Khan? Weren't they also great tyrants and conquerors? What about Napoleon? Why cannot we call them all “Fuehrer”? Napoleon was also able to mobilize thousands of people who deeply believed and worshipped

him. Here are Napoleon's words: "...the only passion, the only woman I ever had, it is France. I sleep with her. She has never disappointed me. She has so far gifted me with her blood, with her wealth and I am sure that if I need five hundred thousand men, she will also give them straight off to me."

Yes, that's true, but "Fuehrer" as the notion is the phenomenon of the 20th century; it is the status of the leader - creator of totalitarian regime. Here obviously could come counter-question from the opponents – namely, in the 20th century we also had another leaders who founded their totalitarian regimes – for example, Lenin and Stalin. Why don't we call them "Fuehrer"? That's true. They were great political leaders who created the strongest Empire of the 20th century, with strictly organized system and the toughest totalitarian regime. But neither Lenin nor Stalin was Fuehrer. Here we come to the essence of this term.

Fuehrer – this term denotes such type of leader who tries to transform a complex organism of the industrial epoch into a primitive society, connected together by the rightness of blood and genes. There is a very interesting triad here: "one nation, one state, one leader". A fuehrer always tries to recreate the archaic forms of the human and social interrelations, the traditions of unity on the ground of rightness of blood and tribal membership and to replace the modern institutions by those traditions. Despite this, a fuehrer and his power cannot exist without advanced industry, broad communication networks, and powerful mass media. The notion of fuehrer and its institute, when compared with the institute of leader, show the difference in the peculiarity of fusion of the archaic ideas with materialistic basis of the modern civilization. The institute of fuehrer occurs at the point of space and time, when two giant ideological waves – archaic ideology of the ancient past and the ambiguous futuristic future run into one another.

At this viewpoint, the leader of Ittihadists, Ismail Enver Pasha was really the first fuehrer of the XX century. On the ideological basis of Turkism and under the flag of Islamism, he intended to create ephemeral "Great Turan" and to unite all people of Turk origin placing them in the common (shared) state area. The historical living space of the Turk ethnos, the fabulous central-Asian Turan and the

people of the Turan origin - everything should return to their roots, in the form of the “Great Turan.”

Now it is clear that the great leaders of the XX century, such as Benito Mussolini and Adolf Hitler, were the fuehrers. The leader of Italian fascists, Mussolini dreamed of recreating the Great Rome Empire. He intended to build up the state where the roman would have privileges. Duce planned to make the Mediterranean an “inner sea” and he really managed to expand in Africa just like the ancient Rome. He even went further and occupied Abyssinia.

The leader of German Nazis, Hitler as a fuehrer, went even further; he emphasized the ties of Germanic tribes with the mythological Arian race and cast his glance eastward. He chose primacy of the Arian race as the basic ideology of his politics and dreamed about its dominance over the world. Other people, considered “the second-rate” races and nations ought to be destroyed and their small retained parts would be subjugated to the German Arian race. Hitler sought for the “golden key” of this mystic doctrine in Himalayas and Tibet.

Enver Pasha, as the first fuehrer of the XX century, resembled the successors by appearance and stylishness. Like Mussolini and Hitler, he was small in stature, but broad-shouldered, upright, with military bearing. He wore his uniform overcoat buttoned up. He was dark-haired with eloquent black eyes. He was a vigorous man. He wore handle-bar moustaches characteristic for that epoch. As Gillensen says, “he resembled Byron time’s hero”.The same as Mussolini and Hitler, he was a thoroughly militarized fuehrer – “immortal warrior.”

One more thing those three fuehrers had in common is their popularity. All of them were the charismatic leaders indeed.

Now it became clear why Lenin and Stalin were not fuehrers. They were leaders of different kind. The ideas of the “World’s Proletarian Revolution” and communist messianism were the driving forces of their political activities.

For Enver Pasha, Trans-Caucasus and other parts of Caucasus were in the whole only kind of the starting site, from where “Great Turan” would expand. In September 1918, Ottoman troops were brought in

Azerbaijan and Dagestan that gave them a foothold from where, crossing Astrakhan and Kazakhstan, the Ottomans would pass to their historical living space, the Central Asia. Further uniting of all eastern people of Turk origin would begin there. But realistically, all those intentions, as well as the communist Promised Land or as chiliastic expectations of Russian World over the period after Peter the Great. Mamed Amin Rasul-zade is quite right denoting about the concept of Mehmed Zia Gokalf, one of the founder of pan-Turanism and Turkish nationalistic ideology: Zia Gokalf, in his book “The Foundations of Turkism”, (published in 1925, Angora) is quite right, denoting on the page 20: “Nowadays it is possible to talk about uniting of Oghuz Turkmen (here it means Turks – A. Ch.). The Turkmen people of Turkey, Azerbaijan, Iran and Khoresm belong to Oghuz tribes. Thus, the immediate ideal of Turkism should be the ideal for Oghuz or Turkmen people”.Then Rasul zade continues:... “Zia-Bey finishes the mentioned paragraph about Oghuz tribes association with discussion of Turanism: pan-Turanism is utopia like Lenin’s idea of communism and the Heavens of Mohammed. Its value as an ideal lies mainly in its ability to cause romantic aspirations and revolutionary ideas in masses.”

On the way to the Turan state, through the process of organizing and subjugating it under his leadership, Enver Pasha made a strategic mistake that is in ignoring political, ideological, social and economic factors existing by then in the Central Asia. First, he did not understand that Basmachi were nomadic tribes fighting in defense of their traditions. The force that held them together was Islam, not nationalism. Basmachi people had very little in common with Jadids and Ittihadists and their ideologies. All they had in common was the desire to oust the Soviets from the occupied territories; they did not intend to participate in recreation of the Great Tamerlane’s Empire or to establish a mythological state – “Great Turan”. We can bring an example to demonstrate how much the ideas of Jadids and Basmachi differed. The administrator of the British India, Governor of the border North-West provinces, Olaf Kirpatric Caroe in his work “Soviet Empire: The Turks of Central Asia and Stalinism”, writes that in 1920 Ahmed Jemal Pasha sent a message to Basmachi: “We aim to find out the new paths how to make Russians to accept our plans, to strengthen the national ties, to awake new political spirit...to get rid of shameful followers of Amir ...”When a young Jadid tried to explain

these words to a leader of the local tribe, that man took out a bundle of the human ears announcing that he had cut them off from the reformers.

At last, in 1922 everything came to its end. General Ahmed Jemal Pasha was murdered in Tbilisi in very unclear circumstances and in the same year Enver Pasha, this “immortal warrior” also ended his short life, full of controversies, in the Pamirs, near Dushanbe in the battle against the Red Army troops, like a real warrior. The hero of the “Young Turks” Revolution and the factual Ruler of the Ottoman Empire, he rested unchanged, the same romantic and adventurer like he was at dawn of his military and political career, when he had begun his struggle against the “Red Sultan” Abdul Hamid II.

Despite any kind of evaluation from several historians and other researchers, about the relations between Bolsheviks and Ittihadists and about the enigma, concerning the relations between the Kremlin and the members of the former Ottoman Empire ruling Triumvirate, despite the kind of analysis of this theme, the real fact is that in 1922, August 4, everything finished. On that day, the great and very dangerous political games, which had begun some years earlier, in 1919 by General Ismail Enver Pasha and ex-Ittihadists, and were rich of the Bolshevik-revolutionary spirit, were ended. The daring intents of Enver Pasha and Jemal Pasha, their ideology of revolutionary Pan-Islamism and the large projects of establishing Great Turan tied to the ideologies of Islam-intern and Pan-Turkism.

Lenin and the Bolsheviks were not able to achieve their strategic goals. Its majesty History so decided that the “appointees” - Turk and Afghan leaders – Enver pasha, Amanullah-Khan or Mustafa Kemal – proved to fall short in the situation which was critical for Turkey from military and political viewpoint. The nationhood of Turkey saved only due to firm nationalism of Mustafa Kemal and Kazim Karabekir pasha, to their unmistakable estimations, right political intuition and thoroughly elaborated activities. To get ahead we can say that taking into consideration existing circumstances, Kemalists came to the single proper decision – they found the only realistic military-political ally – Bolshevik Russia and saved otherwise hopeless future of their country through proper interrelations with this ally. All in all, Kemalists fully accepted the rules of the game proposed by the

Bolsheviks, kept abreast with them and as a result of their skillful game, they completely defeated Bolsheviks. But it is another theme.

The fact is that Eastern variation of the world proletarian revolution, elaborated by Lenin and one of the Comintern leaders Lev Trotsky, failed. The green crescent completely disengaged of the red Star orbit. It is also true that Turkey and Afghanistan both left the Soviet orbit and developed as independent states. However, in 1980-ies the Soviets once again played “Turkish march” in Afghanistan – though it is another story and its results are widely known – The Soviet-Afghan war played the significant role in destroying the Soviet Empire, bound with Lenin and Stalin ideology.

Today, in the 10-ies of the 21st century the “messianic spirit” of the Russian nationalism is again awakening. On the post-cold war stage the Russian Empire is again conducting aggressive foreign policies and unveiled military intervention into neighboring countries, masking under the myths of aid to the oppressed people, rescuing the mankind and establishing general peace and harmony.

”Russia has always been a stronghold of justice, the right-hand man of the Almighty, being under its auspices. It’s not sufficient for us to care only for ourselves; we want to bring our word to all nations and races and to show them the example of highest state of social harmony. We should do so not with help of high-speed tanks, but by means of the victorious Russian spirit, which denies oppression and shows its will.

We are a messianic nation and we are obliged to carry our burden forever. At the same time we obey God. There is the will and strength of Russian – unbeatable warrior of God” – says in his article published in the journal “Nation” («Нация») Iaroslav Butakov, cand. Sc. (History), politics expert and essay writer.

Then, in the editorial notes of the “Nation” representation of the author continues with the words: “Iaroslav Butakov, the author of the article “The Holy Mission of Russia” is just the kind of warrior. We see a real Russian man of faith, seeking for Kingdom of Heaven...and today such people are in the advanced guard of the national-

revolutionary intellectuals, who connect Tradition and Socialism, Faith and Revolution, Tragedy and Optimism”.

Mikhail Liovin is the founder of this journal, Konstantin Kasimovski is the editor-in-chief and our author, Iaroslav Butakov is a member of the editorial board.

Butakov blames the non-Russian people of destroying the USSR. He explains that they “could not keep bearing the messianic idea” as “only the Great Russians (Velikoross) can bear the messianic idea”...

“For us, Russian counter-elite, – Butakov goes on – it is clear that if a man as a biological creature can live only by the instincts, a nation can preserve its identity solely in case it obtains determined sacred idea. In order to rebirth, we need a national hyper-idea embodying the richest spiritual experience of the history of Russia. When we rebuild our Empire we shall use our energy for spiritual leadership of the whole world. In the decisive battle between the chthonic cosmic forces of Darkness and Light; this fight can end either with ultimate degradation and spiritual death of humanity, or with renaissance of the world which will step into the new Golden Age. The Russian nation will lead the world army fighting for Tradition.”

In preparing for the spiritual renaissance, we should completely reject the Masonic ideas about “all-humanity” of the Russian idea. Our national idea is only for us. In the struggle against the world’s cosmopolitan demonocracy we should understand clearly and firmly that in this way we defend our national existence. Will other nations follow us on this way to the Truth and Tradition, or will they prefer to perish in the infernal darkness – this is their own choice.

Recognizing the peculiar historical mission, for the sake of our own glory and of our leading role for the whole civilization, Russia will resurrect.”The given text is simply shocking. I think, comments are of no use.

It is true that Russia today “becomes again aware of its peculiar historical mission” and is again on the way of “renaissance.” In the beginning of the XX century, as Nikolai Berdiaev noted, Russian revolutionary intellectuals were struggling not for the victory itself

but for the power. Today, when a century has passed, the Kremlin the new Russian Empire and counter-elite, is seeking for the world rule. Iaroslav Butakov, obsessed with mysticism, threatened us superciliously at the beginning of 2005: “When we rebuild our Empire we shall use our energy for spiritual leadership of the whole world.” And today, on the threshold of 2020, the process of rebuilding the new Russian Empire is in fact completed and the imperial “missioners” again very pathetically evangelize: “in the decisive battle between the chthonic cosmic forces of darkness and light; this fight can end either with ultimate degradation and spiritual death of humanity, or with renaissance of the world which will step in the new Golden Age. The Russian nation will lead the world army fighting to defend their traditions.” This philosophy is almost impossible to perceive, nevertheless it is the fact that this “messianic nation,” inspired with the “national hyper-idea,” is violently pushing all the world right to Armageddon.

Арчил Чачхиани
Полковник в отставке,
Доктор исторических наук, профессор

**Зеленый Полумесяц на Орбите Красной Звезды -
Исламинтерн, Революционный Панисламизм
или Великий Туран?**

Резюме

Данная работа представляет собой исследование научно-исторического характера. В ней на фоне концепции русского «революционного мессианизма» и большевистской концепции «мировой пролетарской революции» впервые представлены те глубокие тайные военно-политические связи, которые в 1920-1922 годах имели место между политическим руководством Советской России и членами бывшего правящего триумvirата Османской Империи.

В этой работе на основе ознакомления с богатой базой источников, изучения и анализа работ различных авторов рассмотрена та геополитическая обстановка, которая после окончания Первой мировой войны возникла в постимпериалистском пространстве Османской Империи и России. На фоне русско-турецких большевистско-иттихадистских отношений в книге представлены процессы русской экспансии на восток, которые начались под эгидой большевистской идеи о мировой пролетарской революции.

Тогда, в 1919-1920 годах, Москву часто называли «Меккой» многочисленных «угнетенных народов Востока». Тогда в Кремле рождались совершенно невероятные проекты устройства народов и государств, которые опирались бы не только на системные и политические, но и идеологические, конфессиональные и этнические показатели. Последующее развитие истории показало, что эти процессы не просто историческая принадлежность и что технологии принятия и

осуществления идей тогдашних политиков актуальны и сегодня. Совсем недавно развернувшиеся события на территории бывшей империи (Грузия, Украина, Молдова и др.) ясно говорят об этом. Понятно, что здесь речь идет о Кремле и его идеологических лидерах, о начатой Россией военно-политической интервенции.

Правда, в 10-20 годах XX века военно-политическая активность Кремля прикрывалась мифом о мировой пролетарской революции, которая должна была дать свободу всему миру и «угнетенным народам Востока», но на самом деле это деятельность была ничто иное, как лицемерная попытка переноса русской мессионистской идеи и военной экспансии в другую плоскость. Русские революционеры и пролетарские миссионеры хорошо маскировали эту политическую приманку и стремились к созданию обновленной российской империи, действенным орудием чего являлся русский имперский и славянофильский мессианизм. Однако, многое изменилось с тех пор, когда при Иване Грозном существовало монгольское Московское княжество. В отличие от Царской империи, сейчас над всем евро-азиатским континентом кружил дух ленинистского революционного мессианизма. В этих процессах главный акцент пролетарские миссионеры делали на восточные и исламские страны.

В связи с темой так называемого русского «мессианизма» Николай Бердяев точно подмечает: «Национализм и мессианизм соприкасаются и смешиваются. Национализм, в своем положительном утверждении в моменты исключительного духовного подъема переливается в мессианизм... Национализм славянофилов незаметно переходил в мессианизм. Но национализм и мессианизм глубокого противоположны по своей природе, по своему происхождению и задачам. Противоположность националистических и мессианских стремлений всегда очень чувствовалась в России... Национализм в идее не претендует на универсальность, единственность и исключительность, хотя на практике легко может дойти до отрицания и истребления других национальностей... Мессианизм не терпит сосуществования, он – единственный, всегда вселенский по своему притязанию. Но мессианизм никогда не отрицает и биологически не истребляет другие национальности, он их спасает, подчиняет своей вселенской идее».

Действительно, Бердяев точно подмечает, что «национализм в идее не претендует на универсальность, единственность и исключительность, хотя на практике легко может дойти до отрицания и истребления других национальностей... Мессианизм не терпит сосуществования, он – единственный, всегда вселенский по своему притязанию». Однако тут же автор сам себе противоречит и заявляет – «Но мессианизм никогда не отрицает и биологически не истребляет другие национальности, он их спасает, подчиняет своей вселенской идее». Вот так вот. Бердяев откровенно признает, что основное назначение русской националистической идеи, оказывается, заключается как раз в спасении других народов.

Тогда, в 1919-1920 годах, в роли ведущего государства Востока представлялся государственный субъект, который был бы приемником Османского султаната и халифата и должен был возродиться на руинах развалившейся после Первой мировой войны империи. Здесь же большевики сталкивались с двумя интересными течениями. Первое – как бы политически уже контролируемые лидеры-иттихадисты младотурков, во главе которых стоял бывший лидер правящего триумvirата империи и бывший военный министр генерал Исмаил Энвер паша, и второе – недавно развернутое националистами в Анатолии движение сопротивления, которым руководил также бывший османский генерал Мустафа Кемаль паша. Параллельно большевики определенные расчеты связывали с Афганистаном и его молодым эмиром Аманулой ханом.

Очень показателен один момент. Если взглянем на происходящие события под углом индуктивной методики анализа, то, рассматривая политическую обстановку, существовавшую в Османской и Царской империях к началу XX века, сможем сделать вывод, что политика, которую в начале столетия проводили «младотурки» и большевики, во многом была похожа. Обе партии представляли собой движущую силу революции и кроме чисто политических целей, которые предполагали отмену или ослабление монархии, преследовали целью решение и других скрытых задач. Речь идет о процессах крушения Османской Империи и Царской России - столпов двух мировых религий, православия и суннизма. В случае с иттихадистами, панисламизм должен был заменен

пантуранизмом, в случае с большевиками православие – марксизм-ленинизмом.

С этой точки зрения глубоко засекреченные связи, которые в 1920-1922 годах существовали между Кремлем, с одной стороны, и лидерами правящего триумvirата Османской Империи – с другой, с первого взгляда представляют собой необъяснимую энигму для истории. Однако у этой энигмы большевистко-иттихадистских отношений есть свое объяснение.

Исмаил Энвер паша и лидеры иттихадистов, влияние которых в исламском мире все еще было беспредельно большим, именно с помощью Ленина и большевиков собирались восстановить потерянные ими позиции в политическом пространстве. Соответственно, в этих трудных и крайне опасных политических играх они прибегли к целому ряду инсинуаций и продемонстрировали большую изобретательность. Здесь экситтихадисты на первый план выдвинули гибридную идеологию Энвер-паши – пробольшевистко-пантуранистическую, а немного позднее – панисламистскую.

Касательно Османской Империи в 1920-1922 годах руководство Кремля относилось к Энвер-паше, этому бессмертному «Вечному воину», как к главной фигуре в русской «холодной войне». Как нами отмечено в соответствующей главе этой работы, в официальной истории похожих субъектов называют «ставленниками», назначенными лицами, а согласно сегодняшней терминологии – марионетками. Русский термин «ставленник», который обозначает больше, чем марионетка, лучше отражает роль и функцию такого типажа. Это представитель общества, который до появления Московской власти с заботой и вниманием относится и активно служит русскому делу. Он считает себя представителем Москвы в той стране, где в конце концов будет править Россия. Для этого «ставленник» должен представлять выдающуюся и известную в завоевываемой стране семью, желательно, из правящей династии.

Различие между «ставленником» и марионеткой в том, что марионетка, как правило, выходит на арену после того, как русские войска занимают страну, «ставленник» же начинает действовать на собственной родине до прихода врага. Он старается создать в стране такую анархию, при которой русские войска без единого выстрела и с минимальными потерями смогли бы войти в страну, больше того – при которой

правительство страны само бы попросило ввод войск. Сам «ставленник» же, который мнит себя самостоятельной персоной, не чувствует, что является управляемой фигурой. Фактически, он действует под руководством русского эmissара. Войска появляются только там и только тогда, где и когда это нужно. Действительно, на начальном этапе создания постосманского государства, начиная с 1920 года, именно Энвер-пашу Кремль готовил как своего «ставленника». В этой роли именно ему надлежало создать сначала в Анатолии, а затем и во всей Турции, промосковский и пробольшевистский фон. Однако, к концу 1921 года вместе с изменением военно-политической обстановки в Анатолии, Кремль срочно «слепил» нового «ставленника» Турции в лице генерала Мустафы Кемалю.

Говоря об Энвер-паше, один из лидеров народно-освободительного движения Туркестана Мустафа Чокай точно заметил: «Появление главнокомандующего Османской армии в большевистском лагере не удивило его недругов. «От Энвера всего можно ожидать» - заявили они». Такая же реакция была тогда, когда после тесных отношений с Москвой он перешел на сторону восставших в Центральной Азии. По мнению некоторых Энвер паша действительно хотел при поддержке большевиков добиться независимости для мусульман Центральной Азии. Другие же, и среди них, по словам большевистской газеты «Правда», его недавно погибший друг Джемал паша, утверждали, что действия Энвера объяснялись его тщеславием и огромной жадью популярности». Я здесь привел слова газеты «Правда» потому, что при последней встрече с Джемалом пашой в Европе весной 1922 года он именно этими словами охарактеризовал Энвер-пашу. Объективные же люди, которые знали Энвер-пашу с периода революции «младотурок», подчеркивают противоречивые черты его характера: он действительно боролся за свободу мусульманского народа и находил стимул в жадности популярности. Он ввязался в такую авантюру, в которую не посмел бы ввязаться ни один более уравновешенный человек.

Не стоит останавливаться на той оценке, которую Энвер-паше давали большевики. До тех пор, пока он проводил их политику, для большевиков он представлял собой почетного и желанного гостя, с помощью которого легче всего было вести пропаганду. Он был тем знаменем, которое большевики

использовали в глазах мусульманских народов. Но как только Энвер перешел в оппозицию, он тут же превратился в «наемного агента британского империализма».

Итак, с лета 1920 года зеленый полумесяц начал вращаться вокруг красной звезды. Но очень скоро, уже в начале 1922 года, как и многих других, бывшего генерала, нареченного вождем исламского варианта Коминтерна – «Исламинтерна», большевики определили в лагерь опальных. А из Кремля в его адрес прозвучали совсем другие эпитеты: «британский агент», «английский лакей», «международный авантюрист», «кровавый паша» и т.д. Уже к 1923 году в советской историографии о нем писали: «Авантюрист, который вписал самые кровавые страницы в историю Турции, а затем Бухары». Или: «Неугомонный авантюрист, который в то время, когда лучшие сыны Турции боролись за свободу своей Родины, прибыл в Бухару, воспользовался существующей там тяжелой обстановкой и начал копать своими кровавыми руками в Бухарской революции».

С начала 1919 года Ленин и его единомышленники своим «ставленником» в Афганистане готовили молодого афганского эмира Амманулу хана. С ним у них были связаны те же расчеты, что и с Энвер-пашой. В процессе налаживания отношений с большевиками собственные стратегические цели преследовал и Амманула хан, который возглавил страну в начале 1919 года после того, как невыявленные лица убили его отца эмира Хабибулу хана. С приходом к власти молодой амбициозный монарх начал борьбу за полную государственную независимость Афганистана и незамедлительно направил соответствующие сообщения британцам и большевикам. Он планировал наладить с большевистской Россией дружеские дипломатические связи, а в отношении британцев – выйти из сферы влияния Империи. В то же время, к началу 1921 года Амманула хан все еще надеялся, что превратит Афганистан в могучее региональное государство. Он даже планировал, что под его руководством Афганистан активную внешнюю политику провел бы как в отношении севера – Бухары и ее соседей, так и в отношении юга – северо-западных провинций Индии, которые были населены свободолюбивыми племенами народа пушту, родственного политической элите Афганистана. Идеологическим базисом планов Амманулы хана был признанным им тезис о неизбежности объединения

восточных народов по религиозному признаку. Еще одна «деталь» - тот факт, что в Первой мировой войне Османская Империя проиграла и распалась, а в Константинополе, как идеологическом центре Ислама, был ликвидирован халифат, зародил у Кабула надежду, что Афганистан превратится в центр единения исламских народов. Как видно, Амманула хан верил и в то, что у Афганистана был шанс явить миру второй халифат и вторую Османскую Империю.

Вопрос сотрудничества антибританских политических и религиозных кругов Афганистана с большевиками долгое время представлял собой большой секрет советской дипломатии в Средней Азии. Несмотря на это, тот факт, что советское правительство поддерживало восточных националистов, регулярно оказывался в центре внимания мировой общественности и зарубежных исследователей. Произшедшее в последнее время рассекречивание фондов российских внешнеполитических учреждений и спецслужб дало научным кругам возможность изучить закрытые темы и ответить на многие вопросы. Большинство вопросов касается, в первую очередь, изучения политики, которую в начале XX века проводили в Средней Азии крупные государства.

В самом процессе налаживания и углубления военно-политических отношений с Афганистаном Кремль руководился своими, четко определенными целями. Большевики надеялись, что в новой «большой игре» за азиатское господство, начавшейся между Россией и Британией, Афганистан при подстрекательстве со стороны Советов вступил бы в новую войну с Англией и согласно этой схеме стал бы «ключом к революции в Индии». Именно здесь, точнее в южно-восточной полосе Афганистана, поднятое народом пушту всеобщее антибританское восстание должно было сыграть на Востоке роль спускового курка для мировой пролетарской революции. Именно здесь, в юго-восточной приграничной полосе Афганистана должна была быть создана мощная военно-революционная база большевиков и советский плацдарм для запланированной в будущем военной интервенции в Индию. Именно с этой целью большевиками был отправлен в Кабул известный под именем «Льва Ислама» еще один бывший член правящего триумvirата и бывший морской министр Османской Империи генерал Ахмед Джемал паша.

То, что в лице Джемала паши в Кабуле будет находиться опытный военный специалист, который смог бы реорганизовать афганскую армию и этим усилить давление на британскую Индию, имело для Советов большое значение. Более трудной задачей было перевести Аманулу хана на пробольшевицкую позицию и включить его в контекст «мировой пролетарской революции». Конечно, в Кремле не думали о том, что эмир с большим энтузиазмом включился бы в эту политическую игру, но глубоко были уверены в том, что под предлогом борьбы с британцами он принял бы военную и политическую поддержку со стороны Советов, что вызвало бы ослабление позиций Британии в Индии. А это дало бы Советам шанс революционного продвижения в сторону Индии. Именно с таким расчетом Афганистан представлялся «ключом к коммунистической Индии». А задачу правильно использовать этот «ключ» поручили известному лидеру иттихадистов, бывшему османскому генералу Ахмеду Джемалу паше.

Русский историк, профессор Липецкого государственного педагогического университета Юрий Тихонов отмечает:

«Если подытожим факты сотрудничества Джемала паши с Совестской властью, вынуждены будем признать, что этот человек очень много сделал для укрепления советских позиций в Афганистане; а также в деле организации советской разведывательной сети в этой стране и в Индии. У его попыток использовать живущие в приграничных районах пуштунские племена против Англии были определенные шансы на успех. Но осуществление всех его замыслов, связанных с Центральной Азией, все же было нереально потому, что к этому моменту Советская Россия не могла выделить огромные суммы даже для самой индийской революции».

Параллельно, для организации афганской революционной базы Советы под маской дипломатического представительства внедрили в Кабуле агентуру Коминтерна. Но в конце концов после целого ряда инсинуаций к 1922 году Амманула хан закончил революционные игры Кремля и власти выдворили из страны русско-индийскую советскую агентуру Коминтерна, в результате чего Кабульский центр Коминтерна прекратил свое существование. Так закончился «турецкий марш» в Афганистане...

Мы согласны с оценкой профессора Тихонова, которая касается так называемой «индийской революции», хотя тут же хотим отметить, что в осуществлении этого плана большевиков главной помехой был не только финансовый фактор. Для глубокого понимания сути этого вопроса нужен более панорамный взгляд на динамику военно-политических событий в тогдашних пост-османском и пост-царистском пространствах и на «карту мировой пролетарской революции» с учетом как времени, так и пространства. Дело в том, что к тому моменту вектор революционных интересов Кремля был ориентирован уже совершенно на другое направление - на Анатолию, где для поддержки «Кемалистской революции» тратились не только астрономические суммы, но и огромные военно-технические ресурсы. Здесь речь пойдет о возникшем в Анатолии движении сопротивления и о харизматическом лидере этого движения генерале Мустафе Кемале, который уже готовился Кремлем в качестве нового «ставленника».

26 апреля 1920 года в отправленном Мустафой Кемалем письме к русскому правительству председатель Большого национального собрания Турции в 3-ем пункте писал Ленину: «Для того, чтобы, в первую очередь, изгнать империалистские силы, которые заняли земли нашего народа, во вторых, усилить наши внутренние силы и продолжить совместную борьбу с империализмом, прошу советское правительство в качестве первой помощи передать нам пять миллионов турецких лир золотом, оружие и боеприпасы, количество которых будет определено в процессе переговоров; кроме того, некоторые военно-технические средства и предметы санитарии, а также продукты питания для наших войск, которые с согласия Советов будут действовать на Востоке.

Примите наш особый привет и самые искренние чувства.

Президент Большого Национального Собрания Турции Мустафа Кемаль».

Отношения между большевиками и Кемалем сразу же наладились. Уже к 5 августа 1920 года генерал Халил паша Кут, который лично встречался с Лениным, сообщал из Москвы о пересылке 500 кг золота и телеграфной станции.

Вскоре в Москву направляется первая официальная делегация Кемалистов, в которую вошли Бекир Сами Кундух (министр иностранных дел), Юсуф Кемаль бей (министр

экономики) и три офицера Генерального штаба. Во время начавшихся переговоров кемалисты для ведения эффективной борьбы «с мировым империализмом» потребовали от Советской России безвозмездную передачу 200000 винтовок, 350-400 артиллерийских установок, 500 пулеметов, 200 самолетов, 100 грузовых автомобилей, 40 легковых автомобилей, 5 миллионов винтовочных патронов, 75000 снарядов, 100000 комплектов военной формы и многое другое. Довольно впечатляющий масштаб, ничего не скажешь.

На первом этапе переговоров было достигнуто соглашение об отправке кемалистам 1 миллиона золотом, 60000 винтовок (20000 русского, 20000 британского и 20000 французского производства), по 3000 патронов к каждой винтовке, 112 пушек среднего калибра и 10 тяжелых пушек.

Уже летом 1920 года до налаживания между большевиками и кемалистами официальных формальных отношений, по распоряжению Ленина Мустафу Кемалю заранее была оказана финансовая и военная помощь. В Анатолию было отправлено: 6000 винтовок, 5 миллионов патронов, 17600 артиллерийских снарядов, а также 1 миллион золотом.

Как отмечал инспектор британских оккупационных войск и руководитель британской разведки в восточной Анатолии полковник Альфред Роулинсон (Alfred Rowlinson): «В начале августа (имеется ввиду Эрзерум, 1920 год – А. Ч.) первые большевистские подразделения с триумфом были встречены в городе. Турецкие офицеры на военные формы вместо собственных знаков различия начали пришивать большевистские и тут же превращались в «товарищей». К тому времени турецким офицерам начали платить русским золотом. В Эрзеруме русские золотые червонцы более широко были распространены, чем золотые соверены в довоенном Лондоне». В марте 1921 года согласно договору о «Дружбе и братстве», который был заключен в Москве между второй делегацией кемалистов и правительством России, Россия должна была передать Турции в общей сложности 10 миллионов рублей золотом и большое количество оружия.

Только в 1921 году общая военная помощь, которую кемалистской Турции оказала Россия, выглядела следующим образом: 33275 винтовок, 58 миллионов патронов, 327 пулеметов, 54 артиллерийские установки, 129,5 тысячи снарядов,

а также 4 миллиона золотом в апреле, 1,4 миллиона – в мае-июне, 1,1 миллиона – в ноябре 1921 года. А в мае 1922 года кемалисты получили от России еще 3,5 миллиона рублей.

Советская Россия не только оружием, боеприпасами и деньгами помогала кемалистскому правительству. Опубликованные в последнее время архивные документы показывают, что в 1922 году в период боев с греческими оккупационными силами правительству Анкары для проведения коммуникационной операции Советская Россия передала один дивизион подводок Черноморского флота со своими экипажами.

Вот такого масштаба была финансовая, военная и материально-техническая помощь, которую Кремль оказывал кемалистам. Если ко всему прочему учтем и то, что в 1920-1921 годах большевики фактически непрерывно вели боевые действия с белогвардейскими частями Деникина и Врангеля, вели тяжелейшую завоевательную войну с Польшей, параллельно были заняты кровавыми оккупационными войнами в Закавказье против суверенных республик Армении и Грузии, нам станет ясно, что для «индийской революции» у Москвы действительно не было ни соответствующих людских ресурсов, ни соответствующих финансовых и военно-технических средств. Так что, профессор Тихонов указывает лишь на частичные трудности, которые стояли на пути «индийской революции».

Вернемся к Энвер-паше и его планам, связанным с Центральной Азией. С конца 1921 года, с тех пор, как иттихадистские лидеры окончательно отмежевались от большевиков, Энвер-паша начал самостоятельные игры. Этот бессмертный «вечный воин» поставил себе целью создание в Центральной Азии нового государства Тамерлана. На этом этапе бывший османский генерал забыл об идеях пантуранизма и своим оружием сделал старую, но все еще актуальную концепцию панисламизма. До этого, пантуркизм и привязанный к нему «пантуранизм» выбрали идеологической концепцией своей внешней и внутренней политики в Османской Империи «младотурки», которые начиная с 1876 года пытались путем проведения либеральных реформ создать в Империи конституционный государственный строй. В конце концов, к 1908 году партия «младотурков» «Единение и прогресс» именно с Энвером пашой во главе смогли свергнуть «Красного султана»

Абдулу Хамида II-го и провести некоторые прозападные реформы.

Очень немного в истории Турции таких личностей, взлет и падение которых произошли бы так быстро, как в случае с Исмаилом Энвером пашой. Никому неизвестный выпускник Имперского военного училища, которому тогда было всего лишь 26 лет, во время революции «младотурков» стал «героем борьбы за независимость». Отсюда начался его стремительный карьерный рост от капитана до диктатора. В течении года он женился на дочери султана Мехмеда V-го и таким образом связал свою жизнь и служебную карьеру с царской семьей, стремительно достиг всех рангов и титулов, которые существовали в Империи, и перед началом Первой мировой войны стал генералом и военным министром Империи. В период правления триумвирата, в 1914-1918 годах, генерал Исмаил Энвер паша фактически стал правителем Османской Империи.

«Железный» Тамерлан и Энвер-паша жили в разное время, друг от друга их отделяют столетия. Все же, несмотря на это, у них много общего. Оба начали свою карьеру практически с нуля. Тамерлан был мелким феодалом в Маверанахре, Энвер-паша же – сын мелкого чиновника в султанской Турции. Для обоих стратегической целью было создание единой исламской Империи. Хотя, на начальном этапе главной идеологией для Энвер-паши и «младотурков» был пантуркизм и пантуранизм.

Сначала, опираясь именно на эти идеологии, собирался османский генерал создать в Азии мифическое государство «Великий Туран». В общих чертах проект создания «Великого Турана» был озвучен генералом Энвер-пашой и другими лидерами иттихадистов в 1914 году, на начальном этапе I Мировой войны, когда развернутая в восточной Анатолии 3-я османская армия готовилась к наступательной операции против русской кавказской армии. «Наше вхождение в мировую войну подтверждает нашу верность национальным идеалам. Идеал нашей нации и народа требует уничтожения московитского врага для того, чтобы наша Империя преобрела естественные границы, в которые войдут все ветви нашей расы» - заявлял в то время военный министр Империи.

Мы не знаем, в начале своей военной и политической карьеры мечтал ли Энвер-паша, как и Тамерлан, о высшей власти, но тот факт, что на протяжении всей своей карьеры он

неуклонно стремился к этой цели, неопровержим. Неизвестно и то, стал бы Энвер паша, как и Тамерлан, который основал династию Темуридов, в случае успеха основателем новой династии Энверидов, но бесспорно одно – именно это было его устремлением. Оба из них, и Тамерлан и Энвер-паша, были награждены одними и теми же личностными чертами. Оба были отважными, энергичными, жестокими и коварными правителями, которые пожертвовали бы всем для достижения своей цели. И своим оружием в борьбе оба, в конце концов, выбрали одну и ту же идеологию – ислам.

Тамерлан смог создать свою великую империю, Энвер-паша же, примкнув к иттихадистам и приняв участие в революции 1908 года, в последующие шесть лет из никому не известного капитана стал генералом и даже лидером правящего триумvirата Империи. А вскоре он был назначен военным министром Империи и начальником Генерального штаба вооруженных сил. Он замечательно «устроил» и свою личную жизнь. Он стал приближенным ко двору султана и 5 марта 1914 года женился на племяннице султан-халифа, Эмине Наджие Султан, в результате чего получил прозвище избранных – «Дамад», которое обозначало «зять халифа всех мусульман». С хромым Тамерланом его связывала еще одна деталь – в результате успешных внутренних войн в 1362 году Тамерлан стал правителем Вилайета и женился на сестре правителя Балха и Самарканда, Хусейна. Как и Энвер паша, этот успешный воин стал членом монаршей семьи. Между жизненным путем Тамерлана и Энвер-паши было и то сходство, что для обоих он закончился в одном и том же регионе – в Средней Азии.

«Он был первым вождем, первым лидером нашего столетия» - отмечает в связи с Энвер-пашой известный востоковед, декан юридического факультета Московского государственного областного университета (МГОУ), доктор юридических наук, профессор Виктор Гиленсен.

Мы согласны с этим выводом, и вот почему. Энвер-паша был представителем простого сословия общества, но сделал головокружительную военную карьеру и в короткое время до этого никому не знакомый рядовой офицер стал военным министром, политическим руководителем правящего триумvirата и лидером исламского мира. За счет нечеловеческого напряжения своих возможностей он смог стать

фактически первым лицом Империи и подчинил своей воле даже султан-халифа.

Перед I Мировой войной он смог объединить вокруг себя огромные людские ресурсы и направить их на достижение единой цели. Понятно, что могут появиться оппоненты, которые скажут – А что же тогда говорить о таких выдающихся «вождях», какими были, например, Ганнибал, Атила, Чингизхан? Они же были великими завоевателями и тиранами. Или взять хотя бы Наполеона. Почему их нельзя назвать «фюрерами»? Ведь Наполеон тоже смог мобилизовать тысячи и тысячи воинов, ведь перед ним тоже преклонялись, слепо верили в его величие и готовы были сложить за него головы? Не Наполеон ли заявлял: «У меня есть лишь одна страсть, одна женщина, и эта женщина – Франция. Я сплю с ней. Она меня никогда не разочаровывала и отдавала мне много крови и богатства. И если мне понадобится пятьсот тысяч человек, она неколеблясь даст мне и их».

Действительно, так и было. Однако «фюрер» - это понятие XX столетия, статус вождя, создавшего тоталитарный режим. Так что, на этом вопрос исчерпан. У оппонентов обязательно возникнет контрвопрос – но ведь и в XX столетии существовали создатели тоталитарных режимов и великие фюреры, такие как, например, Ленин и Сталин? Да, это правда. Ленин и Сталин действительно были величайшими политическими и государственными деятелями, которые создали самую могущественную империю XX века со строго централизованной системой и строжайшим тоталитарным режимом. Однако ни Ленин, ни Сталин фюрерами не были. Вся суть в понимании слова «фюрер» и осознании этого понятия.

Фюрер – это такого типа вождь, который старается превратить сложный общественный организм индустриальной эпохи в первобытную общину, где все объединены друг с другом кровными узами и генетически. Здесь мы имеем дело с особо интересной философской триадой – «один народ, одно государство, один вождь». Фюрер старается возродить архаические формы человеческих и общественных отношений, традиции кровного и племенного единения и этим заменить современные государственные институты. Но вместе с тем фюрер и его власть невозможно представить без мощной

индустрии, без разветвленной сети коммуникаций, без мощных средств массовой информации.

Главное отличие фюрера и фюреризма от института вождя в том, что в случае с фюрером мы имеем дело со странным слиянием архаичных идей с материалистичной базой современной цивилизации. Фюреры появляются в той точке пространства и времени, где сталкиваются две гигантские идеологические волны – с одной стороны, происходящая из далекого прошлого архаичная идеология, с другой стороны, чрезмерно неопределенное футуристическое будущее.

С этой точки зрения, вождь иттихадистов Исмаил Энвер паша действительно был первым среди фюреров XX столетия. Основываясь на идеологии туркизма и под знаменем исламизма именно он захотел создать эфемерный «Великий Туран» и поместить все народы турецкого происхождения в единое государственное пространство. Народы тюркского происхождения должны были вернуться к своим корням и историческое место проживания тюркского этноса, легендарный среднеазиатский Туран, должен был возродиться, но на этот раз в виде «Великого Турана».

Понятно, что с этой точки зрения такие вожди XX столетия, как Бенито Муссолини и Адольф Гитлер, представляли собой именно фюреров. Вождь фашистов мечтал о возрождении величия Древнего Рима и стремился создать такое государство, которое гарантировало бы современным римлянам особо привилегированный статус. В то же время дуче планировал превратить Средиземное море во «внутреннее» и в действительности смог по подобию Древнего Рима осуществить экспансию империи на африканский континент. В этом смысле он пошел еще дальше, когда оккупировал Абиссинию.

Вождь нацистов Гитлер, как фюрер, зашел еще дальше. Он пытался связать германские племена с мифической арийской расой. Свой взор он обратил на Восток. Идеологией своей экспансионистской политики он определил примат арийской расы и мечтал о ее господстве во всем мире. Другие, второсортные расы и народы, в большинстве своем, должны были быть уничтожены, а оставшаяся небольшая часть подчинялась бы германской арийской расе. «Золотые ключи» к своему мистическому учению он искал в Гималаях и Тибете.

Факт, что разработанный Лениным и одним из вождей Коминтерна Троцким восточный вариант концепции мировой

Основатель этого журнала – некий Михаил Лёвин, главный редактор – Константин Касимовский, а сам Ярослав Бутаков является членом редколлегии. Вину за распад Советского Союза Бутаков приписывает нерусским народам, поскольку «они не могли были быть носителями мессианской идеи», ведь «идею мессианизма несли в себе лишь великороссы...»

«...Для нас, Русской контрэлиты, очевидно: если человек как биологическое существо может выжить, руководствуясь своими инстинктами, то Нация может сохранить свое «Я» только при наличии у нее определенной одухотворяющей идеи... Для того, чтобы возродиться, нам нужна Национальная Сверх-Идея, воплощающая богатейший духовный опыт тысячелетней Русской истории. Вновь отстроив свою Империю, мы обратим нашу энергию на духовное руководство мира. В грядущей решительной битве космических сил Света с хтоническими силами Мрака, за которой либо произойдет окончательная деградация и духовная смерть человечества, либо мир возрадится для нового Золотого века. Русская нация будет возглавлять всемирную рать воинов Традиции. Готовясь руководить духовным возрождением мира, мы должны начисто отбросить всякие масонские идейки насчет «всечеловечности» Русской идеи.

Наша Национальная идея – для нас. Ведя бой с космополитической демонократией мы должны твердо осознавать, что тем самым мы отстаиваем наше собственное национальное существование. Последуют ли за нами по пути Истины и Традиции другие народы мира, или же они предпочтут сгинуть в inferнальной тьме – мы предоставим их свободной воле.

Осознав свое исключительное историческое предназначение, Русь возродится для собственного величия и для идейного руководства цивилизацией». Довольно тяжело читаемый и заставляющий задуматься текст... На наш взгляд здесь комментарии излишни.

И сегодня Россия «вновь осознает свое особое историческое предназначение» и вновь «возражается». Тогда, в начале XX века, согласно Николаю Бердяеву, русской революционной интеллигенцией руководило не стремление к победе, а сама борьба за власть. Сегодня же, спустя столетие,

Кремль, новую Российскую империю и «русскую контрэлиту» привлекает борьба за руководство мира... Недаром на пороге 2005 года охваченный мистицизмом Ярослав Бутаков надменно угрожал:

«Вновь отстроив свою Империю, мы обратим нашу энергию на духовное руководство мира». Сегодня, к началу 2020 года создание новой Российской империи фактически завершено и вновь имперские миссионеры на патетических тонах проповедают, что «в грядущей решительной битве космических сил Света с хтоническими силами Мрака, за которой либо произойдет окончательная деградация и духовная смерть человечества, либо мир возродится для нового Золотого века. Русская нация будет возглавлять всемирную рать воинов Традиции...» Весьма трудно воспринимать предложенную философию, но фактом является то, что переполненная «национальной сверх-идеей» эта «мессианская нация» толкает весь мир к Армагеддону...

ბიბლიოგრაფია

1. Mondros Armistice. Turkish Greek relations. Istanbul. 2004.
2. Prof. Nihat Erim. Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih. Metinleri. Cily:1. (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları). Ankara Üniversitesi Hukuk Facültesi Yayinlari. 1953. <http://www.ttk.org.tr/templates/resimler/File/ktpbelge/antlasmalar/mondros.pdf>.
3. Nur Bilge Criss. Istanbul under Allied Occupation 1918-1923. Leiden; Boston; Köln: Brill, 1999.
4. Turkey condemns it's War Leaders. The New York Times. July 13. 1919.
5. Дж. Киракосян. "Младотуркипередсудомистории". Ереван, 1986г.
6. არჩილ ჩაჩხიანი. პოლიტიკური პორტრეტები რეტუშირების გარეშე – ვლადიმერ ლენინი და მუსტაფა ქემალი (ათათურქი) „ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები“. ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი. ივანე ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ისტიტუტი. გამომცემლობა „უნივერსალი“. თბილისი. 1(12). 2013.
7. Александр Жевахов. Кемаль Ататюрк. Перевод осуществлен по изданию: Alexander Jevakhoff. Kemal Atatürk. Paris, Tallandier, 1999. PГА ВМФ. Ф. 397. Оп. 1. Д. 329. http://www.e-reading.bz/chapter.php/1013613/63/Zhevahov_-_Kemal_Atatyurk.html.
8. Public Record Office, British FO documents, FO 371/3411/196725: British acting High Commissioner Admiral Webb to cipher telegram, Pera 26 Nov, 1918.
9. Şevket Süreyya Aydemir. Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver paşa 1914-1922. Vol. III, (Istanbul, 1972).
10. Şuhnaz Yılmaz. An Ottoman Warrior Abroad: Enver Pasha as an Expatriate. Middle Eastern Studies. A Frank Cass Journal. ISSN 0026-3206.
11. Jakob Landau. Pan-Turkism: From Irredentism to Cooperation. Bloomington. Indiana University Press. 1995.
12. General der Artillerie Friedrich Freiherr Kress von Kressenstein. Meine Mission im Kaukasus. München. 1943.

13. Тарасов Станислав. „Как большевики строили единую тюркскую федерацию”. <http://www.iarex.ru/articles/4195.html>.
14. Azade - Ayse Rorlich, “Fellow Travellers: Enver Pasha and the Bolshevik Government 1918-1920,” *Asian Affairs* 13, no.3 (October 1982).
15. Gasiorowski, Zygmunt J. (1958). *The Russian Overture to Germany of December 1924*. *The Journal of Modern History*. Large, J. A. (1978). *The Origins of Soviet Collective Security Policy, 1930-32*. *Soviet Studies* 30 (2).
16. Wheeler-Bennett, John. *The Nemesis of Power*, London: Macmillan, 1967.
17. Avro Vercamer and Jason Pipes. *German Military in the Soviet Union 1918-1933*. Feldgrau.com - research on the German armed forces 1918-1945. [http://www.German Military in the Soviet Union 1918-1933.mht](http://www.GermanMilitaryintheSovietUnion1918-1933.mht)
18. РГАСПИ. Ф. 5. Оп. 1. Д. 995. Л. 2. Копия.
19. АВПР. Ф. 04. Оп. 39. П. 232. Д. 52987. Л. 28. Копия.
20. გაზეთი „სახალხო საქმე”. საქართველოს სოციალისტ-ფედერალისტთა სარეგულაციო პარტია. მთავარი კომიტეტის ორგანო. №817.1920 წ. ოთხშაბათი, მაისის 5.
21. РГАСПИ. Ф. 2. Оп. 2. Д. 386. Л. 1. Автограф. Подлинник 2.
22. Masayuki Yamauchi –*The Green Crescent Under the Red Star: Enver Pasha in Soviet Russia 1919-1922* (Tokyo: Institute for the Study of Language and Cultures of Asia and Africa, 1991). (ТНАА. Klasör 7, Mustafa Kemal Dosyasi, Fihrist 5).
23. „Коммунист” (Баку). №65, 19 июля 1920 г. Г. К. Орджоникидзе. Статьи и речи. Том I. 1956. <http://bookre.org/reader?file=373994&pg=138>.
24. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტომი VI. გამოცემლობა „საბჭოთა საქართველო”. თბილისი. 1970.
25. Арис Казанджян. Минотавр разбуженный большевиками. «Голос Армении». http://analitika.at.ua/news/minotavr_razbuzhenyj_bolshevikami_92goda_nazad_bolshevik_i_kemalisty_objavili_vojnu_armenii/2012-09-18-67249.
26. Вячеслав Кузнецов. Доктор исторических наук. Институт Дальнего Востока РАН. Турецкий „Наполеон” – Энвер-паша.

27. Geoffrey Hosking. *The first Socialist Society: A history of the Soviet Union from within*. Second edition. Cambridge. 1993.
28. Bristol to Secretary of State, Constantinople, 7 September, 1920. National Archives, Records of the Department of Navy, Record Group 45, Box. 831.
29. S.I.S. 2 September, 1920. No.CX/676/v, PRO FO 371/5178 (E 11702/345/44).
30. Martin Kramer. *Islam Assembled. The Advent of the Muslim Congresses*. New York. Columbia University Press. 1986. Pg. 72. Protokoll des III Kongresses der Kommunistischen Internationale, 103-10. <http://www.martinkramer.org/sandbox/wp-content/uploads/2012/02/Six.pdf>.
31. Ali Fuat Cebesoy. *Moskova Natiralan (21/11/1920—2/6/1922)*. «Vatan» Ne – riyati. Istanbul, 1955. Vol. II.
32. Ланда Р. Г. Мирсаид Султан-Галиев. Мухамедьяров Ш. Первая жертва генсека. – *Исламский вестник*, 1992, N 10, с. 21; Bennigsen A., Lemercier-Quelquejay Ch. Sultan Galiev, le pere de la revolution tiers-mondiste. P. 1986, p. 7 – 8; Мухамедьяров Ш. УК. соч., с. 21; Тайны национальной политики ЦК РКП. Стенографический отчет секретного IV совещания ЦК РКП, 1923. М. 1992, с. 6. <http://historystudies.org/2012/07/landa-r-g-mirsaid-sultan-galiev/>.
33. Salahi R. Soniel. *Mustafa Kemal and Enver in Conflict, 1919-1922*. Middle Eastern Studies, Vol. 25, No.4 (Oct., 1989), Published by TAYTOR and FRANCIS, Ltd. <http://www.jstor.org/stable/4283334>.
34. Şuhnaz Yılmaz. In pursuit of elisive glory: Enver Pash's role in the Pan-Islamic and Basmachi movements. *International journal of Turkish studies*. Volume 13, №1-2. 2007.
35. Станислав Тарасов. Как большевики и кемалисты делили Закавказье. Аналитика, обзоры, интервью. REGNUM. RLI. <http://www.regnum.ru/news/polit/1429045.html>.
36. Русско-армянское содружество. Они ответят перед судом Истории. „Новое время”, Источник: vaug.usoz.
37. Светлана Червонная. *Абхази – 1992: Посткоммунистическая вандея. Хроника основных событий в политической жизни Абхазии (1917-1992)*. (Москва /«Мосгорпечать»: 1993).

38. Станислав Тарасов. Мифы о Карабахском конфликте. Сборник статей. Международный институт новейших государств. Москва. 2012. РГАСПИ. Ф.544. оп.3. д. 46. лл. 1, 4, 6.
39. Kazim karabekir. Istiklala Harbimiz. Istanbul. 1960. Pg. 972. Fethi Tevetoglu. Turkiy'sde Sosyalist ve Komunist Faaliyetler, 1910-1960. Ankara. 1967. Pg. 315-318. Ali Fuat to Ankara, cipher teelgram, moscow, 26 May 1921.
40. Kazim karabekir. Istiklala Harbimiz. Istanbul. 1960. Pg. 970. – Karabekir to Kemal, cipher telgram. Kars, 31 May 1921.
41. FO 371/6473/E 8147: General Harington to War Office, cipher telegram, Istanbul, 13 July 1921.
42. Kazim Karabekir. Istiklal Harbimizde Envr Paşa Ittihat ve Terraki Erkani (Enver Pasha and the Committee of Union and Progress Leaders in our War of Liberation). Istanbul. 1967.
43. Şuhnaz Yilmaz. An Ottoman Warrior Abroad: Enver Pasha as an Expatriate. Middle Eastern Studies.A Frank Cass Journal. ISSN 0026-3206, p. 53. Turkish Republic archives, Decree of the Parliament concerning Enver and Halil Paşa, 3 December, 1921, No.731/385.
44. Pan-Islamic Movement _ Enver Pasha and the Russian Bolsheviks. Doc. No.435, dated 15 Nov. 1921; FO 371/6531/E 11086: Secret British Intelliigence Report. W/23, Geneva, 22 Oct. 1921.
45. Джамиль Гасанлы: Фактор Энвер-паши в осложнении российско-турецких отношений накануне Карсской конференции. (Главнейшие моменты в политической жизни Турции // Коллекция документов РГАСПИ).
46. FO 371/647/E 8417: Harington to War Office, cipher telegram. Istanbul, 13 July 1921.
47. FO 371/6473/E 9074: Secret British Intelligence Report. 28 July 1921.
48. FO 371/ 6535/E 12660: Pan-Islamic Movement _ Enver Pasha and the Russian Bolsheviks. Doc. No.435, dated 15 Nov. 1921; FO 371/6531/E 11086: Secret British Intelligence Report. Geneva, 27 Sept. 1921.
49. Михаил Калишевский. «Наполеон» - «Летучий голландец Востока». <http://www.fergana news.com/ article.php?id=7190>.

50. Джамиль Гасанлы: Фактор Энвер-паши в осложнении российско-турецких отношений накануне Карсской конференции. (Halil Paşa. Bitmeyen Savaş. İstanbul, 1972, S.358).
51. FO 371/4946/E 11431: Harry Luke to Lord Curzon, cipher telegram. Tiflis. 15 Sept. 1920)
52. (FO 371/6473/E 8417: Harington to War Office, cipher telegram. Istabbul. 13 July 1921. See also minute by D. G. Osborne, dated 25 July 1921. Secret British Intelligence reports. Istanbul 15 and 26 July in FO 371/6472/E 9074 and FO 371/6473/E 8417),
53. FO 371/5178/E 11702: Intelligence report on Asia Minor, entitled "Affairs in Anatolia", dated, Istanbul 12 august. 1920, tracing the development of Bolshevism in Anatolia. See also FO 371/5171/E 12803: Sir John de Robeck to Lord Curzon. Secret despatch. Istanbul, 5 Oct. 1920).
54. Джамиль Гасанлы: Фактор Энвер-паши в осложнении российско-турецких отношений накануне Карсской конференции. (Шифрованная телеграмма Г. Орджоникидзе И. Сталину. 18.08.1921 // Коллекция документов РГАСПИ).
55. Джамиль Гасанлы: Фактор Энвер-паши в осложнении российско-турецких отношений накануне Карсской конференции. (Телеграм-ма Г. Орджоникидзе В. Ленину, И. Сталину и Г. Чичерину. 26.08.1921 // Коллекция документов РГАСПИ).
56. Джамиль Гасанлы: Фактор Энвер-паши в осложнении российско-турецких отношений накануне Карсской конференции. Ali Fuat Cebesoy. Moskova Hatıraları. Milli Mücadele ve Bolşevik Rusya. İstanbul, 2002, S.25.
57. Kamuran Gürün. Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953). Ankara. 1991, p. 46-47. Ali Fuat Cebesoy. Moskova Hatıraları.
58. Dan Rustow. "Enver pasha. The Encyclopaedia of Islam".
59. Джамиль Гасанлы: Фактор Энвер-паши в осложнении российско-турецких отношений накануне Карсской конференции. (Записка И. Сталина Г. Чичерину. 13.09.1921 // Коллекция документов РГАСПИ).
60. М. Озтюрк. Взаимные сомнения и недоверие между большевиками и кемалистами в период становления советско-турецких отношений в 1920–1922 годы. [http://proceedings.usu.ru/?base=mag/0084\(03_\\$05-2010\)&xsln=showArticle.xslt&id=a25&doc=../content.jsp](http://proceedings.usu.ru/?base=mag/0084(03_$05-2010)&xsln=showArticle.xslt&id=a25&doc=../content.jsp).

61. Bülent Gökyay. A Clash of Empires: Turkey Between Russian Bolshe-vizm and British Imeprializm 1918-1823.
62. Хронос. Всемирная история в Интернете. Биографический справоч-ник. Вячеслав Михайлович Молотов (Скрябин).
63. Станислав Тарасов. Большевики в Турции и Закавказье: „Изменил нам Кемаль или нет“? (АВПР. ф. 04. оп. 39. п. 232. д. 52992. лл. 37-37 об, 39 об.).<http://www.regnum. ru/news/1433780.html>.
64. РГВА, ф. 110, оп.3, д.1102, л.51.
65. С. И. Аралов. Воспоминания советского дипломата 1922-1923. Издательство нститута международных отношений. Москва. 1960.
66. Заки Валиди Тоган. Воспоминания. Борьба народов Туркестана и других восточных мусульман-тюрков за национальное бытие и сохранение культуры. Книга I. Уфа. „Китап“. 1994.
67. Paksoy H.B. Basmachi Movement From Within: Account of Zeki Velidi Togan // Nationalities Papers. 1995. Vol. 23. No 2.
68. Lazzerini E. Ismail Bey Gasprinskii’s Perevodchik/ Tercman: A Clarion of Modernism // Central Asian Monuments.
69. Stoddard, T. Lothrop. “Pan-Turanism”.The American Political Science Review.Vol. 11, No.1. (1917): 16. 1.
70. Caroline Cox and John Eibner. Ethnic Cleansing in Progress: War in Nagorno Karabakh. The Pincers of Pan Turkism.(Walker, 1980, p. 198).<http://sumgait.info/ caroline-cox/ethnic-cleansing-in-progress/pincers-of-panturkism.tm>.
71. ГАРФ, ф. 5881, оп. 2, д. 98, л. 44.
72. „ჯემალ ფაშას მოკვლა“. გაზეთი „კომუნისტი“. ს.კ.პ. ცენტრალური და თბილისის კომიტეტების და სრულიად საქართველოს მუშათა, გლეხთა, წითელი არმიის და მატროსთა დეპუტატების საბჭოთა ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის ორგანო. 1922 წლის 23 ივლისი, კვირა. №167.
73. Джемаль Паша. Записки Джемаль Паши 1913-1919 г.г. Перевод с английского Б. Т. Руденко. Предисловием Сим. Такоева. Тифлись. 1923 г.

74. Etherton P. T. In the heart of Asia. Publisher:London: Constable and Company.London, 1925. [http://www.abebooks.co.uk/Heart-Asia-Etherton-Lieut.-Colonel-P.T.London / 54524 92676/bd](http://www.abebooks.co.uk/Heart-Asia-Etherton-Lieut.-Colonel-P.T.London/5452492676/bd)
75. ირაკლი ზვადაგიანი. საბჭოთა ნემესისის ფარი და მახვილი. [http:// liberali.ge/articles/view/19842/sabchota-nemesisis-fari-damakhvili](http://liberali.ge/articles/view/19842/sabchota-nemesisis-fari-damakhvili)
76. Перинчек Мехмет. Армянский вопрос в 120 документах из российских государственных архивов. Москва. Лаборатория Книги. 2011. 256с., ил. РГАСПИ. Ф.17. Оп.3. Д.323. Л.1.
77. ივანე ნანუაშვილი. რა უნდა იცოდეს ყველამ თავისუფალ სამყაროში რუსეთის შესახებ. თბილისი. 2012. ISBN 978-9941-15-564-2.
78. „ჯემალ ფაშას მკვლელობის შესახებ – მიხაილოვის საავადმყოფო“. გაზეთი „კომუნისტი“. ს.კ.პ. ცენტრალური და თბილისის კომიტეტების და სრულიად საქართველოს მუშათა, გლეხთა, წითელი არმიის და მატროსთა დეპუტატების საბჭოთა ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის ორგანო. 1922 წლის 28 ივლისი, კვირა. №171.
79. Turkish Daily News. 5 August, 1996.
80. Станислав Тарасов. Большевики в Турции и Закавказье: „Изменил нам Кемаль или нет“? (РГАСПИ. ф. 5. оп. 1. д. 2204. лл. 8-8 об).<http://www.regnum.ru/news/1433780.html>.
81. Камолудин Абдуллаев. Историк, член экспертного совета ИА «Фергана. Ру». Смерть „летучего голландца востока“. Институт стратегического анализа и прогноза (ИСАП). РГВА, ф.110, оп.3, д.1102, л.263.[http:// easttime. ru/ info/ turtsiya/smert-letuchego-gollandtsa-vostoka](http://easttime.ru/info/turtsiya/smert-letuchego-gollandtsa-vostoka).
82. The three Pasha’s Killer file.Htm. 2003.
83. Zaven Der Yeghiayan.My Patriarchal Memories. Translated by Ared Misirliyan. Mayreni Publishing 2002. Operation Nemesis. <http://www.operationnemesis.com/>.
84. „წითელ რესპუბლიკებში (ბუნარა)“. გაზეთი „კომუნისტი“. ს.კ.პ. ცენტრალური და თბილისის კომიტეტების და სრულიად საქართველოს მუშათა, გლეხთა, წითელი არმიის და მატროსთა დეპუტატების საბჭოთა ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის ორგანო. 1922 წლის 23 ივლისი, კვირა. №167.
85. Constantinople. The New York Times. August 6. 1996.

86. Перинчек Мехмет. Армянский вопрос в 120 документах из российских государственных архивов. __ М.: Лаборатория Книги. 2011. __ 256 с. ISBN 978-5-903271-73-3. Стр. 212-214. (РГАСПИ. Ф. 5. Оп. 2. Д. 92. Л. 31, 31 об., 32).
87. Соловейчик Л. М. Очерк возникновения и развития современного басмачества в Бухаре. М. 1923.
88. Бахыт Садыкова. Мустафа Чокай. Научные консультанты: профессор Шанталь Лемерсье-Келькежей (Франция), доктор философских наук, профессор Кенжебаев С. Д. (Казахстан). http://www.continent.kz/library/mustafa_chokay/soderjanie.html.
89. Мустафа Чокай Оглы. Энвер паша в Советской России и Туркестане. («Orientet Occident»). Paris. Перевод с французского языка и публикация принадлежат Бахыт Садыковой. <http://kh-davron.uz/kutubxona/tarix/mustafachokaj-enver-pasha-v-sovetskoj-rossii-i-turkeстане>
90. В. М. Гиленсен. Сотрудничество красной Москвы с Энвер-пашой и Джемаль-пашой. „Восток”. 1996. №3. Стр. 45-63. <http://siberia-miniatures.ru/forum/showthread.php?fid=12&tid=10&block=90>.
91. Enver Pasha and His Times.The son and the daughters of Enver.<http://www.oocities.org/enver1908/>.
92. Ю. Н. Тихонов. Джемал-паша в Афганистане и Советской России в 1921-1922 гг. Новые архивные документы. Д. Гопнер, Москва, 28 мая 1922 г. ЦАФСБ. Ф. 1. Опись. 6. Дело. 433. Лист. 432-440. Машинописная копия. <http://cyberleninka.ru/articl/n/dzhemal-pasha-v-afganistane-i-sovetskoy-rossii-v-1921-1922gg-novye-arhivnye-dokumenty#ixzz3D4mJAG8R>.
93. J. Christopher Herold. The Mind of Napoleon.NewYork, 1955.
94. Чуев Ф. Сто сорок бесед с Молотовым: Из дневника Ф. Чуева; Послесловие С. Кулешова. – М.: ТЕРРА, 1991. – 623 с.: ил. ISBN 5-85255-042-6.http://grachev62.narod.ru/Molotov_140/content.htm.
95. Benito Mussolini. The Doctrine of Fascism. (Only Complete Official Text on the Internet). 1932. <http://www.Worldfuturefund.org/wffmaster/reading/germany/mussolini.htm>.
96. Вячеслав Прокофьев. Дуче глазами любовницы. В Италии опубликована первая часть дневников Кларетты Петаччи. Рим. 2009. <http://www.rg.ru/2009/11/18/italiya.html>.

97. Сталин И. В. Соч. Т. 5. С. 71.
98. Розин Э. Ленинская мифология государства. М.: Юристъ, 1996. С. 236. В. И. Ленин – организатор советского террора. <http://www.liveinternet.ru/tags/%E5%ED%E8%ED%F1%EA%E8%E5+%E4%EE%EA%F3%EC%E5%ED%F2%FB/>
99. არჩილ ჩაჩხიანი. ბოლშევიკურ-ქემალისტური ურთიერთობების დასაწყისი და პირველი კონტაქტები 1919 წელს. ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები. ივ. ჯავახიშვილის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი. ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ისტიტუტი. გამომცემლობა „უნივერსალი“. თბილისი. 1 (12). 2013.
100. Pirjevec, Jože (2008). "The Strategy of the Occupiers". Resistance, Suffering, Hope: The Slovene Partisan Movement 1941-1945. p. 27. ISBN 978-961-6681-02-5.
101. Мамедамин Расул-Заде. Пантуранизм и проблема Кавказа. Доклад, прочитанный в Париже перед аудиторией, состоящей из представителей кавказской, украинской и туркестанской эмиграции, в марте 1930 года. Источники. №2 (10). 2004. <http://irs-az.com/pdf/090622152150.pdf>.
102. „Коммунист” (Баку). №65, 19 июля 1920 г. Г. К. Орджоникидзе. Статьи и речи. Том I. 1956. <http://bookre.org/reader?file=373994&pg=138>.
103. Камолудин Абдуллаев. Историк, член экспертного совета ИА «Фергана.Ру». Смерть „летучего голландца востока”. Институт стратегического анализа и прогноза (ИСАП). РГВА, ф.110, оп.3, д. 1102, л.263.<http://easttime.ru/info/turtsiya/smert-letuchego-gollandtsa-vostoka>.
104. Михаил Калишевский. Кем был Энвер-паша для мусульманского Востока? К 130-летию со дня рождения. 2011. <http://www.milli-firka.org/content/DBAFJBAF>.
105. Hayit, Baymirza. Basmacılar: Türkistan Milli Mücadele Tarihi. Diyanet Vakfı Yayınları, Istanbul. 1997.
106. Donna O’Kearney. Enver Pasha and the Basmachi Rebellion. An interdisciplinary journal for the study of history, philosophy, religion and classics. Vol. III, Issue I. 2008. Pg. 102. “Times”. Enver Pasha Enigma. 1922, 15 June. Pg. 9.

107. РЦХИДНИ. ფ. 122, ოპ. 1, დ. 268, ლ. 77-79.
108. Установление в Туркестане колониальной советской власти. Движение борцов за свободу. <http://bibliofond.ru/view.aspx?id=531499>.
109. არჩილ ჩაჩხიანი. დაშნაკთა ნაციონალისტურ-ექსპანსიონისტური იდეოლოგია და სომხეთ-საქართველოს 1918-1919 წლების ომი. გამომცემლობა არადანი. ISBN 999928-72-48-9. თბილისი. 2007.
110. Кандидат исторических наук Шевченко Данил Викторович. Басмаческое движение. Политические процессы и вооруженная борьба в Средней Азии: 1917-1931 гг. Тема диссертации и автореферата по ВАК 07.00.02. Научная библиотека диссертаций и авторефератов. Иркутск. 2006. <http://www.disserscat.com/content/basmacheskoe-dvizhenie-politicheskie-protsessy-i-vooruzhennaya-borba-v-srednei-azii-1917-193#ixzz3D5RQ2FyR>
111. ადოლფ ჰიტლერი. ჩემი ბრძოლა. 1925. http://leliblog.weebly.com/uploads/1/3/3/1/13312007/allshares.geadolf_hitleri-chemi_brdzola.pdf.
112. Что делал в ЧК бывший правитель Османской империи Энвер Паша. <http://ya-turk.ru/interesnye-fakty/chto-delal-v-chk-byvshii-pravitel-osmanskoi-imperi-yenver-pasha.html>.
113. Ю. Гановский. Доктор исторических наук. Энвер-паша среди басмачей. Азия и Африка сегодня. №5, 1994. С.59-61. <http://voencomuezd.livejournal.com/662145.html>.
114. Fromkin, David (2001). A peace to end all peace: the fall of the Ottoman Empire and the creation of the modern Middle East. New York: H. Holt. pp. 119. ISBN 0-8050-6884-8. <http://books.google.com/books?id=5Vh8r6M8QQ> MC. http://military.wikia.com/wiki/Enver_Pasha.

ავტორის შესახებ

არჩილ ბიძინას ძე ჩაჩხიანი დაიბადა 1961 წლის 5 მარტს, ქალაქ თბილისში. 130-ე საშუალო სკოლის წარჩინებით დამთავრების შემდეგ, ჩააბარა მისაღები გამოცდები თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფიზიკის ფაკულტეტზე, რომელიც დაასრულა 1983 წელს. იმავე წელს დაიწყო მუშაობა ატომური ენერგეტიკის სახელმწიფო კომიტეტის სტაბილური იზოტოპების სამეცნიერო-კვლევით ინსტიტუტში უმცროსი მეცნიერ-თანამშრომლის, შემდეგ - ინჟინრის თანამდებობებზე.

1987 წლიდან გადადის საქართველოს ზოოტექნიკური სასწავლო-კვლევითი ინსტიტუტის ფიზიკა-მათემატიკის კათედრაზე. მუშაობს ასისტენტის, შემდეგ - უფროსი მასწავლებლის თანამდებობებზე, პარალელურად - ქალაქ თბილისის დიფერენცირებული სწავლების მე-16 საშუალო სკოლაში ფიზიკის მასწავლებლად. ამავე დროს იყო საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის იაკობ გოგებაშვილის სახელობის პედაგოგიკის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის სამეცნიერო ხარისხის მაძიებელი.

1992 წლიდან საქართველოს შეიარაღებული ძალების რიგებშია. მსახურობს საქართველოს თავდაცვის სამინისტროს სამხედრო პოლიციის მთავარ სამმართველოში. არის სამხედრო პოლიციის ბრიგადაში ასეულის მეთაური, შემდეგ ბრიგადის მეთაურის მოადგილე და საბრძოლო ჯგუფის უფროსი. 1994 წლიდან მსახურობს საქართველოს თავდაცვის სამინისტროს გაერთიანებულ სამხედრო აკადემიაში.

1998 წელს ამთავრებს სამხედრო აკადემიის სახმელეთო ჯარების სამეთაურო-სამტაბო ფაკულტეტს. შემდგომ წლებში თანმიმდევრობით მსახურობდა სხვადასხვა სამეთაურო, სამტაბო და აკადემიურ თანამდებობებზე - სამსახურის უფროსი, სასწავლო განყოფილების უფროსის მოადგილე, უფროსი მასწავლებელი, პრორექტორის მოადგილე, სამხედრო-საავიაციო ფაკულტეტის სასწავლო

განყოფილების უფროსი, აკადემიის სასწავლო სფეროს პროგრამებისა და დაგეგმვის განყოფილების უფროსი, კათედრის უფროსის მოადგილე, კათედრის უფროსი, ცენტრის უფროსი.

2006 წელს წარმატებით იცავს დისერტაციას საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტში თემაზე „ბრძოლა საქართველოს ტერიტორიული მთლიანობისათვის 1918-1919 წლებში (სომხეთ-საქართველოს ომი)“.

2009 წლიდან ინიშნება დავით აღმაშენებლის სახელობის საქართველოს ეროვნული თავდაცვის აკადემიის სამეთაურო-სამშაბო კოლეჯში ომის თეორიისა და სამხედრო ხელოვნების კურსზე. საქართველოს შეიარაღებული ძალების ოპერატიული და ოპერატიულ-ტაქტიკური დონის ოფიცრებისათვის შექმნა და მიჰყავს სალექციო კურსები საქართველოს სამხედრო ისტორიაში, ომის თეორიაში, ომებისა და სამხედრო ხელოვნების ისტორიაში, ომის ტრანსფორმაციაში, ჰიბრიდულ და ასიმეტრიულ ომებში.

2018 წლიდან არჩეულ იქნა დავით აღმაშენებლის სახელობის საქართველოს ეროვნული თავდაცვის აკადემიის მაგისტრატურაში თავდაცვის სტრატეგიებისა და რესურსების მართვის მიმართულების ხელმძღვანელად და სრულ პროფესორად, სადაც მსახურობს დღემდე.

არის საქართველოს ტერიტორიული მთლიანობისათვის წარმოებულ ბრძოლების მონაწილე. მიღებული აქვს სახელმწიფო და საუწყებო ჯილდოები.

არჩილ ჩაჩხიანი არის დავით აღმაშენებლის სახელობის საქართველოს ეროვნული თავდაცვის აკადემიის აკადემიური საბჭოს და აკადემიის სამეცნიერო გამოცემის სარედაქციო კოლეგიის წევრი. წლების განმავლობაში ეწევა ნაყოფიერ კვლევით, სამეცნიერო და პედაგოგიურ მოღვაწეობას. გამოქვეყნებული აქვს 70-ზე მეტი სამეცნიერო ნაშრომი. მისი ნაშრომების თემატიკა მოიცავს საქართველოსა და მსოფლიოს ახალი და უახლესი ისტორიის ეპოქას. შეისწავლის და აანალიზებს სამხედრო ისტორიის, თავდაცვისა და უსაფრთხოების, ომის თეორიისა და სამხედრო ხელოვნების, სამხედრო-პოლიტიკური ისტორიის პრობლემატურ საკითხებს.

არჩილ ჩაჩხიანი არის რამდენიმე წიგნის რედაქტორი და სამხედრო კონსულტანტი, სამხედრო სტრატეგიებზე და ოპერატიულ ხელოვნებაზე, სამხედრო-ისტორიულ და სამხედრო-პოლიტიკურ თემატიკაზე დაწერილი მონოგრაფიებისა და სპეციალური სახელმძღვანელოების ავტორი. მათ შორის:

- დაშნაკთა ნაციონალისტურ-ექსპანსიონისტური იდეოლოგია და სომხეთ-საქართველოს 1918-1919 წლების ომი. (მონოგრაფია - ავტორი). 522 გვ. 2007 წელი.
- საქართველოს ისტორია (მოკლე კურსი). (დამხმარე სახელმძღვანელო - თანაავტორი). 234 გვ. 2011 წელი.
- საქართველოს სამხედრო ისტორია (ორი ტომი). (სახელმძღვანელო - თანაავტორი). 472 გვ. 2012 წელი.
- ომებისა და სამხედრო ხელოვნების ისტორია (ოთხი ტომი). (სახელმძღვანელო - ავტორი-შემდგენელი). 1480 გვ. 2013 წელი.

- რუსეთ-საქართველოს სამხედრო-პოლიტიკური ურთიერთობები და საბრძოლო მოქმედებები აფხაზეთის რეგიონსა და შავიზღვისპირეთში (1918-1920 წლები). (მონოგრაფია - ავტორი). 428 გვ. 2014 წელი.
- რუსეთი და თურქეთი: ბოლშევიკურ-იტალიანისტური ენიგმა (1920-1922). (მონოგრაფია - ავტორი). 535 გვ. 2015 წელი.
- სამხედრო შეცდომების ენციკლოპედია - სალამინიდან ერაყის ომამდე. ტომი I. სალამინიდან ცუშიმამდე. (დამხმარე სახელმძღვანელო - ქართული გამოცემის საერთო რედაქტორი-შემდგენელი). 521 გვ. 2018 წელი.
- სამხედრო შეცდომების ენციკლოპედია - სალამინიდან ერაყის ომამდე. ტომი II. ლიეჟიდან ერაყის ომამდე (დამხმარე სახელმძღვანელო - ქართული გამოცემის საერთო რედაქტორი-შემდგენელი). 728 გვ. 2019 წელი.

არჩილ ჩაჩხიანი არის ომისა და შეიარაღებული ძალების ვეტერანი, თადარიგის პოლკოვნიკი, ისტორიის დოქტორი, სრული პროფესორი. ჰყავს მეუღლე და ოთხი შვილი.

UDC (უკ) 94 (470+479.22+560)+327(470+479.22:560)+32.001
ჩ - 329

**დავით აღმაშენებლის სახელობის
საქართველოს მროვნული თავდაცვის აკადემია**

ავტორი: თადარიგის პოლკოვნიკი, პროფესორი **არჩილ ჩაჩხიანი**

რედაქტორი: ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი,
პროფესორი **ავთანდილ სონლულაშვილი**

რეცენზენტი: ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი,
პროფესორი **ვახტანგ გურული**

გამოცემის რედაქტორი: **ქეთევან ოსეფაიშვილი**

ტექნიკური რედაქტორი: პოლკოვნიკი **ნოდარ ზორბალაძე**

ტექნიკური ჯგუფის უფროსი: **ოთარ დემეტრაშვილი**

დიზაინერი: **ვახტანგ ონიანი**

დამკაბადონებელი: **სოფიო გოცაძე**

© არჩილ ჩაჩხიანი, 2020.

© საავტორო უფლებები დაცულია. All rights reserved.

ISBN 978-9941-8-2769-3

Archil Chachkhiani

**The Green Crescent on the Orbit of the Red Star – Islamintern,
Revolutionary Pan-Islamism or Great Turan?**

საქართველოს თავდაცვის ძალების გენერალური შტაბის
კარტოგრაფია-გეოდეზიის დეპარტამენტის სტამბა

ქ. თბილისი, გენერალ კვინიტაძის ქ. №20.

ტელ.: +995 32 91-19-83

ფაქსი: +995 32 91-19-83

